

T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSTİHBARAT ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
İSTİHBARAT PROGRAMI
İSTİHBARAT BAŞARISIZLIĞINI ANLAMAK:
İSTİHBARAT SÜRECİNDE BİLİŞSEL YANLILIKLAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAĞIZ ATAY
2122106105

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. OKAN YAŞAR

TEMMUZ 2024

T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSTİHBARAT ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
İSTİHBARAT PROGRAMI
İSTİHBARAT BAŞARISIZLIĞINI ANLAMAK:
İSTİHBARAT SÜRECİNDE BİLİŞSEL YANLILIKLAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAĞIZ ATAY
2122106105

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. OKAN YAŞAR

TEMMUZ 2024

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSTİHBARAT ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
İSTİHBARAT PROGRAMI**

**İSTİHBARAT BAŞARISIZLIĞINI ANLAMAK:
İSTİHBARAT SÜRECİNDE BİLİŞSEL YANLILIKLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAĞIZ ATAY

2122106105

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 08.07.2024

Tezin Savunulduğu Tarih : 05.06.2024

Tez Oy birliği ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı Doç. Dr. Okan YAŞAR

Jüri Üyeleri Doç. Dr. Güngör ŞAHİN

Doç. Dr. Zeynep SELÇUK

**İSTANBUL
TEMMUZ 2024**

ÖZGÜNLÜK RAPORU

Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve ç) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 151 sayfalık kısmına ilişkin, 01/07/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Usul ve Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Yağız ATAY

08.07.2024

ETİK BEYAN

Millî Savunma Üniversitesi Enstitüleri Dönem Projesi ve Lisansüstü Tez Hazırlama Kılavuzu'nda yer alan kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. Bu tezdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler bana aittir; Millî Savunma Bakanlığı, Millî Savunma Üniversitesi ve Atatürk Stratejik Araştırmalar Ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Lisansüstü sorumlu tutulamaz.*

Yağız ATAY

08.07.2024

TEŞEKKÜR VE ÖNSÖZ

İstihbarat başarısızlıkları, istihbarat çalışmalarında sıklıkla tartışılan olgulardan biridir. Pek çok isim, insan zihnine içkin bir sınırlayıcılık olan bilişsel yanlılıkları, istihbarat başarısızlıklarının başat nedenleri arasında göstermiştir. Buna karşın bu konu üzerinde üretilmiş Türkçe literatür oldukça sınırlıdır. Sosyal bilimlere psikolojinin, özellikle bilişsel psikolojinin ilkeleri ile yaklaşma isteğim, beni tezimde bu konu üzerinde çalışmaya itmiştir.

Bu vesile ile sunduğu imkanlar nedeniyle Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne, tez danışmanlığımı üslenip tez süreci boyunca bilgi birikimini, özverisini ve desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Okan Yaşar'a, savunma jürimde yer alan Doç. Dr. Zeynep Selçuk'a ve Doç. Dr. Güngör Şahin'e, tecrübeleri ile bana yol gösteren Öğr. Gör. Tolga Ökten'e ve Dr. Kaan Kılıç'a ve lisans mezuniyetimden bu yana değerli önerileriyle bana rehberlik eden Dr. Alp Cenk Arslan'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZGÜNLÜK RAPORU

ETİK BEYAN

TEŞEKKÜR VE ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLERvi

TABLolar LİSTESİix

ŞEKİLLER LİSTESİx

KISALTMALARxi

TÜRKÇE ÖZ xii

İNGİLİZCE ÖZ (ABSTRACT) xiii

1. GİRİŞ 1

2. İSTİHBARAT8

2.1. İstihbaratın Tanımı ve Etimolojisi8

2.2. Tarihsel Süreç İçerisinde İstihbarat.....9

2.3. Seviyelerine, Kaynaklarına ve Alanlarına Göre İstihbarat20

2.3.1. Seviyelerine Göre İstihbarat 20

2.3.1.1. Stratejik istihbarat 20

2.3.1.2. Operasyonel İstihbarat..... 21

2.3.1.3. Taktik İstihbarat 22

2.3.2. Kaynaklarına Göre İstihbarat..... 22

2.3.2.1. Açık Kaynak İstihbaratı.....	22
2.3.2.2. İnsan İstihbaratı.....	23
2.3.2.3. Sinyal İstihbaratı	24
2.3.2.4. Teknik İstihbarat.....	25
2.3.2.5. Görsel İstihbarat	25
2.3.3. Alanlarına Göre İstihbarat	26
2.3.3.1. Askeri İstihbarat	26
2.3.3.2. Ekonomik İstihbarat	26
2.3.3.3. Siyasi İstihbarat.....	27
2.3.3.4. Kültürel İstihbarat	27
2.3.3.5. Siber İstihbarat	28
2.3.3.6. Suç İstihbaratı	28
2.4. İstihbarat Çarkı.....	29
2.4.1. Geleneksel İstihbarat Çarkı Modeline Benzer Karar Alma Modelleri.....	34
2.4.2. Geleneksel İstihbarat Çarkına Alternatif Modeller	36
2.5. İstihbarat Kurumlarının İmkan ve Kabiliyetleri	44
3. ZİHNİN SINIRLAYICILIKLARI	50
3.1. İnsan Bilişselliğinin Tarihi	50
3.2. İnsan Rasyonalitesine Dair Tartışmalar	54
3.3. Sınırlı Rasyonellik Olgusu	67
3.4. Bilişsel Yanlılıklar	68
3.4.1. Temel Bilişsel Yanlılıklar.....	70
3.4.1.1. Grup Düşüncesi.....	70
3.4.1.2. Geriye Bakış Yanlılığı	73
3.4.1.3. Normallik Yanlılığı.....	75
3.4.1.4. İyimserlik Yanlılığı.....	75
3.4.1.5. Doğrulama Yanlılığı	77

3.4.1.6. Hayatta Kalma Yanlılığı	79
3.4.1.7. Raporlama Yanlılığı.....	82
3.4.1.8. Bulunabilirlik Yanlılığı.....	84
3.4.1.9. Kelimelerin Etkisi	85
3.4.1.10. Çıpalama Yanlılığı.....	88
3.4.1.11. Ayna Etkisi Yanlılığı.....	90
3.4.2. İstihbarat Analizinde Bilişsel Yanlılıklar	91
3.4.2.1. Rakip Hipotezlerin Analizi Metodu (ACH)	102
3.4.2.2. Rakip Hipotezlerin Analizi Metodu'nun Güçlü ve Zayıf Yönleri	106
3.4.2.3. Metabilişsel Düşünme	108
3.5. İstihbarat Bağlamında Karar Alma.....	109
3.6. Çatışmada Aldatmaca	111
3.6.1. Güç Çarpanı ve Asimetri	113
3.6.2. Sürpriz Saldırıları	114
3.6.3. Siyah Kuğu Olgusu.....	116
4. İSTİHBARAT BAŞARISIZLIĞI	120
4.1. Uyarı İstihbaratı.....	123
4.2. Vaka Analizleri.....	128
4.2.1. Barbarossa Operasyonu	128
4.2.2. Pearl Harbor Saldırısı	133
4.2.3. Domuzlar Körfezi Çıkarması.....	139
4.2.4. Yom Kippur Savaşı.....	143
5. SONUÇ.....	151
KAYNAKÇA.....	159
ÖZGEÇMİŞ.....	176

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2. 1: Hullnick'in İstihbarat Matrisi Modeli.	42
Tablo 3. 1: Sistem 1 ve Sistem 2.....	70
Tablo 3. 2: Olasılık Bildiren İfadeler Atanan Yüzdelik İhtimaller.	87
Tablo 3. 3: Rakip Hipotezlerin Analizi Metodu Matrisi Örneği.....	104

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2. 1: Geleneksel İstihbarat Çarkı Modeli.....	30
Şekil 2. 2: Politika Yapıcıların ve İstihbarat Kurumlarının Etkileşimi.	33
Şekil 2. 3: Herbert Simon Karar Alma Modeli.	35
Şekil 2. 4: Clark'ın Hedef Merkezli İstihbarat Süreci Modeli.....	39
Şekil 2. 5: Lowenthal'ın Çok Katmanlı Diyagram Modeli.	41
Şekil 3. 1: Asch Uyum Deneyi.....	60
Şekil 3. 2: Milgram Deneyi.	61
Şekil 3. 3: Tutsak İkilemi Diyagramı.....	65
Şekil 3. 4: Hayatta Kalma Yanlılığı.	81
Şekil 3. 5: Hipotez Haritalandırma Modeli.	107
Şekil 3. 6: Karar Alıcı Özne - Çevre Etkileşimi.	110

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AMAN	: Agaf HaModiin
BND	: Bundesnachrichtendienst
EEG	: Electroencephalography
FBI	: Federal Bureau of Investigation
FMRI	: Functional magnetic resonance imaging
FSB	: Federal'naya sluzhba bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii
GCHQ	: Government Communications Headquarters
KGB	: Komitet gosudarstvennoy bezopasnosti
INTERPOL	: The International Criminal Police Organization
MASAK	: Mali Suçları Araştırma Kurulu
MEG	: Magnetoencephalography
MI5	: Military Intelligence, Section 5
MI6	: Military Intelligence, Section 6
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilatı
MOSSAD	: ha-Mosád le-Modi'in u-le-Tafkidim Meyuhadim
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NIP	: National Intelligence Program
NSA	: National Security Agency
OSS	: Office of Strategic Services

TÜRKÇE ÖZ

İstihbarat Başarısızlığını Anlamak: İstihbarat Sürecinde Bilişsel Yanlılıklar

Yağız ATAY

Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü

İstihbarat başarısızlıkları, tarihin akışı üzerinde radikal etkilere sahiplerdir. Bu nedenle istihbarat başarısızlıkları, istihbarat çalışmaları alanında en sık tartışılan konulardan biridir. İstihbarat başarısızlıkları sıklıkla çalışılan bir konu olmasına karşın istihbarat başarısızlıklarının nedenlerine dair bir uzlaşısı yoktur. Farklı isimler, istihbarat başarısızlıklarını sosyal, organizasyonel, siyasi ve psikolojik faktörlere dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu tez, istihbarat başarısızlığı olgusunu çeşitli vaka örneklerini masaya yatırarak, bilişsel yanlılıkların karar alma süreçleri üzerindeki etkileri ile açıklamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda bu çalışma, istihbarat çalışmaları alanındaki Türkçe literatüre yeni bir bakış açısı getirecek ve gelecekte daha verimli istihbarat stratejilerinin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: İstihbarat, İstihbarat Analizi, İstihbarat Başarısızlığı, Karar Alma, Bilişsel Yanlılıklar.

Bilim Kodu : 114111

Sayfa Sayısı : xiv + 176

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Okan YAŞAR

ABSTRACT

Understanding Intelligence Failure: Cognitive Biases in the Intelligence Process

Yağız ATAY

Turkish National Defense University, Atatürk Institute of Strategic Studies

Intelligence failures have radical effects on the course of history. Therefore, intelligence failures are one of the most frequently discussed topics in the field of intelligence studies. Although intelligence failures are a frequently studied subject, there is no consensus on the causes of intelligence failures. Various scholars have attempted to explain intelligence failures by attributing them to social, organizational, political, and psychological factors. This thesis aims to explain the phenomenon of intelligence failure by discussing various cases and the effects of cognitive biases on decision-making processes. In this context, this study will bring a new perspective to the Turkish literature in the field of intelligence studies and will contribute to the creation of more efficient intelligence strategies in the future.

Key Words: Intelligence, Intelligence Analysis, Intelligence Failure, Decision Making, Cognitive Biases.

Science Code : 114111

Pages : xiv + 176

Supervisor : Assoc. Prof. Okan YAŞAR, Ph.D.

“Zaferin yüzlerce babası vardır ama yenilgi yetimdir.”

-John F. Kennedy, 1961

1. GİRİŞ

Fransız sosyolog ve ekonomist Vilfredo Pareto, 1906 yılında “Politik iktisadın ve genel olarak her sosyal bilimin temelini psikoloji olduğu son derece açıktır. Sosyal bilimlerin yasalarını psikoloji ilkelerinden yola çıkarak elde edebileceğimiz bir gün gelebilir.” dediğinde,¹ bulunduğu bu öngörü oldukça marjinaldi. Pareto’nun bilimsel çalışmalarını yürüttüğü yıllarda, psikoloji bir bilim olarak henüz tam anlamı ile olgunlaşmamıştı. Bu dönemlerde psikoloji, daha çok kişilik kuramları bağlamında gelişen bir disiplindi. İlk dönemlerinde psikoloji, diğer doğa bilimleri gibi ele alınmamış; teoloji ve okültizm gibi alanlardan ağır şekilde etkilenmiştir.²

İlerleyen yıllarda, psikolojinin doğa bilimleri gibi deney ve gözleme dayalı olması gerektiğini savunan bir ekol olan deneysel psikolojinin etkisini arttırması ile, psikoloji, bir bilim alanı olarak saygınlık kazanmıştır. Her ne kadar deneysel psikolojinin izi, kimilerinde bir İslam Altın Çağı bilim insanı olan İbn-i Heysem’e kadar sürülse de,³ modern anlamı ile deneysel psikolojinin ortaya çıkması 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Takip eden yıllarda davranım, bellek, duygular ve karar alma gibi bilişsel faaliyetler pek çok bilim insanı tarafından bilimsel metotlar ile mercek altına alınmıştır.⁴

¹ Richard H. Thaler, Akıllı İnsanların Mantıksız Kararları, çev. Zafer Akın, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019), vii.

² George Mandler, A History of Modern Experimental Psychology, (Massachusetts: The MIT Press, 2007), 39-50.

³ Omar Khaleefa, “Who Is the Founder of Psychophysics and Experimental Psychology?”, American Journal of Islamic Social Sciences, C.16, S.2 (1999).

⁴ George Mandler, A History of Modern Experimental Psychology, (Massachusetts: The MIT Press, 2007), 51-76.

20. yüzyıl psikoloji bilimi için oldukça verimli olmuştur. Kolektif insan davranışını incelemeyi ve anlamayı hedefleyen bir psikoloji alanı olan sosyal psikoloji, toplumsal gelişmeleri ve olguları psikolojinin ilkeleri ile açıklamaya çalışmıştır. Bu durum, interdisipliner çalışmalarda psikolojinin önemini arttırmıştır. Politik psikoloji ve davranışsal ekonomi gibi interdisipliner alanlar, insanların politik, ekonomik ve finansal karar alma davranışlarını psikoloji ile temellendirmeyi hedeflemişlerdir.⁵

Bu gelişmelerin ışığında, sosyal bilimlerin genel bir ön kabulü olan “rasyonel insan” anlatısı da tartışmaya açılmıştır. Her ne kadar insanın rasyonelliğine dair tartışmalar, neredeyse felsefe tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olsa dahi, yakın geçmişe kadar sosyal bilimler alanında yapılan tüm çalışmalar, bireyleri rasyonel karar alıcılar olarak kabul etmekteydi. Buna karşın özellikle karar alma alanında yapılan psikolojik çalışmalar, insanların her zaman bu ön kabule uygun şekilde rasyonel karar alıcılar olmadıklarını ortaya koymuştur. Son dönemlerde yaşanan ekonomik ve toplumsal krizler, sağ ve sol popülizmin global yükselişi gibi gelişmeler, insanların çoğu zaman irrasyonel karar alıcılar olduklarına dair algıyı daha da güçlendirmiş, bu alandaki çalışmaları hızlandırmıştır.

Son yıllarda yapay zeka çalışmalarında yakalanan ivme, bilim insanlarının insan zihnine dair bilişsel süreçleri daha iyi kavramalarına imkan vermiştir. Beyin-bilgisayar arayüzleri, insanların bilişsel veya duyuşsal motor fonksiyonlarının daha detaylı şekilde gözlemlenmesine imkan sağlamıştır.

Bu bağlamda, son yüzyılda psikoloji alanında çalışmaların ortaya koyduğu en önemli kavramlardan biri bilişsel yanlılıklardır. Bilişsel yanlılıklar, insan düşüncesini ve karar alma süreçlerini etkileyen bazı sistematik eğilimlerdir. Her ne kadar insanların karar alma süreçlerinde düştükleri hatalar geçmişte çeşitli düşünürler tarafından tanımlanmaya çalışılsa da, bilişsel yanlılık kavramı ilk kez bilişsel psikoloji ve karar alma üzerine çalışan bilim insanları Amos Tversky ve Daniel Kahneman tarafından 1972 yılında

⁵ Thaler, 2019, 183-197.

ortaya atılmıştır.⁶ Tversky ve Kahneman'ın çalışmasını izleyen yıllarda karar alma alanı üzerinde çalışan pek çok bilim insanı, insanların belirsizlik altında karar alırken uğradıkları farklı bilişsel yanlılıkları tanımlayamaya girişmişlerdir.

Bilişsel psikoloji, son çağlarda gelişim kaydeden tek akademik alan değildir. İstihbarat çalışmaları, uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin etkisi ile son dönemlerde oldukça gelişim kaydetmiştir. Uluslararası ilişkiler alanının bir alt dalı olarak doğan bu disiplin, zaman içerisinde gelişerek başlı başına interdisipliner bir çalışma alanına evrilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ile gelişen askeri mobilizasyon teknolojileri, İkinci Dünya Savaşının ardından başlayan Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaşın ardından yükselişe geçen terör tehdidi gibi gelişmeler, istihbarat olgusunun önem kazanmasına neden olmuş; istihbarat olgusu akademik çalışmalar içerisinde de önemli bir konu haline gelmiştir. Yıllar içerisinde ABD başta olmak üzere istihbarat kurumlarının akademik dünya ile etkileşimlerini arttırmaları, istihbarat çalışmaları alanının önünü açmıştır. Günümüzde pek çok saygın üniversite, istihbarat çalışmaları alanını müstakil bir program olarak bünyesinde barındırır. İstihbarat çalışmaları alanı, istihbarata dair pek çok fonksiyonu ve konuyu ele almasına karşın başat çalışma alanının analiz olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. İnterdisipliner bir bilim olan istihbarat çalışmaları alanının etkileşime geçtiği bilim alanlarından biri ise psikolojidir.

Uluslararası ilişkiler, güvenlik çalışmaları ve siyaset bilimi gibi alanlar, sadece devletler arası güç dengeleri, diplomasi ve stratejiler ilgili olmaktan öte, aynı zamanda insan faktörünün önemli roller oynadığı disiplinlerdir. Psikoloji, bu alanlarda bireylerin ve toplulukların davranışlarını ve karar alma süreçlerini anlamak için kritik bir araç olarak öne çıkar. Liderlerin kişisel özellikleri, motivasyonları, ideolojileri ve duygusal durumları, uluslararası ilişkilerde benimsedikleri politika ve stratejileri etkileyebilir. Psikolojinin ilkeleri, öte yandan araştırmacılara sıradan insanların oy verme ya da radikalleşme gibi davranışlarının ardında yatan motivasyonları anlamak gibi imkanlar da sunar. Psikoloji, ayrıca, toplulukların ve ulusların algılarını, kimlik oluşturma süreçlerini

⁶ Thomas Gilovich, Dale Griffin, Daniel Kahneman, "Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment", Academy of Management Review, C.29, S.4 (2002), 695-698.

ve dış dünyaya yönelik tutumlarını anlamak için kullanılır. İnsan psikolojisinin etkisi, uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde ve barış süreçlerinde daha empatik ve etkili stratejilerin geliştirilmesinde kritik bir rol oynar. Sonuç olarak, psikoloji, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanlarında insan faktörünün anlaşılması ve etkili bir şekilde yönetilmesi için önemli bir bakış açısı sunar.

İstihbarat çalışmaları literatüründeki pek çok çalışma, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi ile benzer şekillerde psikoloji bilimi ile etkileşime girmiş, istihbarata dair olguları bu alanın prensipleri ile açıklamaya çalışmıştır. İstihbarat faaliyetinin en temel fonksiyonu, politika yapıcılarının daha doğru kararlar almaları için ihtiyaç duydukları verileri sağlamaktır. Bu durum, çoğunlukla istihbarat analistlerinin geleceğe dair tahminlerde bulunması ve çeşitli bulgular ile desteklenen bu tahminlerin politika yapıcılara sunulması yoluyla gerçekleşir. Dolayısıyla istihbarat analizi, çoğu zaman bireylerin belirsizlik altında kritik kararlar almalarını gerektirir. Bu nedenden ötürü, bireysel ve kollektif karar alma süreçleri, diğer sosyal bilim alanları için olduğu kadar istihbarat çalışmaları için de önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, istihbarat çalışmaları alanında yapılan pek çok çalışma, istihbarat analizini bilişsel bir faaliyet olarak ele almıştır.⁷

Öte yandan istihbarat hataları, istihbarat çalışmaları alanında, özellikle istihbarat analizi bağlamında, sıklıkla çalışılan bir konudur. Sadece akademik camia değil, kamuoyu da istihbarat kurumlarını genellikle başarıları ile değil başarısızlıkları ile anarlar.⁸ Bu durum istihbarat hatalarının yıkıcı ve radikal etkilerinin yanı sıra kötü olayların insan zihninde bıraktığı etkilerin daha büyük olma eğilimi ile de ilgilidir. Psikolog Michael Rozin, insan zihninin bu eğilimini “tek bir hamam böceği, kirazlarla dolu bir kasenin çekiciliğini mahveder; ama tek bir kiraz, hamamböcekleri ile dolu bir kaseye hiçbir şey yapmaz”

⁷ Mandeep K. Dhami, David R. Mandel, Barbara A. Mellers, Philip E. Tetlock, “Improving Intelligence Analysis With Decision Science”, Perspectives on Psychological Science, C10, S.6 (2010): 753–757.

⁸ Kristian Gustafson, Dan Lomas, Steven Wagner, “Intelligence warning in the Ukraine war, Autumn 2021 – Summer, 2022” Intelligence and National Security, 0-20.

diyerek özetler.⁹ İnsanlar, evrimsel olarak kayıplardan, kazançlardan olduğundan daha fazla etkilenirler.

İstihbarat hataları, tarih boyunca birçok kez devletler ve devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen sürpriz saldırılara yol açmıştır. Sürpriz saldırılar gerek insanlarda yarattıkları duygusal etkileri, gerek uluslararası alandaki etkileri ile çoğu zaman akılda kalıcı olaylardır. Kimi istihbarat hatalarının sonuçlarının tarihin akışını etkileyecek kadar büyük olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Söz gelimi 1941 yılında Hitler yönetimi altındaki Almanya'nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne tarihin en büyük kara muhaberelelerinden birinin yaşanmasına yol açmış; milyonlarca insanın ölmesi, yaralanması, esir düşmesi ya da göç etmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Yine 1941 yılında, Japonya'nın ABD'ye ait Pearl Harbor Üssü'nü vurması, dönemin en büyük ekonomik gücü olan ABD'nin Müttefik Devletler safında İkinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olmuştur. ABD ve Japonya arasındaki savaş, 1945 yılında tarihte ilk ve son kez bir savaşta nükleer silahların kullanılmasına neden olmuştur. 1961 yılında ABD tarafından Küba'daki Castro rejimini devirmek amacıyla tasarlanan Domuzlar Körfezi Çıkarması, başarısız olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Bozulan ilişkilerin sonucunda, 1962 yılında Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer füzeler yerleştirmesi ile patlak veren Küba Füze Krizi, birçok kişi tarafından Soğuk Savaşın zirvesi olarak kabul edilir. 1968 yılında ABD'li birliklerin Vietnam Savaşı sırasında Kuzey Vietnam'ın Tet Taarruzunu öngörememesi, birliklerin büyük kayıplar vermesine neden olmuştur.¹⁰ 1979 yılında, ABD'li karar alıcıların İran'da Pehlevi Hanedanının devrilişini ve yeni rejimin yükselişini öngörememeleri, ABD'nin Tahran büyükelçiliğinin basılmasına neden olmuş ve uluslararası ilişkiler tarihinin en büyük krizlerinden birinin doğuşuna ortam

⁹ Daniel Kahneman, Hızlı ve Yavaş Düşünme, çev.Osman Çetin Deniztekin ve Filiz Nayır Deniztekin, (İstanbul: Varlık, 2020), 349.

¹⁰ Ronnie E. Ford, TET 1968: Understanding the Surprise, (New York: Frank Cass, 1995), 31.

hazırlamıştır.¹¹ 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, aynı gün gerçekleşen dört ayrı saldırıda 3 bine yakın sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuş ve küresel güvenlik algısını radikal şekilde değiştirmiştir. 2003 yılındaki Irak Savaşından önce ABD Hükümeti tarafından oluşturulan komitenin, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu yönündeki yanlış analizi, çok sayıda Iraklı sivilin ölümü, Orta Doğu'da radikal hareketlerin güçlenmesi ve ABD'nin uluslararası alandaki güvenilirliğinin azalmasına yol açmıştır.¹² 2021 yılındaki Taliban taarruzu, Afganistan'ın başkenti olan Kabil'in Taliban tarafından ele geçirilmesi, mevcut yönetimin devrilmesi ve Afganistan İslam Emirliği'nin yeniden kurulması ile sonuçlanmıştır. Karar alıcıların yaklaşan taarruzun etkilerini öngörememeleri, tahliye operasyonları sırasında yaşanan trajediler nedeniyle kamuoyunda istihbarat başarısızlığı tartışmalarının yeniden başlamasına ve ABD hükümetinin ve istihbarat kurumlarının çeşitli eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur.^{13 14} 2023 yılında Hamas liderliğinde Filistinli grupların İsrail'e gerçekleştirdiği sürpriz saldırı, İsrail ve Filistin arasında çatışmaları yeniden başlatmış ve toplamda 25 binden fazla insanın ölmesine neden olmuştur.¹⁵ Bu tezin yazıldığı sırada çatışmalar ve medyada İsrail istihbarat birimlerinin bu saldırıyı öngörmekte neden başarısız olduğuna dair tartışmalar sürmektedir.

Bu vakalar ve tarihteki başka pek çok istihbarat başarısızlığı, radikal etkileri nedeniyle çokça tartışılmış; insanlar istihbarat başarısızlıklarını farklı nedenlere dayandırmışlardır.

¹¹ William J. Daugherty, "Behind the Intelligence Failure in Iran", International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, C.14, V.4 (2010): 449-484.

¹² Glenn Kessler, "The Iraq War and WMDs: An intelligence failure or White House spin", <https://www.washingtonpost.com/politics/2019/03/22/iraq-war-wmds-an-intelligence-failure-or-white-house-spin/>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

¹³ James Gordon Meek, "Afghanistan's collapse: Did US intelligence get it wrong?", <https://abcnews.go.com/US/afghanistans-collapse-us-intelligence-wrong/story?id=79470553> , [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

¹⁴ Mark Mazzetti, Julian E. Barnes, Adam Goldman, "Intelligence Warned of Afghan Military Collapse, Despite Biden's Assurances", <https://www.nytimes.com/2021/08/17/us/politics/afghanistan-biden-administration.html> , [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

¹⁵ Emily Harding, How Could Israeli Intelligence Miss the Hamas Invasion Plans?, <https://www.csis.org/analysis/how-could-israeli-intelligence-miss-hamas-invasion-plans> , [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

Kimi bakış açıları istihbarat başarısızlığının arkasındaki başat neden olarak teknik yetersizlikleri, kimileri organizasyonel ya da siyasi problemleri, kimi ise insan zihnine içkin bazı eğilimleri görmektedir. İstihbarat başarısızlıklarının ardındaki nedenlerin, vakadan vakaya değişiklik göstermesine ve çoğu zaman başarısızlığın ardında tek bir neden olmamasına karşın; yaygın kanılardan biri istihbarat hatalarının psikoloji biliminin ilkeleri ışığında incelenmesi gerektiğidir. İstihbarat hatalarını psikolojik faktörler üzerinden okuyan bu bakış açısının, uluslararası istihbarat çalışmaları literatüründe önemli bir yer tutmasına karşın, bu bağlamdaki Türkçe çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu tez, bilişsel yanlılıkların, istihbarat başarısızlıklarında temel bir rol oynadığı hipotezini test edecektir. Bu bağlamda önce bilişsel yanlılıkların ve insan zihnine içkin diğer kusurların istihbarat oluşturma ve politika yapım süreçlerindeki rolüne dair bir literatür taraması yapmayı, ardından tarihteki bazı büyük istihbarat başarısızlığı vakalarını bu bağlamda mercek altına alarak bilişsel yanlılıkların bu vakalardaki olası etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma istihbarat başarısızlığı vakalarını, çeşitli bilişsel yanlılık türleri ile açıklayacak ve bilişsel yanlılıkların istihbarat başarısızlıklarında temel bir rol oynadığını hipotezini test edecektir.

2. İSTİHBARAT

2.1. İstihbaratın Tanımı ve Etimolojisi

İstihbarat, Türk Dil Kurumu sözlüğünce “Bilgi toplama, haber alma” olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Akademik bağlamda ise istihbaratın, bundan daha karmaşık bir tanıma sahiptir. Yıllardır, istihbarat üzerine çalışan akademisyenler istihbarat kavramının uygun tanımı konusunda anlaşmada zorlanmışlardır. Bazı akademisyenler, istihbaratı ulaşılmak istenen hedeflere göre tanımlamışlardır. Laqueur, istihbaratı amacını 'bilgiyi elde etmek ve doğru bir şekilde değerlendirmek' olarak tanımlamıştır. Lowenthal, için istihbarat, 'politika yapıcılarının ihtiyaçlarını karşılayan toplanmış ve rafine edilmiş bilgi' olarak tanımlanır. Warner, istihbaratı 'yabancı varlıkları anlamak veya etkilemek için devletin gizli faaliyeti' olarak tanımlamıştır.¹⁷ Bu bağlamda istihbarat, bu tez içerisinde karar alıcılara sunulmak üzere organize ve gizli şekilde bilgi toplama, sınıflandırma ve analiz etme faaliyeti olarak ele alınacaktır. İstihbarat kelimesi, dilimizde hem bu faaliyetin kendisi, hem de bu faaliyetin sonucunda ortaya koyularak karar alıcılara sunulan çıktılar anlamını taşımakta ve kullanılmıştır. İstihbarat faaliyetinin nihai amacı, karar alıcıların daha doğru kararlar vermelerini sağlayacak bilgileri ortaya koymaktır. Bu nedenden ötürü, istihbarat olgusunun karar alma olgusu ile ele alınması önemlidir.

İstihbarat kelimesi, etimolojik olarak dilimize Arapça'da “haber alma, bilgi edinme” anlamına gelen geçen istiḫbār sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcük, Arapça ḫabara “denedi, sınıadı, bizzat deneyerek öğrendi” fiilinden gelmektedir. Bu sözcüğün, dilimizde

¹⁶ Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

¹⁷ Martha Whitesmith, Cognitive Bias in Intelligence Analysis, (Edinburg: Edinburg University Press, 2020), 22.

yazılımı olarak ilk kullanımın 1574 yılına kadar geriye doğru takip edilebilmiştir.¹⁸ Anglosakson dünyasında aynı anlamda kullanılan “İntelligence” kelimesi ise, etimolojik olarak Latince’de “anlamak” anlamına gelen İntelligere fiiline dayanmaktadır.¹⁹ Bu fiil, arasında anlamına gelen İnter ve okumak anlamına gelen Legere kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. İntelligence kelimesi aynı zamanda İngilizce dilinde bilişsel kapasite, yani “zeka”, anlamına gelen kelimeyi de karşılamaktadır. Uzun yıllar boyunca istihbarat faaliyetinin bir bütünün parçalarından bir örüntü ortaya çıkartmak ve ileriye dönük doğru tahminler yürütebilmek adına yürütüldüğü göz önünde bulundurulduğunda bu çift anlamlılık şaşırtıcı olmayacaktır. Bu çalışma, istihbarat olgusunu bu nüansa uygun şekilde, bilişsel bir faaliyetin ürünü olarak ele alacaktır.

2.2. Tarihsel Süreç İçerisinde İstihbarat

Pulitzer Ödüllü yazar Cormac McCarthy, insan oğlu ve savaş arasındaki ilişkiyi “Savaş her zaman buradaydı. İnsanoğlu var olmadan önce savaş onu bekliyordu. Nihai uygulayıcısını bekleyen nihai uğraş.” cümlesi ile tanımlar.²⁰ İnsanoğlu, tarihi boyunca gruplara ayrılmış ve kıt kaynakların paylaşımı için diğer gruplar ile savaşmıştır. Savaşın tarihine dair keşfedilen en erken bulgu Nil Vadisi’ndeki 13,400 yaşındaki Jebel Sahaba mezarlığıdır. Bilim insanları söz konusundaki mezarlıktaki insan kalıntılarının %45’inde* insan kaynaklı şiddete bağlı hasarlar keşfetmiştir.²¹ Her ne kadar bireysel şiddete dair bulunan antropolojik bulgular çok daha geçmişe uzansa da günümüzde insanoğlunun kolektif şiddet tarihine dair ulaşılabilen en eski bulgu budur. Arkeolog

¹⁸ Nişanyan Sözlük, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/istihbarat>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

¹⁹ Oxford English Dictionary, https://www.oed.com/dictionary/intelligence_n?tl=true&tab=etymology, [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

²⁰ Cormac McCarthy, Blood Meridian or The Evening Redness in the West, Random House, 1985, 319.

* Diğer bir şekilde ifade edilir ise 61 kişi, bu durum geçmişte insanoğlunun oldukça küçük gruplar haline yaşadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

²¹ Isabelle Crevecoeur, Marie-Hélène Dias-Meirinho, Antoine Zazzo, Daniel Antoine, François Bon, “New insights on interpersonal violence in the Late Pleistocene based on the Nile valley cemetery of Jebel Sahaba”, C.11, S, 1 (2021), doi:10.1038/s41598-021-89386-y

Lawrence H. Keeley, *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage* adlı kitabında medeniyet öncesi insan türünün daha barışçıl şekilde yaşadığı fikrine karşı argümanlarını öne sürer ve medeniyet öncesi insanlar için savaşın insan hayatı üzerinde çok daha büyük bir etkiye sahip olduğunu ileri sürer.²² Kitap, geleneksel olarak "vahşi" veya "barışçıl" olarak görülen avcı-toplayıcı toplumların aslında sıklıkla savaşlar yürüttüğünü ve şiddetin modernite öncesi insanın hayatında yaygın bir unsuru olduğunu iddia eder. Lawrence H. Keeley, antropolojik çalışmalardan ve arkeolojik buluntulara dayanarak, bu toplumların tarihlerinin savaş ve şiddetle dolu olduklarını savunur ve bunun insan doğasının bir parçası olduğunu öne sürer.²³

İngiliz düşünür Thomas Hobbes, siyaset üzerine olan fikirlerinin çoğunlukla insanoğlunun doğası üzerine olan düşünceleri üstüne inşa etmiştir. Hobbes'a göre, insanlar temelde rekabetçi, bencil ve savaşa yatkındır. Ona göre, insanlar doğal olarak kendi çıkarlarına odaklıdır. Bir Roma atasözü olan "Homo homini lupus" ifadesini yeniden siyaset felsefesi tartışmasına sokan Hobbes, insanlar arasındaki ilişkileri "herkesin herkesle savaşı" olarak açıklamıştır. Hobbes, insan doğasına dair bu sorunun bir toplumsal sözleşme ve insanların güvenliğini sağlamak için tasarlanmış güçlü bir hükümet ile aşılabileceğini savunur. Thomas Hobbes'un bu insan doğası üzerine olan görüşleri, siyaset felsefesinde ve toplumsal sözleşme kuramında önemli bir rol oynamış ve modern devlet düşüncesinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.²⁴

İstihbarat faaliyeti neredeyse savaşlar kadar köklü bir tarihe sahiptir. Fakat istihbarat faaliyetleri savaşların aksine ontolojik olarak gizli veya örtülü şekilde yürütüldüklerinden ötürü, istihbarat tarihine dair literatür görece çok daha kısıtlıdır. Bunun yanı sıra erken çağlardaki istihbarat olgusunun, günümüzdeki istihbarat olgusu ile aynı şey olmadığını altını çizmek gerekir. Tarih öncesi çağlarda, insanların obalar halinde yaşadıkları ve kaynakların paylaşımı için diğer obalar ile mücadele ettikleri

²² Lawrence H. Keeley, "War Before Civilization", (New York: Oxford University Press, 1996), 17.

²³ A.g.e., 60.

²⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (New York: Oxford University Press, 1996), 218.

çağlarda, mevcut ve potansiyel düşmanların niyet ve kapasitelerini anlayabilmek için keşif görevi yürüttükleri varsayılır. Bu dönemlerde, söz konusu grupların küçüklüğü nedeniyle insanlar arasındaki iş bölümü ve görev dağılımları oldukça muğlaktır. Takip eden bin yıllarda insanlar yerleşik hayata geçmiş, tarım devrimini gerçekleştirmiş, şehirler kurmuş ve çoğalmışlardır. Milattan 4000 yıl önce yazının icadı, bilginin detaylı ve kalıcı bir şekilde aktarılması açısından yazıyı kullanan toplumlara büyük faydalar sağlamıştır. Dönemin şartlarına göre ileri üretim teknikleri ile üretim kapasitelerini arttıran toplumlar, kaynakların muhasebesini tutabilmek adına yazıyı geliştirmiş; yazıyı kullanarak bilginin aktarımını daha başarılı şekilde gerçekleştiren toplumlar daha da ilerlemişlerdir. Bu durum bir fasit daire şeklinde bu toplumların daha da gelişmelerini beraberinde getirir. ABD’li antropolog Jared Diamond bu durumu “Bilgi güçtür.” diyerek özetler.²⁵ Binlerce yıldır gerek mikro, gerek makro seviyedeki aktörler, sınırlı olan kaynaklardan daha fazla faydalanabilmek adına bilgiyi bir silah olarak kullanmışlardır.

Yazının icadı gibi deve ve at gibi kara memelilerinin insanlar tarafından evcilleştirilmeleri de bilginin aktarılması için önemli bir dönem noktasıdır. Atın evcilleştirilmesi, insanların gün içerisinde katedebilecekleri mesafeleri radikal olarak arttırmış, iletilecek bilginin güncelliğini koruyarak hedefe ulaşmasını kolaylaştırmıştır.²⁶ At ve develer, 19.yüzyılda demiryollarının yaygınlaşmasına değin binlerce yıl insanlar için en yaygın kara taşıtları olarak önemlerini korumuşlardır. İnsanların kurdukları sosyal ağlar gelişmesi ile birlikte toplumların iş bölümleri ve sosyal sınıfları somutlaşmış ve istihbarat daha çok askerler tarafından yürütülen bir faaliyet haline gelmiştir. Bu dönemlerde de istihbarat, büyük ölçüde keşif faaliyetinden oluşmaktadır. Antik Yunan, Orta Doğu, Mısır ve Roma medeniyetlerinin casusluk faaliyetleri yürüttükleri bilinmektedir. Asur ordusu içerisinde keşif ve istihbarattan sorumlu bir sınıf olduğu ve bu sınıfın saldırılardan önce düşman topraklarının durumuna ve düşman

²⁵ Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce, (TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2015), 278.

²⁶ Jared Diamond, *Üçüncü Şempanze: İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği*, çev. Çağatay Tarhan, (İstanbul: Alfa Kitap, 2011), 306-310.

devletin kapasitesine dair bilgi topladığı iddia edilmektedir. Bu sınıf ekin dönemlerinden düşmanın ikmal hatlarına kadar birçok konuda bilgi toplamakta ve raporlamaktaydı. Eski Ahit'te, Hz. Musa'nın savaş kararı almadan önce 12 İbrani kabilesinden seçtiği birer kişiyi Kenan topraklarına keşif görevine ve bilgi toplamaya gönderdiği anlatılmaktadır.²⁷

Eski Yunan şehir devletleri, savaşlar sırasında kritik bilgilerin güvenliğini sağlamak için scytale adı verilen deri şeritler kullanmışlardır. Bu deri şeritler, ancak mesajı gönderen kişi ve mesajı alması gereken kişinin önceden üzerinde uzlaşmış oldukları ölçülerde bir silindire sarıldığında mesaj açığa çıkmaktadır. Scytale'ın kullanımına dair bulgular Yunan şair Archilochus'un milattan önce 7. Yüzyıldaki yazılarına kadar uzanmaktadır. Romalılar da kritik değere sahip bilgileri saklamak için şifreleme kullanmışlardır. Kullanılan harflerin belirli bir sıra ile ileriye kaydırılması ile yazılı bilgiyi korumayı hedefleyen şifreleme metodu, önemli yazışmalarını bu şekilde şifrelediği rivayetinden dolayı adını Julius Sezar'dan alır. Aynı şifreleme metodunun Sezar Augustus tarafından da kullanıldığı iddia edilmektedir. Kritik yazışmaları korumak için gösterilen bu çaba, bize eski Roma ve Yunan medeniyetlerinde bir istihbarat kültürü olduğunu göstermektedir.²⁸

Roma Ordusu içinde varlık gösteren Frumentarii, birçok kişi tarafından günümüzün gizli servislerine benzetilmektedir. Başka imparatorluk içerisinde haber taşımak ve vergi toplamak ile görevlendirilen bu kurum, zaman içerisinde imparatorluğu olası iç tehditlerden koruyan bir teşkilata evrilmiştir. Domitianus tarafından oluşturulduğu düşünülen bu organizasyona dair yazılı kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Frumentarii'nin Roma Ordusu'nun bir parçası olarak varlık gösterdiği ama doğrudan imparatorun talepleri doğrultusunda bilgi topladığı tahmin edilmektedir. Bu organizasyon gerekli görülen durumlarda düşman topraklarında faaliyet göstermiş ve suikastlar

²⁷ Merve Seren, Stratejik İstihbarat & Ulusal Güvenlik, (Ankara: Orion Kitapevi, 2021), 96-97.

²⁸ J.A. Richmond, Spies in Ancient Greece, Greece & Rome, C. 45, S. 1 (1998), 1-18.

gerçekleştirmiştir. ²⁹ Roma İmparatorluğu, istihbarat faaliyetleri için sadece askerleri değil tüccar ve diplomatları da kullanmıştır. Özellikle savaş dönemlerinde bu kaynaklar daha değerli hale gelmiş ve gerek İmparatorluğun çevre bölgelerinden, gerek komşu devletlerden karar alıcılara bilgi sağlamışlardır. ³⁰

İstihbarat, tarihte sadece Orta Doğu ve Akdeniz havzasında gözlemlenmiş bir olgu değildir. Milattan önce 6. Yüzyılda yaşamış komutan, stratejist ve teorisyen Sun Tzu, Savaş Sanatı adlı kitabında istihbarat üzerine bir bölün ayırmış ve istihbaratın taktik ve stratejik zaferler için kritik bir öneme sahip olduğunu iddia ettirmiştir. Sun Tzu, aynı eserinde insan istihbaratı üzerinde özellikle durmuş ve casusları yöresel, iç, devşirme, hükümlü ve hayatta kalan casuslar olmak üzere beşe ayırmıştır. Bu casus türlerinin bir arada kullanılmasına “iplerin kutsal kullanımı” adını veren Tzu, bu durumun savaş alanında hükümdarlar lehine büyük fayda sağladığını savunur.³¹ Bunun yanı sıra Tzu, aynı eserinde dezenformasyon, dublaj ajanlığı, istihbarata karşı koyma ve psikolojik savaş gibi konularda da asırlar sonrasını etkilemeye devam edecek yazılı literatür bırakmıştır.

Kimilerince “Hint Machiavelli” olarak tanımlanan; Maurya İmparatoru Çandragupta'nın danışmanı, stratejist ve filozof Çanakya, devlet yönetimi üzerine yazdığı Arthashastra'da istihbarat toplamının öneminden bahsetmiştir. Bu eser, istihbaratın stratejik öneminin yanı sıra elde edilen bilgilerin teyit edilmesi ya da şifreli yazışmaların kullanımı gibi pratik konularda da yol gösterici olmuştur. Çanakya, saray içerisindeki güç mücadeleleri sırasında da kendi adına çalışan casusları aktif olarak kullanmıştır. ³²

Erken dönem İslam devletlerinin de stratejik hedefleri doğrultusunda casusları kullanmışlardır. Erken dönem İslam devletlerinin casuslarının şifreli yazışmalar ve

²⁹ Rose Mary Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, (New York: Routledge, 2005), 250-260.

³⁰ A.g.e., 68-82.

³¹ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Adil Demir, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2008), 84.

³² Philip H. J. Davies, “The Original Surveillance State”, *Intelligence elsewhere: spies and espionage outside the anglosphere*, der. Philip H. J. Davies ve Kristian C. Gustafson, (Washington DC, Georgetown University Press, 2013), 49-66.

duman ve ateşle haberleşme gibi gizli iletişim metotlarını kullandıkları bilinmektedir. Köleler, bu dönem için önemli bilgi kaynakları olarak kabul edilmişlerdir.³³ İslam aleminde casusların kullanımının izi, Hz. Muhammed döneminde kadar geriye sürülebilir.

Büyük Moğol İstilasası sırasında Batu ve Subutay tarafından Avrupa'ya gönderilen casusların beyliklerin Moğol Ordusu karşında gösterecekleri direnme kapasitesine ve saldırı planlanan bölgenin coğrafi yapısına dair detaylı bilgiler topladıkları bilinmektedir. At sırtında büyük mesafeler kateden göçebe bir toplum olan Moğollar, Büyük Moğol İstilasası sırasında atları haber taşımakta kullanmanın avantajlarından faydalanmışlardır.

Japon kültürünün yanı sıra popüler kültürde de önemli bir yere sahip olan ninja, diğer adı ile shinobi, sınıfı günümüzdeki istihbarat teşkilatları ile oldukça paralel fonksiyonlara sahipti. Ninjalarının tarihinin 12.yüzyıla kadar geriye gittiği düşünülmektedir. Ninjalar, bağlı oldukları yönetici için bilgi toplamanın yanı sıra günümüzde örtülü operasyonlar olarak anılan suikast, sızma, sabotaj, gayrinizami harp gibi birçok görev ile anılmışlardır. Ninjaların düşman karargahına sızarak düşmana ait olan sancağı çalmaları gibi eylemler, kimilerince psikolojik harp unsurları olarak kabul edilmiştir. Ninjaların önemli bir kısmı paralı asker olarak varlık göstermişlerdir. Aldıkları eğitim sonucunda kazandıkları yetenekler, halk arasında ninjaların görünmezlik, suda yürüme, uçma ve şekil değiştirme gibi doğa üstü yeteneklere sahip olduklarına dair söylentilere neden olmuş; bu söylentiler Japon folkloru içindeki yerlerini uzun zaman boyunca korumuşlardır. Bu sınıf, Japonya'nın birleşmesi, feodal unsurların güç kaybetmesi ve modern savaş teknolojilerinin benimsenmesi ile birlikte zaman içinde yok olmuştur.³⁴

Matbaanın yaygınlık kazanması, keşfedilen yeni ticaret yolları ve posta servislerinin gelişmesi ile birlikte yeni çağda casusluk faaliyetleri daha formal ve daha geniş ağlardan

³³ A.g.e, 89-114.

³⁴ Terry Crowdy, The Enemy Within: A History of Espionage, (Osprey Publishing: 2022), 32-49.

oluşan bir yapıya kavuşmuştur. 16.yüzyıl kimi tarihçiler tarafından daha önce istihbaratın altın çağı olarak tanımlanmıştır.³⁵ Bu dönemde ortaya çıkan bürokratik ve diplomatik kurumlar istihbaratın kurumsallaşması yönünde önemli adımlar atmış olsa da bu dönemde kurumsallaşmış istihbarat teşkilatlarının varlığından bahsetmek mümkün değildir.³⁶ Bu dönemde istihbarat faaliyetini yürüten casuslar bir organizasyondan çok, modern istihbarat kurumlarının istasyon şeflerini andıran casus hamilerine bağlı olarak görev yapmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, üç kıtaya yayılan askeri, ekonomik ve idari varlığını sürdürmek için istihbaratı aktif şekilde kullanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, modern anlamda bir diplomasinin ve izleme teknolojilerin var olmadığı dönemlerde dahi insan istihbaratını aktif şekilde kullanmış; Avrupa'daki Müslüman tüccarlar ve düşman esaretinden kurtularak imparatorluk topraklarına geri dönmeyi başarabilen savaş esirleri Osmanlı için önemli istihbarat kaynakları olmuşlardır. Kurtulmayı başaran savaş esirlerinin, özellikle Akdeniz'deki deniz savaşlarında Osmanlı Devleti'ne yapılması planlanan kimi önemli saldırıları önceden haber vermişlerdir.

Osmanlı Devleti, rekabet içerisinde olduğu devletlerde yaşayan azınlıklar da istihbarat elde etmekte kullanmıştır. Osmanlı ve Habsburg Hanedanı çekişmesinin zirve noktasına ulaştığı yıllarda, Osmanlı Devleti İspanya'da yaşayan Müslüman azınlık aracılığı ile pek çok kritik bilgi elde etmiştir. Bu durum İspanya'nın Müslüman azınlığı sürmesine giden süreçte itici bir faktör olmuş, Osmanlı Devleti'ne sığınan Müslüman azınlık önemli bir istihbarat kaynağı olmaya devam etmiştir. Osmanlı sadece yabancı topraklarda yaşayan Müslüman azınlıkları istihbarat elde etmek için kullanmamıştır. Napoli, Venedik gibi Akdeniz şehirlerindeki Yahudiler, Avrupa'daki Yahudi düşmanı politikalar nedeni ile Osmanlı için önemli istihbarat kaynakları olmuşlardır.³⁷ Çeşitli dönemlerde Avrupa'da pek çok Yahudi, Osmanlı casusluğu suçlaması ile cezalandırılmıştır. Paranoyaya kapılan

³⁵ Emrah Saha Gürkan, Sultanın Casusları, (İstanbul: Kronik, 2018), 18.

³⁶ A.g.e, 18-24.

³⁷ A.g.e., 121-126.

Katolik Kilisesi'nin Engizisyon Mahkemeleri aracılığı ile Müslüman ve Yahudi azınlıklara, hatta din değiştirerek Katolik Kilisesi'ne tabi olanlara dahi, yönelik baskıyı arttırması bu noktada önemli bir itici faktör olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkelerine elçi göndermek için 18.yüzyılın sonlarına kadar beklemesi nedeniyle Osmanlı, diplomatlarını istihbarat elde etmek için kullanma bağlamında görece geri kalmıştır. Buna karşın ilerleyen yıllarda gönderilen elçiler, Avrupa devletlerinin sıkı gözetimi altında hayatlarını sürdüreceklerdir. Aynı dönemde Avrupa devletlerinin istihbarat elde etmek için diplomatlarını kullanmaktadırlar. Söz konusu diplomatların önemli bir bölümü aynı zamanda casus hamileridir.

17.yüzyılda Avrupa'da vatandaşlık ve halkın iradesine dayanan yönetim şekilleri gibi fikirlerin güçlenmesi ile birlikte iç tehditlere karşı istihbaratın öne çıktığı bir dönem başlamıştır. John Thurloe, bu bağlamda akla gelen ilk isimlerden biri olacaktır. İngiliz İç Savaşı'nın ardından Oliver Cromwell'in hükümdarlığı döneminde dışişleri bakanlığı ve istihbarat şefliği yapan Thurloe, günümüzde dahi oldukça tartışmalı bir figür olan ve meşruiyeti sorgulanan Cromwell'in muhalifleri ile sert bir şekilde mücadele etmiştir.³⁸

Fransız Devrimi ile birlikte iç tehditlere karşı istihbarat toplama algısı güçlenmiştir. Fransız monarşisinin lağvedilmesine giden 10 yıllık süreçte gerek devrimciler, gerek monarşi yanlıları birbirlerine karşı casuslar kullanmış ve istihbarat toplamışlardır. Radikal bir monarşi karşıtı olan Maximilien Robespierre döneminde pek çok kişi devrim karşıtı faaliyetler ile suçlanarak idam edilmişlerdir. Fransız Devrimi'ni takip eden yıllarda tartışmalı bir tarifi figür olan Joseph Fouché, potansiyel iç tehditlere karşı istihbarat toplamayı sürdürmüştür. Fouché, hem Birinci Cumhuriyet, hem de Birinci İmparatorluk döneminde Napoleon Bonaparte'nın kabinelerinde Polis Bakanı olarak görev almış ve bu görevi toplamda 10 yıl kadar devam ettirmiştir. Joseph Fouché, kurduğu casus ağı ile istihbarat tarihinin önemli figürleri arasına girmeyi başarmıştır.³⁹

³⁸ Timothy Peacock, "Cromwell's "spymaster"? John Thurloe and rethinking early modern intelligence", *The Seventeenth Century*, C.35, S.3 (2018), 1-28.

³⁹ Terry Crowdy, *The Enemy Within: A History of Espionage*, (Osprey Publishing: 2022), 94-114.

Savaş ve teknoloji arasındaki karmaşık ve çok yönlü ilişki, tarihin pek çok noktasında gözlemlenebilir. Tarihsel olarak, savaşlar genellikle teknolojik yeniliklere itici bir güç olmuştur. Savaşlar, yeni silahların, savunma sistemlerinin, taşıtların ve iletişim araçlarının geliştirilmesine yol açmıştır. Birincil motivasyon, savaşın kazanılması için teknolojik üstünlüğün elde edilmesidir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları bu durumun oldukça uygun örnekleridir. Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan telsiz, radyo ve telgraf gibi iletişim teknolojileri, istihbaratın rolünü farklı bir boyuta taşımıştır. İkinci Dünya Savaşı ise, gelişen mobilizasyon teknolojileri ile ikaz istihbaratı olgusunun önem kazanmasına neden olmuştur. Zira mobilizasyon teknolojileri, orduların daha ani ve beklenmedik saldırılar gerçekleştirmelerine imkan sağlamıştır.⁴⁰ İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman ordusu tarafından benimsenen Blitzkrieg stratejisi, bu durumun oldukça iyi bir örneğidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan yıkım, devletlerin istihbaratın önemini daha iyi kavramalarına neden olmuştur. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sırasında istihbarat kurumlarının, Birinci Dünya Savaşına kıyasla daha büyük bir rol oynadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. İkinci Dünya Savaşı sırasında yürütülen istihbarat faaliyetleri, ezici çoğunlukla askeri istihbarat üzerine olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanması ile birlikte, askeri istihbarat fonksiyonunun önemi görece azalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren OSS'in (Stratejik Hizmetler Ofisi), savaşın ardından doğrudan başkanlık ofisi ile çalışan bağımsız bir kurum haline gelmesi, bu durumun oldukça iyi bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁴¹

İkinci Dünya Savaşının ardından dünyayı etkisi altına alan iki kutuplu sistem ve Soğuk Savaş dönemi, istihbaratın sahip olduğu kritik rolü korumasına imkan sağlamıştır. Kapitalist Batı ve sosyalist Doğu blokları arasında ideolojik, teknolojik, askeri ve ekonomik rekabet, istihbarat faaliyetlerini hayati bir stratejik öneme sahip hale

⁴⁰ Jennifer E.Sims, Decision Advantage: Intelligence in International Politics from the Spanish Armada to Cyberwar (New York: Oxford University Press, 2022), 433.

⁴¹ Douglas Waller, "How The OSS Shaped The CIA And American Special Ops", <https://warontherocks.com/2015/09/how-the-oss-shaped-the-cia-and-american-special-ops/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

getirmiştir. ABD’den kısa süre sonra Sovyetler Birliği’nin de nükleer silahlar geliştirmesi, her iki bloğun da üyelerinin tehdit algılarının radikal şekilde değişmesine neden olmuştur. NATO ve Varşova Paktı gibi uluslararası askeri birliklerin kurulması, Soğuk Savaş döneminin önemli gelişmeleri arasında gösterilebilir.

Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile birlikte iki kutuplu dünya düzeni ve Soğuk Savaş sonlanmıştır. Bu gelişmeler kısa süre için dünyada iyimser bir havanın esmesine neden olsa bu, bu iyimser beklentiler uzun ömürlü olmamıştır. Çift kutuplu dünya düzeninin sona ermesi kimlik politikalarının yükselişe geçmesine ve dünyanın pek çok noktasında yeni çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kafkasya, Orta Doğu ve Balkanlar gibi coğrafyalar, etnik temizlik olarak nitelendirilebilecek oldukça şiddetli çatışmalar yaşamışlar. Suç örgütleri, kaos durumundan faydalanarak insan, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi faaliyetleri arttırmışlardır. Farklı motivasyonlara sahip terör örgütleri dünyanın pek çok noktasında terör eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Özellikle hala tarihin en büyük terör saldırısı olarak yerini koruyan 11 Eylül 2001 saldırılarının, küresel çapta güvenlik algılarını radikal şekilde değiştirdiğini iddia etmek yerine olacak. Bu tür gelişmeler, istihbarat kurumlarının terör saldırılarına ve devlet dışı aktörlere eskiye kıyasla daha çok önem veren politikalar benimsemelerine neden olmuştur.⁴²

İstihbarat faaliyeti her ne kadar geçmişte devletlerin tekelinde olsa da günümüzde istihbarat faaliyetleri yürüten özel firmalar da bulunmakta ve istihbarat toplama, analiz etme ve talep eden kişiye servis etme gibi faaliyetleri devlet kurumlarına benzer şekilde yerine getirmektedirler. Müşteriler kimi zaman rekabet ya da pazar analizi talep eden özel firmalar iken, kimi zaman devletlerdir. Geçmişte özellikle ABD’de kimi istihbarat faaliyetleri özel şirketler aracılığı ile dış kaynaklar tarafından sağlansa da, yakın geçmişte özel şirketlerin istihbarat içerisinde rolü radikal şekilde büyümüştür.⁴³ Özellikle 11 Eylül 2001 El Kaide saldırılarını izleyen Terörle Savaş döneminde ABD

⁴² Stephen H.Campbell, Intelligence in the Post-Cold War Period, Journal of U.S. Intelligence Studies, C.19, S.3 (2013).

⁴³ Ali Burak Darıcılı, Role Of Private Companies In The Future’s Intelligence Management; Analysis Of The Us Intelligency System Within This Scope, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.4 (2019), 3958-3976.

hükümeti istihbarat analizini dış kaynaklar ile karşılamak için ayırdığı devasa bütçeler ile kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir.⁴⁴ Günümüzde özel sektörde faaliyetlerini sürdüren şirketlere Kroll Inc., Pinkerton, Aegis Defence Services, Strategic Insight Group, Black Cube, Smith Brandon International gibi pek çok örnek verilebilir. Geçtiğimiz yıllarda 2016 ABD Başkanlık Seçimlerine müdahale ettiği iddiası ile gündeme gelen ve 2018 yılında ticari faaliyetlerini sonlandıran Cambridge Analytica, kimileri tarafından bir özel istihbarat şirketi olarak tanımlanmış ve özel sektörlerin ulusal güvenlik üzerindeki rolü hakkında yeni tartışmalara yol açmıştır.⁴⁵ Konu üzerine çalışan pek çok uzman, önümüzdeki yıllarda özel istihbarat şirketlerinin gerek devletler, gerek ise özel sektörde faaliyet gösteren diğer firmalar için çalışmaya devam edeceğine dair öngörülerini paylaşmışlardır. Devletler arası güç mücadelelerinin ekonomik düzlemde daha hissedilir olduğu bu günlerde, istihbarat bağlamında devletlerin ve özel şirketlerin etkileşimleri ilginç boyutlara varabilmektedir. Bu çalışmanın yazıldığı günlerce, Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti tarafından desteklendiği iddia edilen bir hacker grubunun, bir Alman otomobil şirketine dair gizli belgeleri çaldığına dair haberler medyada yer bulmaktadır.⁴⁶

Son yıllarda yaşanan sosyal ve teknolojik gelişmelerin istihbarat olgusunun geleceğini etkileyeceği tartışılmaz bir gerçektir. Temel ilkelerini muhafaza etmesine karşın, istihbarat olgusu, yapay zeka, büyük veri ve drone'lar gibi güncel teknolojiler ile birlikte bu gelişmelere adapte olmakta ve gelişmektedir. Yapay zekanın istihbarat analiz sürecinin optimizasyonu için nasıl kullanılabileceği hali hazırda süregelen bir tartışma

⁴⁴ Sebastian Abbot, “The Outsourcing of U.S. Intelligence Analysis”, https://web.archive.org/web/20120208055727/http://newsinitiative.org/story/2006/07/28/the_outsourcing_of_u_s_intelligence, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁴⁵ Carol E. Lee, Devlin Barrett, Shane Harris, “U.S. Eyes Michael Flynn’s Links to Russia”, <https://www.wsj.com/articles/u-s-eyes-michael-flynn-links-to-russia-1485134942>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁴⁶ Vilius Petkauskas, “Multi-year Volkswagen breach points to Chinese hackers”, <https://cybernews.com/news/volkswagen-breach-china-hackers/>, [Erişim Tarihi: 27.04.2024]

konusudur. Buna karşın istihbarat kurumlarının bu gelişmelere nasıl uyum sağlayacağı, üzerinde uzlaşıya varılmış bir konu değildir.⁴⁷

2.3. Seviyelerine, Kaynaklarına ve Alanlarına Göre İstihbarat

İstihbarat olgusu, seviyelerine, alanlarına ve kaynaklarına göre farklı şekillerde sınıflandırılabilir. İstihbarat, seviye, fonksiyon ve kaynak bağlamlarına kesişimsellik gösterebilir. İstihbaratın sınıflandırılmasına dair detaylı ayrımlar şu şekildedir;

2.3.1. Seviyelerine Göre İstihbarat

İstihbarat, hangi karar alıcının talep ve ihtiyaçları doğrultusunda üretildiğine göre taktik, operasyonel ve stratejik olmak üzere üç seviyeye ayrılır.

2.3.1.1. Stratejik istihbarat

Strateji kelimesi, etimolojik olarak Eski Yunanca dilinde “kumandanlık” anlamına gelen “stratēgia” kelimesine dayanmaktadır.⁴⁸ Kelimenin etimolojik kökeni, anlamı hakkında fikir vericidir. Strateji, belirsizlik altında, uzun vadeli bir hedef ya da hedefler doğrultusunda plan yapma ve uygulama süreçlerinin bir bütünüdür. Strateji, neredeyse her zaman uzun vadeli hedeflere ulaşma doğrultusunda atılan adımlarla, yani “aktörlerin bulundukları algı ufku ötesi ile” tanımlanmıştır.⁴⁹ Stratejik kararlar alabilme yetkinliği, çağlar boyunca üst düzey karar alıcılar arasında aranan bir özellik olmuş; yöneticilik yapmak üzere yetiştirilenler çocuk denilebilecek yaşlardan itibaren satranç, go, shogi gibi savaş alanını simüle eden oyunlarla bu yetkinliklerini geliştirmeye çalışmışlardır.

⁴⁷ Mark M.Loventhal, *The Future of Intelligence*, (Cambridge: Polity Books, 2018), 31-39.

⁴⁸ Rich Horwath, “The Origin of Strategy” https://www.strategyskills.com/Articles/Documents/origin_strategy.pdf, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁴⁹ Ahmet Kasım Han, Mehmet Ali Tuğtan, “Strateji Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve Öğretilebilirliği”, *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama*, der. Ali L. Karaosmanoğlu, Ersel Aydın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 335.

Strateji kavramı, başta etimolojik kökenine uygun olarak sadece askeri bağlamda kullanılmış olmasına karşın ilerleyen yıllarda strateji kavramı iş dünyası tarafından da benimsenmiş ve sıklıkla kullanılmıştır. Strateji olgusu, çoğu zaman karar verme ile birlikte ele alınır. Bazı kaynaklar stratejiyi, belirli bir hedef doğrultusunda karar akışı örüntüsü olarak tanımlamıştır.⁵⁰

Stratejik istihbarat, önemli karar alıcılara sunulmak üzere üretilen istihbarattır. Operasyonel ve taktik seviyelerdeki istihbarattan farklı olarak, stratejik istihbarat uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda detaylı bir bakış açısı sunmayı hedefler. Bu bağlamda stratejik istihbarat, diğer iki istihbarat seviyesine kıyasla detaylara daha az yer verir ve yöneticiler için büyük resmi görünür kılmayı hedefler. Stratejik istihbarat, oldukça geniş konular hakkında bilgi sağlayabilir. Söz gelimi stratejik istihbarat, yöneticilerin karar almalarını kolaylaştırmak için askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik değişkenleri, mevcut durumu olabilecek en doğru şekilde temsil edecek şekilde raporlamayı hedefler.⁵¹ Bu nedenle stratejik istihbarat, ulusal güvenliğin sağlanmasında önemli bir role sahiptir.

Sunduğu geniş bakış açısı ve üst düzey karar alıcıları etkilemesi nedeniyle stratejik istihbarat, istihbarat piramidinin tepesinde yer alır.

2.3.1.2. Operasyonel İstihbarat

Operasyonel istihbarat, taktik ve stratejik seviyelerin arasında konumlanır ve çoğunlukla orta seviyedeki karar alıcılar için üretilir. Operasyonel seviyedeki istihbarat, çoğunlukla düşman bir aktörün niyet ve kapasitesinin ortaya çıkarılmasını hedefler ve bu bağlamda geleceğe yönelik değerlendirmelerde bulunur. Bu seviyede üretilen istihbarat, stratejik istihbarat kadar geniş bir perspektif sunmayı hedeflemez ve taktik seviyedeki istihbarat kadar detaylı bilgi sunmaz.

⁵⁰ Henry Mintzberg, Patterns in Strategy Formation, Management Science, C. 24, S. 9 (1978), 934-948.

⁵¹ Merve Seren, Stratejik İstihbarat & Ulusal Güvenlik, (Ankara: Orion Kitapevi, 2021), 273.

Operasyonel istihbarat, taktik ve operasyonel seviyedeki istihbarat arasındaki bir köprü olarak tanımlanmıştır.⁵² Bu bağlamda operasyonel istihbarat, stratejik hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için büyük önem taşır.

2.3.1.3. Taktik İstihbarat

Taktik istihbarat, istihbarat piramidinin en altında yer alır. Bu seviyede istihbarat, genellikle askeri alanda kullanılmasına karşın, istihbarat kurumları gizli ve örtülü operasyonları gerçekleştirebilmek için de taktik istihbarata ihtiyaç duyarlar. Taktik istihbarat, genel olarak bir hareketi icra eden komutanların ihtiyaçlarını karşılamak için üretilir; düşmanın konumu, durumu, zayıf ve güçlü noktaları gibi konulara odaklanır.⁵³ Daha spesifik ve dar kapsamlı konuları hedeflediğinde dolayı, taktik seviyedeki istihbaratın olabildiğince fazla detay sunması beklenir. Taktik istihbarat, en düşük seviyedeki istihbarat olmasına karşın bu istihbarat türü, hareketlerin olabildiğince az kayıpla atlatılması ve hareketlerin başarıya ulaşması için oldukça büyük önem taşır.

2.3.2. Kaynaklarına Göre İstihbarat

İstihbarat, seviyelerine göre olduğu gibi kaynaklarına göre de türlere ayrılır. Farklı kaynaklar, istihbaratı kaynaklarına göre farklı şekillerde sınıflandırabilirler. Sözelimi kimi kaynaklar, bazı istihbarat türlerinin diğer türlerin bir alt disiplini olarak ele alırken başka kaynaklar bu disiplinleri bağımsız türler olarak ele alabilirler. Buna karşın kaynaklarına göre istihbarat türleri, başlıca aşağıdaki gibidir;

2.3.2.1. Açık Kaynak İstihbaratı

Açık kaynak istihbaratı, adından da anlaşılacağı üzere kamuya açık kaynaklardaki veriler kullanılarak üretilen istihbarattır. Bu istihbarat türü, istihbarat literatüründe OSINT kısaltması ile de anılır. Burada bahsedilen “açık kaynaklar” oldukça büyük bir

⁵² A.g.e, 273.

⁵³ A.g.e, 271.

çeşitliliğe sahiptir. Söz gelimi gazete ve dergi makaleleri, Youtube, Twitter, Facebook, LinkedIn gibi sosyal medya platformları, telefon rehberleri, kamuya açık raporlar, ticari veriler gibi pek çok kaynak açık kaynak istihbaratının üretiminde kullanılabilir. Açık kaynaklar, sundukları geniş perspektif nedeniyle stratejik seviyedeki istihbaratın üretiminde daha sık kullanılırlar. Açık kaynak istihbaratının ABD ve İngiltere tarafından oldukça uzun süredir kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁴ Açık kaynak istihbaratı, sadece devler tarafından değil; açık kaynaktaki verilerden faydalandığı gibi şirketler tarafından da kullanılmaktadır. Bazı şirketler, açık kaynakları daha optimal şekilde kullanabilmek için bünyelerinde açık kaynak istihbaratı bölümleri barındırmaktadırlar.⁵⁵

2.3.2.2. İnsan İstihbaratı

İnsan istihbaratı, insanlar ve insanlar arası ilişkiler kullanılarak üretilen istihbarattır. Bu istihbarat türü, istihbarat literatüründe HUMINT kısaltması ile anılır. İnsan istihbaratının, istihbarat türleri arasındaki en köklü disiplin olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. İnsan istihbaratı casuslar, mülteciler, savaş esirleri ve diplomatlar gibi pek çok farklı kaynağı kullanır. İnsan istihbaratı, ulusal güvenlik için oldukça önemli bir role sahiptir. 2005 yılında dönemin ABD Başkanı George Bush, Beyaz Saray’da yapılan bir röportaj sırasında El Kaide ile mücadelede en büyük eksikliklerinin insan istihbaratı olduğunu söylemiş ve insan istihbaratından “bir insanın zihnine girebilmek” olarak bahsetmiştir.⁵⁶

Sahip olduğu kritik role karşın insan istihbaratının bilişsel yanlılıklardan etkilenme olasılığının diğer istihbarat türlerine göre daha yüksek olması gibi bir zayıflığı vardır.

⁵⁴ Lude Block, “The Long History of OSINT”, Journal of Intelligence History, (2023), 1–15, <https://doi.org/10.1080/16161262.2023.2224091>

⁵⁵ Arthur Bradley, “What Is Open Source Intelligence and How Are Companies Using It?”, <https://www.brinknews.com/what-is-open-source-intelligence-and-how-are-companies-using-it/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁵⁶ CNN International, “Bush: Better human intelligence needed”, <https://edition.cnn.com/2005/ALLPOLITICS/01/18/bush.intelligence/index.html>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

Zira diğer türlerin aksine, insan istihbaratı, hem verinin kaynağı olan insanın, hem de veriyi işleyen ve değerlendiren analistin sahip olduğu bilişsel yanlılıklardan etkilenir. Tarihteki pek çok istihbarat başarısızlığı vakasında, analistin yanı sıra kaynağın sahip olduğu bilişsel yanlılıkların da rol oynadığı söylenebilir.⁵⁷

2.3.2.3. Sinyal İstihbaratı

Sinyal istihbaratı, iletişim ya da iletişim dışı neden için kullanılan sinyaller kullanılarak üretilen istihbarat türüdür. Sinyal istihbaratı, istihbarat literatüründe SIGINT kısaltması ile anılır. Bazı çalışmalar sinyal istihbaratını COMINT (İletişim sinyallerini kullanan istihbarat türü) ve ELINT (İletişim dışı nedenlerle kullanılan sinyalleri kullanan istihbarat türü) olarak iki başlığa ayırır. Bu nedenle sinyal istihbaratının radyo dalgaları, telefon görüşmeleri, elektronik savunma sistemleri ve radarlar gibi oldukça geniş bir ilgi alanı olduğu söylenebilir. Sinyal istihbaratı, gerektirdiği büyük ölçekli teknolojik altyapı nedeniyle görece yeni bir istihbarat türü olarak ele alınabilir. Sinyal istihbaratının ilk kez 1899 yılında II. Boer Savaşı sırasında İngiliz Donanması tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir.⁵⁸ İlerleyen yıllarda teknolojik altyapılarda kaydedilen büyük atılımlarla birlikte sinyal istihbaratı olgusu da gelişim göstermiş ve savaşlarda daha yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Radyo teknolojinin gelişmesi ile birlikte sinyal istihbaratı, 1. ve 2. Dünya Savaşları sırasında sıklıkla kullanılmış, devletler sinyal istihbaratı için ayrı birimler oluşturmuşlardır.⁵⁹ Teknolojik gelişmelere paralel olarak, sinyal istihbaratı önemini arttırarak günümüze değin ulaşmıştır.

⁵⁷ George P. Noble, Jr., Diagnosing Distortion in Source Reporting: Lessons for HUMINT Reliability from Other Fields, (Yüksek Lisans Tezi, Mercyhurst College, 2009), 61-67.

⁵⁸ J.W.M. Chapman, "British Use of 'Dirty Tricks' in External Policy Prior to 1914", War in History, C.9, S.1 (2002), 60-81.

⁵⁹ Douglas L. Wheeler, A Guide to the History of Intelligence 1800-1918, Journal of U.S. Intelligence Studies, C.19, S.1 (2012), 47-50.

2.3.2.4. Teknik İstihbarat

Teknik istihbarat, ya da istihbarat literatüründe yaygın olarak kullanılan kısaltması ile TECHINT, düşman ya da potansiyel düşman aktörlerin teknolojik kapasitesi, savunma sistemleri, askeri teçhizat ve diğer teknik konularla ilgili bilgilerin toplanması, analizi ile ilgilenen istihbarat türüdür. Teknik istihbarat, genellikle askeri amaçlar için kullanılan bir istihbarat disiplindir ve temel olarak diğer aktörlerin teknik kapasiteleri ile ilgilenir.

Teknik istihbarat da sinyal istihbaratı gibi teknolojik gelişmelere paralel olarak önem kazanmıştır. Özellikle savunma sanayi bağlamında teknik istihbarat, çoğu zaman teknoloji hırsızlığı ile birlikte anılan bir olgu olmuştur. Bu noktada devletlerin istihbarat birimleri milli çıkarları korumak ve teknik istihbarata karşı koymak adına yerli savunma sanayi şirketlerini korurlar.⁶⁰

2.3.2.5. Görsel İstihbarat

Görsel istihbarat, fotoğraflar ve görüntüler kullanılarak istihbarat üreten istihbarat türüdür. Bu istihbarat türü, aynı zamanda IMINT kısaltması ile de anılır. Söz konusu görseller çoğunlukla uçaklar ya da uydular kullanılarak elde edilir ve uzmanlar tarafından analiz edilirler. Görsel istihbarat çoğunlukla askeri ve coğrafi istihbarat üretmek için kullanılır. Görsel istihbaratı, hava keşfi olgusu ile yakından ilişkilidir. Özellikle Avrupa'da, hava taşıtları askeri keşif amacıyla uzun süredir kullanılmaktadır. Söz konusu hava taşıtları, başta sıcak hava balonları iken ilerleyen dönemlerde sıcak hava balonlarının yerini uçaklar almıştır. Uçakların ilk kullanıldığı savaş Osmanlı ve İtalya arasındaki Trablusgarp Savaşıdır. İlerleyen yıllarda uçakların savaşlardaki kullanımı yaygınlaşmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında uçaklar kesif amacıyla sıklıkla kullanılmış; uyduların kullanılmaya başlaması ile görsel istihbarat olgusu yeni

⁶⁰ Economic Espionage Act of 1996, (Public Law 104-294-11 Ekim 1996).

bir boyut kazanmıştır ve soğuk savaş yıllarında sıklıkla kullanılmıştır. Günümüzde insansız hava araçları, görsel istihbaratın üretiminde önemli bir rol oynarlar.⁶¹

2.3.3. Alanlarına Göre İstihbarat

İstihbaratı türlere ayırmanın bir diğer yolu ise istihbaratı merkezine aldığı konulara göre sınırlandırmaktır. Alanlarına göre istihbarat türleri, temel olarak aşağıdaki gibidir;

2.3.3.1. Askeri İstihbarat

Askeri istihbarat, bir ülkenin silahlı kuvvetleri tarafından düşmanlarının niyetleri, kapasiteleri ve aktiviteleri hakkında bilgi toplamak, analiz etmek ve değerlendirmek için yürütülen istihbarat faaliyetlerini ifade eder. Askeri istihbarat, potansiyel fırsat, risk ve tehditlerin değerlendirilmesinde ve güvenlik politikasının oluşturulmasında kritik bir rol oynar. Milli güvenlik için askeri istihbarat tartışılmaz bir öneme sahiptir. İstihbaratın, uzun bir dönem boyunca sadece askeri bir bağlamda kullanılmış olmasından yola çıkarak, askeri istihbaratın analarına göre istihbarat türleri arasında en köklü geçmişe sahip olan istihbarat dalı olduğunu iddia etmek yerinde olacaktır.

2.3.3.2. Ekonomik İstihbarat

Ekonomik istihbarat, devletlerin ve devlet dışı aktörlerin ekonomik faaliyetleri ve kaynaklarını konu alan istihbarat türüdür. Çağlar boyunca devlerin sahip oldukları ekonomik kaynaklar ve askeri güçleri arasında güçlü bir ilişki var olmuştur.⁶² Devletlerin sahip oldukları istihdam kapasiteleri, finansal ve doğal kaynaklar, inşa edilen ekonomik sistemin sağlamlığı gibi değişkenler, milli güvenliğin önemli bileşenleridir. Bu nedenle devletler çağlar boyu ekonomik yaptırımlar ve ambargolar ile düşman devletleri yıpratmayı hedeflemişlerdir. Finansal teknolojilerin gelişmesi ve ekonomik

⁶¹ Domenico Frascà, Giulia Venturi, Maria Ustenko, Alessandro Zanasi, “Technologies for IMINT and SIGINT”, 2023 IEEE International Workshop on Technologies for Defense and Security (TechDefense), (20-22 Kasım 2023, Roma).

⁶² Aaron L. Friedberg, “The Changing Relationship between Economics and National Security”, Political Science Quarterly, C. 106, S. 2 (1991), 265-276., <https://doi.org/10.2307/2152229>

liberalleşme, terörün finansmanı ve yaşa dışı örgütlerin finansal hareketleri gibi gelişmeleri de beraber getirmiştir. Bu nedenle kimi devletler, finansal ve ekonomik istihbarat için ayrı kurumlar oluşturmuşlardır. ABD Hazine Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren Mali Suçlarla Mücadele Ağı (FinCEN), doğrudan Rusya Başkanlık Ofisi'ne bağlı olarak çalışan Rusya Federasyonu Federal Finansal İzleme Servisi ya da halk arasındaki adı ile Rosfinmonitoring, Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı bir birim olan Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) finansal istihbarat kurumlarının önemli örnekleri arasında gösterilebilirler. Ekonomik istihbarat kurumları sadece finansal suçlar ile değil, aynı zamanda terörizmin finansmanı ile de mücadele etmeyi hedefler.

2.3.3.3. Siyasi İstihbarat

Siyasi istihbarat, politik düzlemde gerçekleşen gelişmeler üzerine istihbarat üretmeyi amaçlayan istihbarat türüdür. Uluslararası alandaki birçok gelişme, doğrudan ya da dolaylı şekilde politik gelişmeler ile bağlantılı şekilde gerçekleşirler. Söz gelimi bir ülkede gelecek seçimi hangi siyasi partinin kazanacağı, bu ülkenin nasıl bir dış politika izleyeceği, hangi uluslararası örgütler ya da devletler ile ilişkilerini yakınlaştıracığı ve ne tür bir ulusal güvenlik doktrinini benimseyeceği ile yakından ilgilidir. Dolayısı ile devletler, ilişki içerisinde bulundukları diğer devletler hakkında daha doğru politikalar izleyebilmek adına siyasi istihbarata ihtiyaç duyarlar.

2.3.3.4. Kültürel İstihbarat

Kültürel istihbarat, toplumsal olguları odak noktasına alan istihbarat çeşididir.⁶³ Kültürel istihbarat, yabancı kültürleri anlamayı hedefler. Bu istihbarat türü sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinler ile yakından ilişkilidir. Toplumsal değerler, özellikle stratejik seviyede alınacak kararlarda önemli bir rol oynar. Bu noktada toplumların sahip oldukları değerlerin ve gösterdikleri eğilimlerin doğru şekilde analiz edilmesi oldukça

⁶³ Itai Shapira, "The Yom Kippur intelligence failure after fifty years: what lessons can be learned?", Intelligence And National Security, C.38, S.6 (2023) 978–1002., <https://doi.org/10.1080/02684527.2023.2235795>

kritiktir. Sosyal değişkenler istihbarat analizi için önemlidir çünkü toplumların ve toplumu oluşturan bireylerin davranışlarını, eğilimlerini, tercihlerini ve algılarını doğru şekilde anlamak, gerek iç, gerek dış politikada doğru ulusal güvenlik politikalarının oluşturulmasına fayda sağlar. Söz gelimi bir başka ülkede gerçekleştirilecek bir örtülü operasyona halkın nasıl reaksiyon vereceği, toplumun hangi kesimlerinin radikalleşmeye daha eğilimli olduğu, terör örgütleri için toplumsal motivasyonların neler olduğu gibi sorular, sosyal istihbaratın ilgi alanı içerisinde kalacaktır. Bu noktada sosyal değişkenlerin önyargılardan ve bilişsel yanlılıklardan arındırılarak analiz edilmesi oldukça önemlidir.⁶⁴

2.3.3.5. Siber İstihbarat

Geçtiğimiz yıllarda kişisel bilgisayarların ve internetin radikal şekilde yaygınlık kazanması, sosyal medya devrimi ve bürokrasinin dijitalleşmesi gibi yaşanan teknolojik gelişmeler, siber dünyanın hayatlarımızdaki rolünü de radikal şekilde büyötmüştür. Siber dünyanın büyümesi ile paralel olarak, siber güvenlik de gerek bireysel, gerek ulusal güvenlik için önemli bir konu haline gelmiştir. Öyle ki, yaşanan bazı siber saldırıların ardından siber saldırıların NATO Kurucu Antlaşmasının 5. Maddesini tetikleyip tetikleyemeyeceği tartışması uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından tartışılmıştır.* Siber istihbarat, siber uzaydaki kaynakları kullanarak istihbarat üreten istihbarat türüdür.

2.3.3.6. Suç İstihbaratı

Suç istihbaratı veya kriminal istihbarat, suçun önlenmesi ve suçla mücadelede kullanılmak üzere üretilen istihbarat türüdür. Bu istihbarat türü işlenilen suçları çözmek ve henüz işlenmemiş olan suçları engellemek için çeşitli tedbirler almak için gerekli verileri oluşturmayı hedefler. Bu bağlamda suç istihbaratının suçlu profilleri oluşturmaktan, insanları suça iten sosyolojik nedenleri analiz etmeye kadar geniş bir

⁶⁴ Louise J. Rasmussen, Winston R. Sieck ve Robert R. Hoffman, “Cultural Knowledge for Intelligence Analysts”, American Intelligence Journal, C. 31, S. 2 (2013), 28-37.

görev alanı olduğu söylenebilir. Bu tür istihbarat genellikle polis teşkilatları içerisindeki istihbarat birimleri ve iç güvenlik kurumları tarafından üretilir ve adli süreçlerde kullanılır. Buna karşın Interpol, Europol, UNODC gibi uluslararası ve bölgesel kurumlar da uluslararası suçla mücadele etmek için suç istihbaratı üretirler.⁶⁵ Interpol, suç olgusunun daha doğru şekilde analiz edilebilmesi için suç istihbaratına büyük önem vermektedir.⁶⁶ Güvenlik kameraları gibi gözetim araçları, çeşitli motivasyonlara sahip muhbirler, telefon dinlemeleri ve sorgu gibi araçlar, suç istihbaratının üretiminde kullanılabilir. Özellikle insan ya da silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti gibi örgütlü suçlar ile mücadelede adli istihbarat oldukça önemli bir olgudur. Suç istihbaratı, bu tür örgütlü suçlar ile mücadele ederek aynı zamanda terörizmin finansmanı ile de aktif şekilde mücadele eder.

2.4. İstihbarat Çarkı

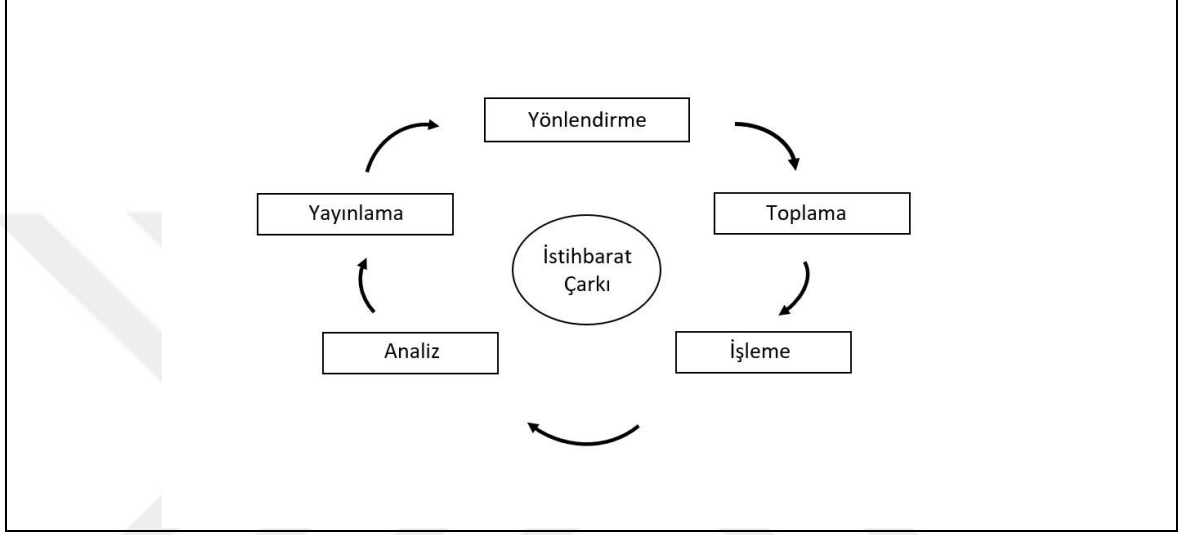
İstihbarat çarkı, yönlendirme, toplama, işleme, analiz etme ve dağıtım evrelerini içeren döngüsel süreci ifade eden bir terimdir. İdeal durumda istihbarat çarkı sonuç olarak karar alıcıların hizmetine sunulmak üzere, doğru istihbaratı verir ve bu sonuç doğrultusunda istihbarat çarkının başlangıcı olan plan ve yönlendirme evresi için gerekli ihtiyaçlar yeniden tanımlanır. Dolayısı ile istihbarat ham şekilde toplanan bir şey değildir; istihbarat, istihbarat çarkı tarafından “üretilir”. İstihbarat üretim sürecinin bir doğrudan ziyade bir çark alegorisi ile açıklanması, söz konusu istihbarat üretim sürecinin döngüsellliğini vurgular. İstihbarat çarkı en saf ile güvenlik bürokrasisi tarafından kullanılmasına karşın günümüzde pek çok özel kurum, pazar istihbaratı üretmek için

* NATO Kurucu Andlaşmasının 5.maddesi “Tarafların, Avrupa veya Kuzey Amerika’da bir veya daha fazlasına karşı yapılacak silahlı bir saldırının hepsine karşı yapılmış sayılacağı konusunda mutabıktır” ifadesi ile NATO üyesi ülkelerin NATO üyesi bir ülkenin saldırıya uğraması savaş nedeni olarak kabul edeceğini taahhüt eder.

⁶⁵ United Nations Office on Drugs and Crime, Criminal Intelligence Manual for Analysts, (New York, 2011), 1-9.

⁶⁶ INTERPOL, “Criminal Intelligence Analysis”, <https://www.interpol.int/How-we-work/Criminal-intelligence-analysis>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

benzer döngüsel süreçler izlerler.⁶⁷ İstihbarat çarkları genel olarak benzer örüntüler seyir etmelerine karşın genel geçer anlamda kabul görmüş ve standart haline gelmiş bir istihbarat çarkından söz etmek zordur. Farklı kurum ve ekoller, söz konusu döngünün süreçlerini farklı şekillerde ayırmış ve sınıflandırmışlardır.

Şekil 2. 1: Geleneksel İstihbarat Çarkı Modeli.

Geleneksel istihbarat çarkı modelinden önce de kimi askeri eğitim dokümanlarında bilginin toplanması, analiz edilmesi ve çıktılar sonunda operasyonel, taktik ya da stratejik seviyede kararlar alınmasına dair içerikler vardır. Michael Warner, geleneksel istihbarat çarkı modeline giden süreci Carl von Clausewitz ve George Armand Furse'un eserlerine kadar geriye götürmektedir. Fakat günümüzde kullandığımız anlamı ile geleneksel istihbarat çarkı modelinin ilk defa ABD'li istihbarat subayları Phillip Davidson ve Robert R. Glass tarafından, 1948 yılında kullanıldığı düşünülmektedir. Bu metin istihbarat toplama faaliyetleri için yönlendirme, verinin toplanması, verinin işlenmesi ve istihbaratın kullanılmasını istihbaratın temel ilkeleri olarak tanımlamıştır

⁶⁷ Luís Madureira, Aleš Popovič, Mauro Castelli, "Competitive intelligence: A unified view and modular definition", Technological Forecasting and Social Change, C.173, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121086>.

olarak tanımlanmıştır. Yani bildiğimiz anlamı ile “istihbarat çarkı” olgusunun bu metin ile birlikte ortaya çıktığı söylenebilir.⁶⁸

Kimi kurum ve ekoller dört, kimi beş, kimi ise altı adımlı istihbarat çarklarını benimsemişlerdir. Milli İstihbarat Teşkilatı istihbarat ihtiyaçlarının tespiti ve yönlendirilmesi, haberlerin toplanması, haberlerin değerlendirilmesi ve istihbaratın yayımı ve kullanılmasından oluşan dört safhalı bir modeli benimsemiştir.⁶⁹ CIA planlama ve yönlendirme, toplama, işleme, analiz ve üretim ve yayma safhalarına sahip bir istihbarat çarkı modeli ile hareket eder. Bazı çark modelleri, döngünün analiz ve işleme evrelerini bir evrenin parçaları sayarken diğer modeller bu iki işlemi iki farklı safha olarak ele alırlar. FBI ise gereksinimler, planlama ve yönlendirme, toplama, işleme, analiz ve üretim ve dağıtım safhaları ile toplamda altı adıma sahip bir istihbarat çarkı kullanmaktadır.⁷⁰ Safhaların zaman zaman farklı şekillerde isimlendirilmelerine ve adım sayılarının değişken olmasına karşın geleneksel istihbarat çarkları genellikle ortak bir örüntü izlerler ve benzer yapılara sahiplerdir. Çarkın evreleri, benzer bir sıralamayı takip ederler.

İstihbarat çarkının ilk adımı olan yönlendirme, politika yapıcıların daha doğru kararlar alabilmek adına istihbarat kurumlarından belirli konularda istihbarat talep etmesi ile başlar. İstihbarat kurumları bu aşamada söz konusu istihbaratı ortaya çıkartmak için gerekli planları yapar. Öncelikli hedefler, süreç boyunca karşılaşılabilecek risk, tehdit ve engeller, potansiyel haber kaynakları ve izlenecek taktiklere karar verilir. Bir sonraki safha olan toplama aşamasında, haber toplamak ile görevli kişiler açık, örtülü ve gizli kaynakları kullanarak talep edilen istihbaratı üretmek için gerekli bilgileri toplarlar. Bu süreçte bireylerin ifadelerinden uydu görsellerine kadar çok geniş bir spektrumda pek farklı kaynaktan bilgi toplanabilir. Bilgi toplama ile görevli kimseler, işleme,

⁶⁸ Mark Phythian, “Understanding the Intelligence Cycle”, (New York: Routledge, 2013), 24.

⁶⁹ Milli İstihbarat Teşkilatı, İstihbarat Çarkı, <https://www.mit.gov.tr/t-cark.html>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

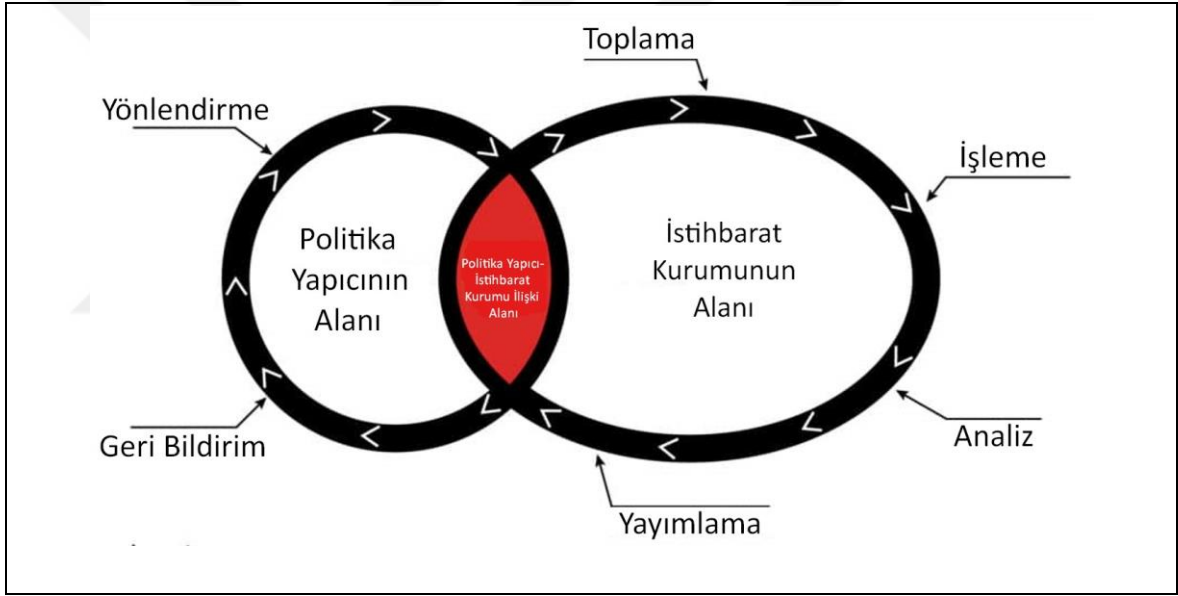
⁷⁰ FBI, Intelligence Cycle Graphic, <https://www.fbi.gov/image-repository/intelligence-cycle-graphic.jpg/view#:~:text=The%20intelligence%20cycle%20is%20one.between%20the%20steps%20is%20fluid>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

değerlendirme ve analiz safhalarında çalışanların işlerini zorlaştırmayacak şekilde, optimal kaynaklardan bilgi toplamayı hedeflerler. İşleme safhasında toplanan bilgiler etkili bir biçimde düzenlenir ve sınıflandırılır. Bu süreç, analiz ve değerlendirme süreçlerinin olabince kusursuz gerçekleşmesi amacıyla yapılır. Çoğu durumda istihbarat analizcilerinin karşılaştığı olumsuzluk bilginin kıtlığı değil aksine fazlalığıdır. Analist, belirli bir konuda ortaya konan doğru ve yanlış bilgiler yığını arasından ihtiyaç duyulan istihbaratı üretmek için gerekli olan bilgileri “ayıklamaya” çalışır. Bu, özellikle zaman baskısı altında iken, oldukça zor ve kompleks bir görev olduğundan dolayı, işleme safhasında eldeki mevcut bilgilerin analiz edilmeye olabildiğince elverişli hale getirilmesi kritik önem taşımaktadır. Analiz safhası, pek çok uzmana göre istihbaratın ortaya çıkartılması için en büyük öneme sahip safhadır. Analist, süreç boyunca farklı metotlar ile sahip olduğu bilgileri en iyi şekilde anlamlandırarak mevcut duruma ya da geleceğe yönelik fikirler yürütür. İyi bir analist, pek çok farklı disiplin ile fikir yürütebilecek, etraflı bir bakış açısına sahip olmalıdır. Günümüzde istihbarat teşkilatlarının analiz bölümleri için uluslararası ilişkiler uzmanlarından psikologlara, ekonomistlerden antropologlara oldukça geniş bilim ve uzmanlık alanlarından personel temin ettikleri bilinmektedir. Sahip olunan farklı bakış açıları, analiz safhasında mevcut bilgilerden olabildiğince fazla değerlendirme çıkartılabilmesine yardımcı olur. Dağıtım safhasında ise üretilmiş olan istihbarat, yönlendirme safhasında istihbaratı talep eden politika yapıcıya sunulur. “Bilmediklerini öğrenen”^{*71} politika yapıcı, bir sonraki adımda daha verimli karar verebilmek için ihtiyaç duyduğu istihbarat için yeni bir yönlendirmede ve geri bildirimde bulunarak istihbarat çarkını yeniden başlatır.

İstihbarat çarkı modelleri incelenirken farklı safhaların farklı aktörlerin inisiyatifleri altında olduğu unutulmamalıdır. İstihbaratın toplanması, işlenmesi, analiz edilmesi ve

⁷¹ *2002 yılında ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Irak’taki toplu imha silahlarının varlığı hakkında sorulan bir sorunun varlığı üzerine “Bildiğimizi bildiğimiz şeyler var. Bilinen bilinmeyenlerin de olduğunu biliyoruz; yani bilmediğimiz bazı şeylerin olduğunu biliyoruz. Ama aynı zamanda bilinmeyen bilinmeyenler de var; bilmediğimizi bilmediklerimiz. Ve eğer ülkemizin ve diğer özgür ülkelerin tarihine bakıldığında, zor olanların ikinci kategori olduğu görülür.” Demiş ve cevabı uzun süre gündemde kalmıştır. Bilinmeyen bilinmeyenler, yani “unknown unknowns” ifadesi daha önceden de kimi kaynaklarda kullanılmış olmasına karşın bu ifade Rumsfeld’in açıklamasından sonra popülerlik kazanmış ve özellikle strateji alanında kullanılmıştır.

yayılması safhaları genel olarak istihbarat kurumlarının sorumluluğu altındayken, döngünün ilk ve son adımları olan yönlendirme ve geribildirim safhaları, özellikle stratejik seviyede, siyasi figürlerin yönlendirdikleri süreçlerdir. Ayrıca istihbarat kurumlarının bürokratik yapıları gereği çoğu zaman istihbarat çarkının farklı safhaları, farklı bireylerin sorumlulukları altındadır. Bu tür bürokratik yapılar, bireylerin yetki alanlarını sınırlandırarak güvenliğini arttırmayı hedefler. Bu güvenlik önlemi kompartmantalizasyon olarak anılır. Aşağıdaki şema, politika yapıcılarının ve istihbarat kurumlarının istihbarat çarkının hangi aşamalarında etkileşime geçtiklerinin görülmesi için faydalıdır.

Şekil 2. 2: Politika Yapıcıların ve İstihbarat Kurumlarının Etkileşimi.

Abbi Clark, Intelligence Failure: What, When, Why and How, <https://greynodynamics.com/intelligence-failure-what-when-why-how/>, [Erişim Tarihi: 21.02.2024]. Türkçe'ye uyarlanmıştır.

Bir istihbaratın faydalı olması, istihbaratı oluşturan kurum ve bireylerin yetkinlikleri kadar istihbaratın sunulduğu karar alıcının söz konusu istihbaratı değerlendirmesi ile de ilgilidir. Karar alıcılar tarafından kullanmayan istihbaratın pratik bir faydasından söz etmek mümkün değildir.⁷² Kimi zaman istihbarat başarısızlıklarının üretilen istihbaratın

⁷² Gustafson, A.g.e., 0-20.

yanlışığından ziyade, söz konusu karar alıcının sunulan istihbarat doğrultusunda karar almaması ile ilgili olduğu bilinen bir gerçektir. Bu durum, kimi zamanlar istihbarat başarısızlığının kimin tarafından üstlenilmesi gerektiğine dair çıkar çatışmalarına yol açabilir. Robert Clark bu durumu, “Politika başarısızlıkları yoktur; yalnızca istihbarat başarısızlıkları ve politika başarıları vardır.” alıntısı ile açıklar.⁷³

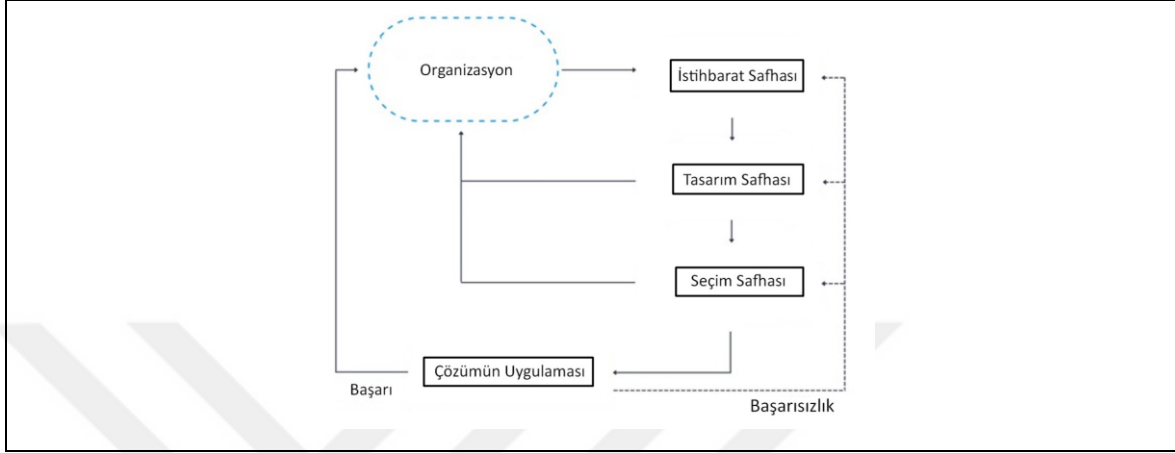
2.4.1. Geleneksel İstihbarat Çarkı Modeline Benzer Karar Alma Modelleri

Benzer döngüsel süreçler istihbaratın yanı sıra karar alma alanında da tasarlanmıştır. ABD’li davranış bilimci Herbert A. Simon tarafından tasarlanan karar alma çarkı, istihbarat çarkı ile olan benzerliği ile dikkat çeker. Herbert, üç adımdan oluşan karar döngüsü tasarısı ile kişi ve kurumların daha doğru kararlar verebileceklerini öne sürer. Sürecin birinci aşaması olan istihbarat aşaması, karar vericinin sorunları tanımak ve anlamak için gerekli bilgiyi toplama sürecini ifade etmektedir. Karar verici, mevcut duruma bilgiyi toplar, verileri inceler, çıktıları analiz eder ve problemin bütüncül bir şekilde anlamaya çalışır. Bu aşama, genellikle karar vericinin problemin ne olduğunu ve nasıl ele alınacağını anlamaya odaklandığı bir süreçtir. İkinci aşama olan tasarım aşaması, sorunun çözümü için çeşitli çözüm yollarını tasarladığı süreci ifade eder. Karar verici, eldeki bilgilere dayanarak farklı seçenekler geliştirir. Bu aşama, karar alıcının karşılaştığı soruna dair olası çözümleri düşünme ve tasarlama sürecini içerir. Üçüncü aşama ise karar aşamasıdır. Bu evrede karar verici, söz konusu soruna karşı tasarım aşamasında geliştirilen seçenekler arasından en uygun olanını seçmeye odaklanır. Tasarımlar arasından en uygun bulunan seçenek uygulamaya konulur. Simon tarafından geliştirilen karar alma döngüsü, daha sonraları başkaları tarafından istihbarat, tasarım, karar alma, uygulama ve öğrenme olmak üzere beş aşamadan oluşan bir döngü olarak şekilde geliştirilmiş ve bu şekilde uygulanmıştır.⁷⁴ Simon tarafından geliştiren karar

⁷³ Robert M. Clark, *Intelligence Analysis: A Target-Centric Approach*, (California: CQ Press, 2013), 26.

⁷⁴ Manuel Mora, Guisseppi Forgionne, Francisco Cervantes, Leonardo Garrido, Jatinder N.D. Gupta, Ovsei Gelman, “Toward a Comprehensive Framework for the Design and Evaluation of Intelligent Decision-making Support Systems (i-DMSS)”, *Journal of Decision Systems*, C.14, S.3, (2005) 321-344.

alma döngüsü modelleri bugün özellikle işletme bilimlerinde kabul görmeye devam etmektedir.

Şekil 2. 3: Herbert Simon Karar Alma Modeli.

A.g.e.

Belirli semptomlar ve kısıtlı bilgi ile kritik karar almaları gereken meslek grupları olan sağlık çalışanları sıklıkla istihbarat çarkına benzer karar alma modelleri ile hareket ederler. ADPIE ve ASPIRE metotları, tıp alanlarında kullanılan iki farklı akronimle ifade edilen klinik ve hemşirelik değerlendirme ve bakım süreçlerini temsil eden iki farklı yaklaşımdır. ADPIE, değerlendirme, tanı, planlama, uygulama ve değerlendirme; ASPIRE ise değerlendirme, stabilizasyon, planlama, uygulama ve yeniden değerlendirme evrelerini izleyerek hastaların sağlıkları için gerekli optimal süreçleri izlemeye odaklanır. ASPIRE modeli, öncelikli olarak daha hızlı karar alma süreçleri gerektiren acil durumlar için kullanılırken, ADPIE modeli daha genel bir klinik bakım ve tedavi sürecini temsil eder.

ABD Hava Kuvvetlerinde Albay olarak görev alan John Boyd tarafında geliştirilen OODA Döngüsü ise askeri strateji içerisindeki önemli karar alma metotlarından biridir. Metot, adını "Gözlemlleme, Yorumlama, Karar, Eylem" kelimelerinin baş harflerinden almaktadır. Askeri kariyerine henüz lise yıllarında bir er olarak başlayan, savaş pilotu bir subay olarak devam eden ve ABD Savunma Bakanlığı'nda bir danışman olarak sonlarından Boyd, bu karar alma metodunu geliştirirken kariyeri boyunca edindiği

tecrübelerden faydalanmıştır. Bu süreç, hızlı ve etkili kararlar almak için kullanılır. Çevresel değişkenlerin sürekli değiştiği ön kabulü ile yola çıkan bu metot, tam olarak bu nedenden daha esnek ve daha dinamik bir yaklaşımı teşvik eder.⁷⁵

2.4.2. Geleneksel İstihbarat Çarkına Alternatif Modeller

Geleneksel istihbarat çarkı modeli istihbarat çalışmalarında önemli bir yer tutmasına ve başka karar alma modellerini etkilemesine karşın, birçok nedenden dolayı sıklıkla eleştirilmiştir. İstihbarat analizi alanının en önemli isimleri arasında sayılan ve ABD İstihbarat Ailesi'nin babası kabul edilen Sherman Kent, geleneksel istihbarat çarkı modelini eleştiren isimlerden biridir. Sherman Kent, birçok akademisyen ve politikacı yetiştirmiş bir ailede ve entelektüel bir çevrede büyümüştür. Yale Üniversitesi'nde tarih eğitimi alan Kent, bir süre akademik bir kariyer takip etmiş fakat ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na girişi ile birlikte CIA'in öncülü kabul edilen OSS'ye, yani Stratejik Hizmetler Ofisi'ne katılmıştır. Sherman Kent, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra OSS'nin ardılı olan CIA'de de görev almış ve kendisi gibi tarihçi kökenli bir istihbarat analisti olan William Leonard Langer ile birlikte çalışmıştır. Kent, entelektüel kişiliği sayesinde başarılı bir kariyer inşa etmiş ve Soğuk Savaş süresince doğrudan ABD Başkanına istihbarat raporları sunan bir birimde yer almıştır. Kent, gerek istihbarat alanındaki tecrübesi, gerek akademik arka planı ile günümüzde halen istihbarat çalışmaları literatürünün en önemli isimleri arasında kabul edilmektedir. CIA İstihbarat Analizi eğitimi verdiği birimin adını Sherman Kent İstihbarat Analizi Okulu olarak isimlendirmiştir.⁷⁶

Kent, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından yazdığı, Strategic Intelligence for American World Policy kitabında istihbaratı bir süreç olarak ele alır. Kitap, istihbarat sürecine bir bilim insanının bakış açısı ile yaklaşır ve süreçte bilgi toplama ve çıkarım

⁷⁵ Chet Richards, Boyd's OODA Loop, Necesse, C.5, S.1 (2020), 142-165.

⁷⁶ Bob Drogin, "At CIA school, data outweigh derring-do", <https://archive.seattletimes.com/archive/?date=20000827&slug=4039494>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

yapma gibi daha soyut ve birbirinden yeterince ayrıştırılmış safhalara değinir.⁷⁷ Kent, ilerleyen yıllarda istihbarat çarkının kusurlarına daha detaylı şekilde değinir. Sherman Kent, istihbarat çarkının farklı aşamalarında çalışan insanları birbirlerinden ayırmanın istihbarata karşı koyma bağlamında olumlu yanları olduğunu düşünse de, toplama, analiz ve değerlendirme gibi safhalarda görev alan kişilerinden birbirlerinden bağımsız şekilde çalışmalarının sorun yaratacağını düşünmüştür. Ayrıca Kent'e göre istihbarat üretim süreci, geleneksel istihbarat çarkında iddia edilen aksine lineer ve tek yönlü bir süreç değildir; süreç boyunca doğan ihtiyaçlar nedeni ile önceki safhalara geri dönülebilir. Eğer örnek vermek gerekir ise, analiz sürecinde fark edilen bazı örüntüler ışığında, döngü tamamlanmadan toplama safhasına geri dönülebilir ve gerekli çıktıyı elde etmek için gerekli olan ihtiyaçlar yeniden tanımlandıktan sonra yeniden bilgi toplanabilir. Kent, istihbarat çarkının süreci fazla "bürokratikleştirdiğini" de iddia etmiştir. Kent'e göre durum istihbarat toplanan aktif çatışma bölesinden uzaklaşıldıkça daha da kötü bir hal alır. Kent, istihbarat üretim sürecini genel olarak daha esnek, daha dinamik ve daha az ayrılmış safhalara sahip süreç olarak ele alır.

Geleneksel istihbarat çarkı modelini eleştiren isimlerden bir diğeri Robert M. Clark'tır. Clark, geçmişte DNI ve CIA'de elektronik savaş uzmanı ve istihbarat analisti olarak görev almıştır. Akademik kariyeri MIT, George Washington Üniversitesi ve Illinois Üniversitesi gibi kurumlarda eğitim alan Clark, günümüzde akademik çalışmalarına John Hopkins Üniversitesi'nde devam etmektedir. Clark, akademik olarak istihbarat üzerine çalışan pek çok isim gibi bir istihbarat kariyeri arka planına sahiptir.⁷⁸

Clark, geleneksel istihbarat çarkını pek çok açıdan eleştirmiştir ve çarkın istihbarat çalışmalara alanında bir dogma haline geldiğini söylemiştir. Clark'ın bakış açısına göre geleneksel çark modeli, temel olarak kompartmantalizasyon ilkesine dayanır. İstihbarat

⁷⁷ Sherman Kent, *Strategic Intelligence for American World Policy*, (Connecticut: Archon Books, 1965), 151.

⁷⁸ "Robert Clark", John Hopkins, Krieger School of Arts & Sciences, Advanced Academic Programs, <https://advanced.jhu.edu/directory/robert-clark/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

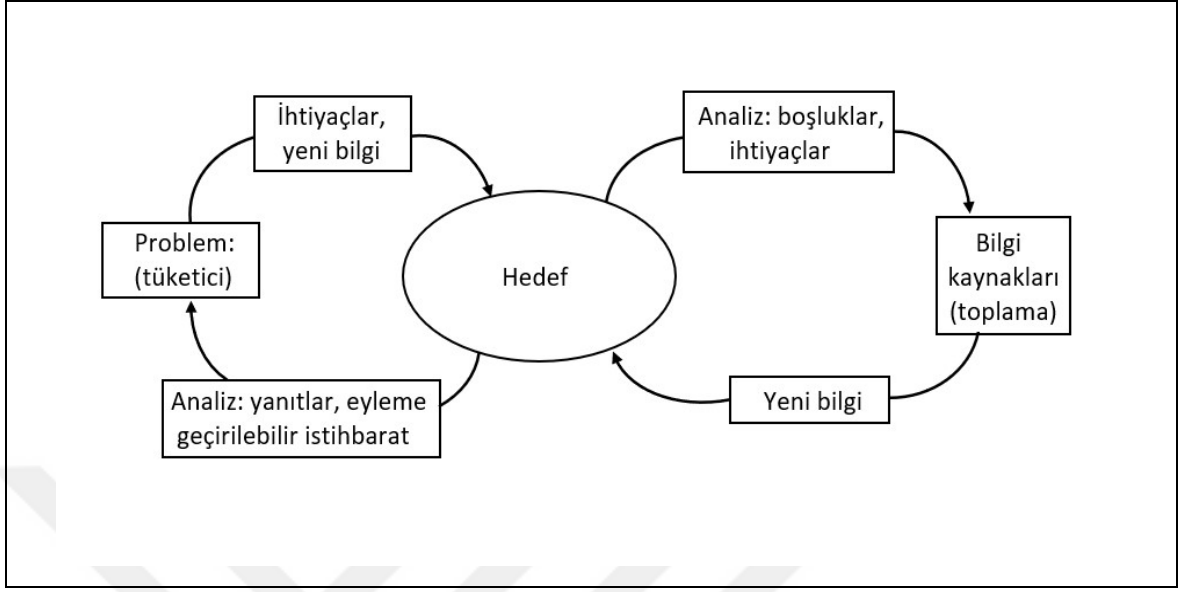
* Adını ABD'li otomotiv üreticisi Henry Ford'dan alan bu sistem, 20. Yüzyılda sosyal bilimler ve yönetim teorilerini derinden etkilemiştir.

üretim sürecinin farklı safhalarında görev alan insanların birbirlerinden ayrılmış şekilde çalışmaları güvenlik açısından daha doğru olabilir; fakat verimlilik açısından bu oldukça tartışmalı bir modeldir. Clark, bu çalışma şeklini her safhada elde bulunan veriyi “bir duvarın üstünden öteki tarafa atmaya” benzetir. Clark’a göre geleneksel istihbarat çarkı Fordizmin* ilkelerine göre tasarlanmıştır ve birbirinden ayrılmış ve lineer olarak ilerleyen bir modelin, fabrikadaki bir üretim bandı ile en kısa zamanda en verimli üretimi yapacağı fikrine dayanır. Clark bu modelin günümüzün şartlarına uygun olmadığını savunur. Nasıl yeni bir ürün modeli tasarlanırken şirketin pazarlama, tasarım, satış ve üretim ekipleri bir masanın etrafında toplanıp belirlenen hedef doğrultusunda optimal yol haritasını çıkartmak için tartışıyorlar ise istihbarat üretim süreci de benzer bir örüntü izlemelidir. Clark’a göre istihbarat gerçek bir “takım sporudur”.⁷⁹ İyi takımlar iletişim kurarlar, benzer zihinsel modellere sahiptirler ve ortak bir hedef doğrultusunda hareket ederler. Dolayısı ise bir istihbaratçının amacı görev aldığı safhayı tamamlayıp elindeki veriyi bir sonraki safhada görev alacak kişiye devretmek değil, süreç boyunca belirlenen asıl hedef için çalışmak olmalıdır.

Clark, geleneksel istihbarat çarkı modeli yerine hedef merkezli istihbarat süreci adını verdiği yeni bir model önerir. Bu model, Clark’a göre geleneksel istihbarat çarkı modelinin en büyük kusurlarından biri olan geri bildirim eksikliğini aşar. Model, uzmanlık alanından bağımsız olarak geleneksel istihbarat çarkı modelindeki tüm aktörlerin yönlendirme aşaması etrafında toplanmasını ve daha aktif şekilde iş birliği yapmalarını savunur. Bu şekilde hem eldeki veriler hem daha verimli şekilde paylaşılacak, hem de sürecin çıktılarına dair sorumluluk, sürece dahil olan aktörler arasında paylaşılacaktır. Bu çalışma modeli, günümüzün hızla değişen şartlarına daha hızlı adapte olabilecek, esnek bir modeldir. Clark, bu modelin istihbaratçıların bireysel inançlarından kaynaklanan önyargılarının da aşılması için verimli bir model olduğunu savunur.⁸⁰

⁷⁹ Robert M. Clark, *Intelligence Analysis: A Target-Centric Approach*, (California: CQ Press, 2013), 24.

⁸⁰ A.g.e.

Şekil 2. 4: Clark'ın Hedef Merkezli İstihbarat Süreci Modeli.

Clark, A.g.e. 40. Türkçe'ye uyarlanmıştır.

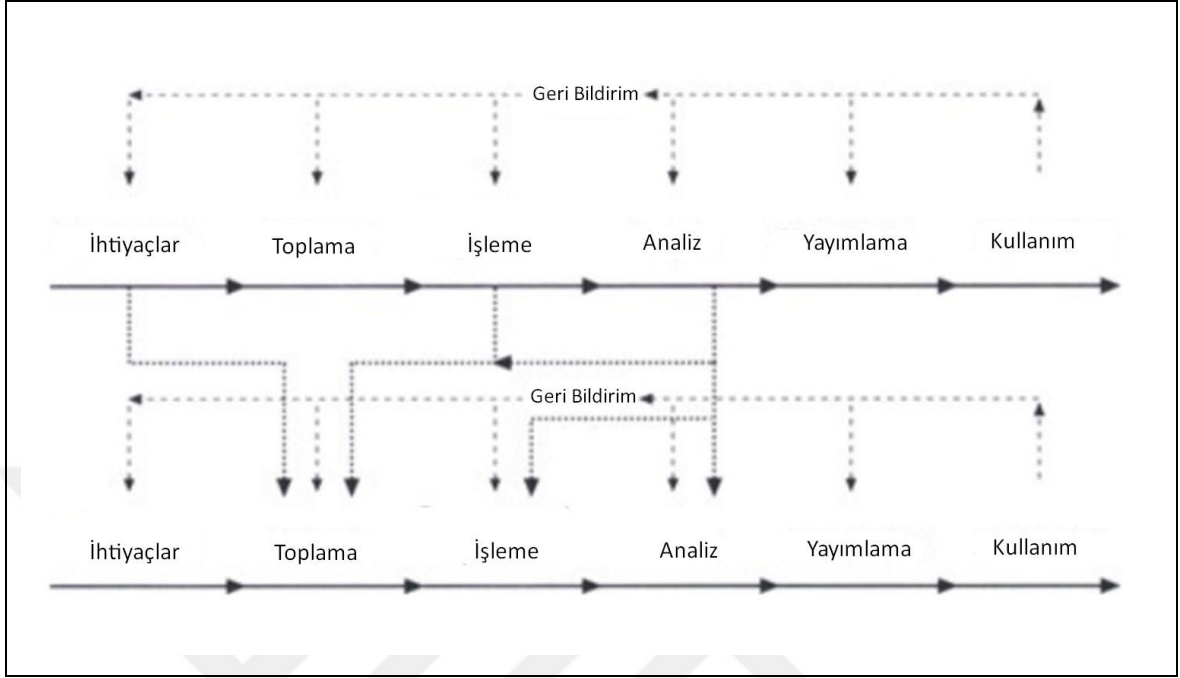
Geleneksel istihbarat çarkı modeline başka bir alternatif de Mark Lowenthal'dan gelmiştir. Lowenthal, kariyeri boyunca güvenlik bürokrasisi içinde pek çok görevde bulunmuştur. Kendisi, istihbarat çalışmaları alanındaki akademik faaliyetlerine meslektaş Robert M. Clark gibi Johns Hopkins Üniversitesi'nde devam etmektedir. Lowenthal, istihbarat kariyerindeki yılları boyunca ABD İstihbarat Komünitesi'nin girdiği reformlarda aldığı roller ile tanınmış ve kariyeri boyunca genellikle sorgulayıcı ve eleştirel bir tutum ile hareket etmiştir.

Lowenthal, Intelligence: From Secrets to Policy adlı eserinde geleneksel istihbarat çarkı modelini eleştirmiş. İstihbaratı Kent gibi bir süreç olarak ele alan Lowenthal, ideal durumda politika yapıcılarının üretilen istihbarata dair istihbarata kurumlarına geri bildirimde bulunmaları gerektiğini, fakat mevcut durumda geri bildirimin oldukça yetersiz olduğunu söylemiştir. CIA'nin kullandığı istihbarat çarkı modelinin istihbarat üretim süreci ile benzeşmediğini belirten Lowenthal, pratikte sürecin asla geleneksel istihbarat çarkındaki gibi bir “mükemmel daire” olmadığını

savunmuştur.⁸¹ Ona göre izlenmesi gereken süreci doğru şekilde tanımlamak önemlidir, zira istihbarat kurumları için bu süreç kurumsal bir ilke halini alır. Lowenthal, istihbarat üretim sürecini daha gerçekçi bir temsil eden bir modelin sürecin herhangi bir noktasında bir önceki aşamaya geri dönmenin hem mümkün hem de bazen gerekli olduğunu göstereceğini söyler. Örnek vermek gerekir ise, başlangıçta veri toplama aşamasının yeterince verimli geçmediği bir durumda politika yapıcılar karar almak için ihtiyaç duydukları istihbaratı yeniden tanımlayıp süreci yeniden yönlendirebilirler. İşleme, değerlendirme ve analiz süreçleri sırasında eksiklikler tespit edilebilir ve yeni veri toplama gereksinimlerini gerektirebilir. Ayrıca, kullanıcılar gereksinimlerini değiştirebilir veya ek istihbarat talep edebilirler. Bu model, süreç boyunca geri bildirim işlemine önemli bir anlam yükler. Lowenthal, gerçekteki istihbarat üretim sürecini en iyi temsil eden sürecin kendi geliştirdiği çok katmanlı diyagram olduğunu iddia eder. Bu model kurum içinde ve müttefik kurumlar arasında bilgi paylaşımı teşvik ederek eş zamanlı olarak birden fazla toplama, değerlendirme ve analiz süreci yürütülebileceğini söyler.⁸² Bilgi güvenliği konusunda ne kadar verimli bir model olduğu tartışılrsa da Pearl Harbour Saldırısı ve da Irak Kitle İmha Silahı iddiaları gibi önemli istihbarat başarısızlıklarında nedenlerin en azından bir kısmının bilgi paylaşımına dair olduğu düşünüldüğünde, Lowenthal'ın çok katmanlı modelinin analiz açısından daha kapsamlı veriler ortaya koyabileceği kabul edilebilir.

⁸¹ Mark M. Lowenthal, *Intelligence: From Secrets to Policy: Eight Edition*, (California: SAGE Publication, 2020), 165.

⁸² A.g.e, 125-128.

Şekil 2. 5: Lowenthal'ın Çok Katmanlı Diyagram Modeli.

A.g.e. 80. Türkçe'ye uyarlanmıştır.

Geleneksel istihbarat çarkına dair eleştirilerden bir başkası ise Arthur S. Hulnick'den gelmiştir. 2018 yılında ölene kadar akademik çalışmalarını Boston Üniversitesi'nde sürdüren Hulnick, 7 yıl boyunca ABD hava kuvvetlerinde, 28 yıl ise CIA'de görev almıştır.⁸³ Hulnick, istihbarat kurumlarının dört temel görevini toplama, analiz, istihbarata karşı koyma ve örtülü operasyonlar olarak sıralamıştır. Hulnick, geleneksel istihbarat çarkının bu dört temel görevden ikisini, yani istihbarata karşı koyma ve örtülü operasyonları kapsamadığını söyler. Hulnick'e uygulayan tarafın lehine asimetri sağlayan, suikast, sızma, sabotaj benzeri örtülü faaliyetlerin ve diğer istihbarat kurumlarının casusluk faaliyetlerine karşı koymayı içeren istihbarata karşı koymanın olmadığı bir istihbarat çarkı, süreci doğru şekilde yansıtamaz. Hulnick, aynı zamanda pratikte istihbarat üretim sürecinin geleneksel istihbarat çarkında anlatıldığı şekilde gerçekleşmediğini iddia eder. Hulnick'e göre çarkta bahsedilen evreler birbirlerini takip

⁸³ “Arthur S. Hulnick”, Carnegie Council for Ethics in International Affairs, <https://www.carnegiecouncil.org/people/arthur-s-hulnick>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

etmezler, aksine toplama, analiz ve değerlendirme gibi evreler eş zamanlı ve çift yönlü olarak çalışırlar.⁸⁴ Hullnick, istihbarat üretim sürecini tanımlamak için geleneksel istihbarat çarkı yerine istihbarat matrisi adını verdiği bir model önermektedir. Bunun yanı sıra Hullnick, örtülü operasyonlar ve istihbarata karşı koyma için ayrı safhalar tanımlamıştır.⁸⁵

Tablo 2. 1: Hullnick’in İstihbarat Matrisi Modeli.

	Verinin Toplanması	Raporun Üretimi	Destek ve Hizmetler
Proje —Rapor 1	Yönetim	Yönetim	İdare
Proje —Rapor 2	Gereksinimler	Gereksinimler	Güvenlik
Proje —Rapor 3	Görevlendirme	Görevlendirme	İstihbarata Karşı
Proje —Rapor n	Toplama	Analiz	Koyma
	Toplama ve Analiz	Üretim	Gizli Operasyonlar
	Yayımlama	Yayımlama	Teftiş ve Denetleme
	Değerlendirme	Değerlendirme	İrtibat

A.g.e, Türkçe’ye uyarlanmıştır.

Arthur Hullnick’e göre örtülü operasyonlar sırası ile sorunu tanıma, seçenekler oluşturma, uygun olan seçeneği seçme ve uygulama; istihbarata karşı koyma ise sırası ile tanımlama, penetrasyon, inceleme, bağlantı kesme ve duyurma safhalarını takip etmelidir. Bu noktada Hullnick’in istihbaratın örtülü operasyonlar ve istihbarata karşı koyma fonksiyonlarını sadece uygulama olarak değerlendirmedeği çıkarımını yapmak doğru olacaktır. Hullnick, geleneksel istihbarat çarkına yönettiği eleştirilere karşın bu çark modelinin kullanılmaya devam edeceğini düşündüğünü belirtmiştir.⁸⁶

⁸⁴ Merve Seren, Stratejik İstihbarat & Ulusal Güvenlik, (Ankara: Orion Kitapevi, 2021), 263-264.

⁸⁵ Alp Cenk Arslan, Intelligence Analysis: Reproduction Of Information, (Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2020), 9.

⁸⁶ Arthur S. Hullnick, What's wrong with the Intelligence Cycle, Intelligence and National Security, C.2 S.6 (2006), 959-979.

Kimileri ise geleneksel istihbarat çarkının her ne kadar Soğuk Savaş yılları için uygun bir model olsa da günümüzün şartlarına uygun olmadığını savunur. İstihbarat alışmaları alanında çalışan akademisyenler Peter Gill ve Mark Phythian geleneksel istihbarat çarkı modelinin günümüz şartlarına uyum sağlayamadığını savunur. Gill ve Phythian, geleneksel istihbarat çarkı modelini eleştiren pek çok isim gibi pratikte işlerin bu modeldeki gibi ‘lineer’ bir süreç olmadığını söylerler. Bu durum, analistlerin ellerinde bulunan istihbaratı karşılaştırmasını engellemekte, ya da en azından oldukça zorlaştırmaktadır. Zira istihbaratın ortaya çıkması için, çark toplama safhasında elde edilen girdiler ile döngüsünü tamamlamalıdır. Modelin önerdiği teorinin pratik ile uyuşmamasının yanı sıra, geleneksel istihbarat çarkının gizli ve örtülü operasyonları kapsamadığı yönünde eleştiriler de yaparlar. Gill ve Phythian, tıpkı Hullnick gibi bu durumun geleneksel modelin büyük bir eksikliği olduğunu iddia eder. Gill ve Phythian’a göre, geleneksel istihbarat modeli istihbarat üretim sürecini bütünsel bir süreç olarak ele alamaz. Bu da ortaya çıkan istihbaratın verimliliğinin düşmesine neden olur. Bunların yanı sıra geleneksel istihbarat modelinin günümüzün bürokratik modellerine ve yaşanan kümülatif teknolojik gelişmelere uyum sağlayamadığını iddia ederler.⁸⁷

Gill ve Phythian, oldukça basitleştirilmiş buldukları geleneksel istihbarat çarkı modeli yerine ‘istihbarat ağı’ modelini önerirler. Onlara göre bu model, istihbarat üretim sürecinin pratikteki karmaşık yapısını teoriye başarılı şekilde yansıtmaktadır. Bu model, istihbarat üretiminin farklı alanlarında çalışan kişilerin birbirleri ile daha yoğun etkileşim içinde olmalarını öngörür ve bunun sistemi daha verimli kılacağını iddia eder. Ayrıca geleneksel istihbarat çarkı modelinin aksine istihbarat ağı modelinde kültür ve politik faktörler gibi dış değişkenlere de yer verilmiştir. Bu modelin istihbarat üretim sürecini, geleneksel istihbarat çarkı modeline kıyasla daha bütünsel bir şekilde ele aldığını kabul edilse de sürecin tüm aktörlerinin etkileşim içinde bulunmalarının modeli dış tehditlere karşı daha hassas kıldığı söylenebilir.

⁸⁷ Mark Phythian, “Understanding the Intelligence Cycle”, (New York: Routledge, 2013), 17.

2.5. İstihbarat Kurumlarının İmkan ve Kabiliyetleri

Gerek vatandaşların huzur ve güvenliklerini tesis etmek, gerek savunma kaynaklarını verimli şekilde kullanmak, gerek ise ülkenin çıkarlarını koruyan, başarılı bir dış politika stratejisi oluşturmak için istihbarat tartışılmaz bir öneme sahiptir. Bu nedenden dolayı, uluslararası alanda iddia sahibi hemen her ulus, grand stratejilerinin bir ögesi olarak en nitelikli fertlerinin en azından bir bölümünü istihbarat alanında çalışmaya teşvik etmeyi bir politika haline getirmiştir. İstihbarat kurumları, bu politikayı gerçekleştirmeye yönelik şekilde olarak farklı yollar izlerler.

ABD dış istihbarat servisi CIA, ülkenin en iyi üniversitelerinde okuyan gençlerine ulaşabilmek için resmi web sitesinin kariyer bölümünü düzenli aralıklar ile güncellemektedir.⁸⁸ CIA, bünyesinde çalışmayı daha çekici kılmak adına ücret, yan haklar ve kariyer seçenekleri konusunda oldukça şeffaftır ve işe almayı hedeflediği meslek gruplarına dair detaylı bilgiler paylaşmaktadır. Aynı kurum, adayların henüz öğrencilik yıllarda CIA ile çalışmaya başlayacakları stajyerlik ve burs programlarına sahiptir. Farklı lisans alanlarında eğitim alan insanların ekonomik analistlikten büyük veri uzmanlığına, dil uzmanlığından liderlik analistliğine kadar geniş bir spektrumda çalışabileceklerine dair bilgi verilmektedir.⁸⁹ Daha önce ABD ordusunda görev almış insanların kariyerlerine CIA’de devam etmeleri de çeşitli programlar aracılığı ile teşvik edilmektedir.⁹⁰ CIA’den emekli olan ya da ayrılan personelin özel sektörde önemli pozisyonlarda kariyerlerini sürdürmeleri sıkça rastlanan bir durumdur.⁹¹

ABD iç istihbarat ve güvenlik kurumu FBI da bünyesindeki kariyer olanakları konusunda resmi web sitesinde bir bölüm ayırmıştır. Söz konusu kurum, ABD istihbarat

⁸⁸ CIA, “How We Hire”, <https://www.cia.gov/careers/how-we-hire/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁸⁹ CIA, “Student Programs”, <https://www.cia.gov/careers/student-programs/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁹⁰ CIA, “Working At CIA: Veterans”, <https://www.cia.gov/careers/working-at-cia/veterans/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁹¹ Art Keller, What Do Former CIA Spies Do When They Quit the Spy Game?, <https://www.forbes.com/sites/realspin/2012/10/12/what-do-former-cia-spies-do-when-they-quit-the-spy-game/?sh=2626ea7d2374>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

ailesinin diğerk bir üyesi CIA ile benzer şekilde kariyer olanakları ve başvuru süreci konusunda yönlendirici şekilde bilgi sağlamakta ve başvuruları teşvik etmektedir.⁹² FBI da geçmişte ABD ordusunda görev alanların kariyerlerine kendi bünyelerinde devam etmelerini teşvik eder.⁹³

İsrail Dış İstihbarat ve güvenlik kurumu Mossad, benzer şekilde gençlerin bu alanda çalışmasını teşvik eder. 2017 yılında Mossad, ilerleyen yıllarda İsrail istihbarat ailesi için faydalı olabileceğini düşünülen start up işletmeleri finansal olarak destekleyebileceği bir venture capital firması kurmuştur. Söz konusu firma, adını ikinci Dünya Savaşı sırasında Romanya'dan kaçan Yahudileri günümüzdeki İsrail topraklarına taşıyan bir geni olan libertad'dan alır. Libertad, finansal teknolojiler, büyük veri, yapay zeka, veri bilimi, kişilik profillemeye gibi teknolojiler üzerine çalışan start up'ların finansal destek ve stratejik iş birliği için kendileri ile iletişime geçmesini teşvik eder.⁹⁴

İsrail Savunma Bakanlığı içerisinde faaliyet gösteren askeri istihbarat birimi Aman da geçmişte personel seçimi ve eğitim programları ile gündeme gelmiştir. Aman tarafından çoğunlukla zorunlu askerlik hizmetleri sırasında belirlenen adaylar bilişsel, sosyal ve fiziksel yetkinliklerinin ölçüldüğü bir dizi test ve mülakattan sonra seçilerek eğitim programına başlarlar. Adaylar akademik eğitimlerini Kudüs İbrani Üniversitesinde Ortadoğu çalışmaları, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, ekonomi, matematik, felsefe ve bilişim teknolojileri gibi alanlar üzerine lisans eğitimi alırlar ve akademik eğitimleri ile eş zamanlı olarak askeri ve istihbarat eğitimleri devam eder. Programı tamamlayan öğrencilerin seçtikleri alanın yanı sıra Arap toplum yapısı ve diline de hakim olmaları beklenir. 3 yıllık eğitim programının bitmesinin ardından her öğrenci eğitime ve yetkinliklerine uygun olarak görevlendirilir.⁹⁵

⁹² FBI Jobs, “Eligibility and Hiring”, <https://fbijobs.gov/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁹³ FBI Jobs, “Military Veterans”, <https://fbijobs.gov/military-veterans>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁹⁴ Libertad Ventures, <https://www.libertad.gov.il/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

⁹⁵ Yaakov Lappin, “Elite Military Intelligence cadets complete training”, <https://www.jpost.com/Defense/Elite-Military-Intelligence-cadets-complete-training-331197>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

Aman'ın teknik istihbarattan sorumlu birimi Unit 8200, İngiliz düşünce kuruluşu Royal United Services Institute (RUSI) tarafında NSA ile birlikte en başarılı teknik istihbarat kurumları arasında gösterilmiştir.⁹⁶ Bu alt birim oldukça genç bir yaş ortalamasına sahiptir ve personel ihtiyacını büyük ölçüde 16-18 yaşları arasında programlama, siber güvenlik ve bilgi teknolojileri üzerine eğitim verilmiş genç vatandaşlar ile karşılar. Unit 8200 oldukça ileri bir teknoloji kullanmaktadır ve bu alt birimden ayrılıp özel sektöre geçen birçok eski personelin iyi pozisyonlara yükseldikleri bilinmektedir. Bunu yanın sıra Checkpoint, İnfinidat, Forter, Adallom gibi birçok İsraili teknoloji girişiminin kurucuları Unit 8200 içerisinde görev almışlardır. Bu birim geçmişte gerek potansiyel sahibi gençlere ulaşmaktaki başarısı, gerek içerisinden ayrılan eski personeller tarafından kurulan şirketler nedeniyle “İsrail’in gizli girişim makinesi” olarak tanımlanmıştır.⁹⁷

İngiliz dış istihbarat servisi MI6 de resmi web sitesi aracılığı ile İngiliz vatandaşlarını “ırk, etnik köken, inanç ve cinsel yönelim gözetmeden” kendi bünyesinde çalışmaya davet etmektedir.⁹⁸ MI6, yan haklar konusunda detaylı bilgiler verir ve çalışanların iş ve özel hayat dengelerine gereken önemi verdiklerini özellikle vurgular.

İngiliz istihbarat ailesinin bir diğer üyesi olan MI5, benzer şekilde farklı ırk, kültür ve yönelimlerden insanların başvurularını teşvik etmekte ve çalışan profilinin çeşitliliğine dair veriler paylaşmaktadır. Kurum, güncel olarak personel aramakta olduğu pozisyonlara dair bilgi paylaşır ve yan haklar ve çalışma koşulları gibi konularda şeffaf bir politika izleyerek potansiyel personeli teşvik etmeyi hedeflemektedir. MI5, elindeki özgeçmiş havuzunu geniş tutmak adına staj programları için de başvurular almaktadır.⁹⁹

⁹⁶ Idan Tendler, “From The Israeli Army Unit 8200 To Silicon Valley”, <https://techcrunch.com/2015/03/20/from-the-8200-to-silicon-valley/?guccounter=1>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

⁹⁷ Richard Behar, “Inside Israel's Secret Startup Machine”, <https://www.forbes.com/sites/richardbehar/2016/05/11/inside-israels-secret-startup-machine/?sh=2e7a031b1a51>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

⁹⁸ MI6, “Explore Careers at SIS”, <https://www.sis.gov.uk/explore-careers.html>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

⁹⁹ MI5, “Opportunities at MI5”, <https://www.mi5.gov.uk/careers/opportunities>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

Türkiye'nin istihbarat kurumu Milli İstihbarat Teşkilatı, resmi web sitesi aracılığıyla ile Teşkilat bünyesinde istihbarat uzmanı, dil uzmanı, mühendis ve insansız hava aracı operatörü gibi görevler almak isteyen kişilerden başvurular kabul etmekte ve şartları yerine getiren adayları yabancı dil yeterlilik ve zeka testleri gibi çeşitli alım süreçlerine tabi tutmaktadır. MİT, başvuru almanın yanı sıra belirli adaylar ile kariyer toplantıları da gerçekleştirmektedir.¹⁰⁰

Almanya Federal Haber Alma Servisi BND resmi web sitesinin kariyer bölümünde kimyadan hukuka, geniş bir spektrumda eğitim görmüş kişileri kendi bünyesinde çalışmaya davet eder. BND kendi bünyesinde çalışmayı daha cazip kılmak adına potansiyel çalışanlarına iş güvenliği, özel emeklilik planları, iş rotasyonları ve yurt dışı görevlendirmeler için özel ödenekler gibi birçok yan hak vadeder.¹⁰¹

Rusya, birinci dünya ülkelerinin aksine istihbarat personellerinin seçimi ve kariyer süreçleri hakkında açık değildir. Rus İstihbaratı, diplomatik kılıfa sahip olmayan casusları* aktif şekilde kullanması ile diğer ekollerden farklılaşmıştır. Geçtiğimiz yıllarda kimliği açığa çıkan illegallerin arka planları Rus İstihbarat çalışanlarının nitelikleri konusunda fikir vericidir.

2010 yılında FBI tarafından yakalanan Mikhail Semenko, Rusça, İngilizce, Mandarin ve İspanyolca'yı akıcı şekilde konuşabilmektedir. 2017 yılında yine FBI tarafından yakalanan Vladimir ve Lidiya Guryev çifti, New York Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi gibi prestijli kurumlardan eğitim aldıktan sonra finans alanında başarılı kariyerler inşa etmişlerdir. 2022 yılında Brezilya vatandaşı kılıf kimliği ile ICC'ye sızmaya çalışırken Hollandalı güvenlik güçleri tarafından yakalanan Sergey Vladimirovich Cherkasov, Trinity College'daki lisans eğitimini birincilik ile

¹⁰⁰ Milli İstihbarat Teşkilatı, “Kariyer Sayfası”, <https://www.mit.gov.tr/kariyer.html>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

¹⁰¹ BND, “Arbeiten beim BND”, https://www.bnd.bund.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Karrieresuche_Formular.html?queryResultId=null&pageNo=0, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

* Bu casuslar “illegaller” olarak da adlandırılmaktadırlar.

tamamladıktan sonra John Hopkins Üniversitesinde ABD dış politikası üzerine yüksek lisans eğitimi almıştır.¹⁰²

Geçmişte ülkelerinin istihbarat teşkilatları içerisinde görev alan birçok isim, ilerleyen yıllarda atanma ya da seçilme yolları ile ülkelerinin önemli karar alıcı pozisyonlarına yükselmişlerdir.

2023 yılında kurulan 67.Hükümet kabinesinde Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı olarak görev alan Hakan Fidan, 2010 yılından 2023 yılında kadar Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı görevini sürdürmüştür.¹⁰³ 1981 ve 1989 yılları arasında ABD Başkan Yardımcısı, 1989 ve 1993 yılları arasında ise ABD Başkanı olarak görev yapan George H. W. Bush 1976-1977 yılları arasında CIA direktörü olarak görev yapmıştır. 1999’da Boris Yeltsin’in istifası ile Rusya Federasyonu başkanlığı görevini devralan ve bugün hala aynı görevi sürdürmekte olan Vladimir Putin 15 yıl kadar Sovyetler Birliği’nin istihbarat ve güvenlik servisi KGB’de görev almış, 1998 ve 1999 yılları arasında FSB başkanlığı görevini sürdürmüştür. 2020 yılındaki ABD seçimleri için öne çıkan Demokrat Parti adaylarından olan ve ABD’nin 19.Ulaştırma Bakanı olarak görev yapan Pete Buttigieg 2009 ve 2017 yılları arasında ABD Donanmasında teğmen rütbesi ile istihbarat subayı olarak görev almıştır.

Birçok istihbarat teşkilatı sadece nitelikli ve yüksek motivasyonlu insan kaynaklarına değil, aynı zamanda muazzam finansal kaynaklara da sahiplerdir. Amerika Birleşik Devletleri, 2022 mali yılında National Intelligence Program (NIP) için 65.7, Military Intelligence Program için 24.1 milyar dolar olmak üzere üzere ABD İstihbarat Komünitesi için toplamda 89.8 milyar dolarlık bir bütçe ayırmıştır. Rusya – Ukrayna

¹⁰² Adam Taylor, “Who is alleged Russian spy Sergey Cherkasov?”, <https://www.washingtonpost.com/world/2023/04/27/sergey-cherkasov-brazil-spy/>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

¹⁰³ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Dışışleri Bakanı”, <https://www.mfa.gov.tr/bakan-genel.tr.mfa>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

Savaşı'nın da etkisi ile IC tarafından iki program için talep edilen toplam bütçe 2023 yılında 101.7 milyar dolara yükselmiştir.¹⁰⁴

2018 yılında Mossad'ın yıllık bütçesinin İsrail'in kişi başına düşen milli gelirinin artışına bağlı olarak 2.7 milyar dolara kadar çıktığı iddia edilmiştir.¹⁰⁵

İngiliz Parlamentosu için hazırlanan yıllık raporda 2021-2022 dönemi için MI6, MI5 ve GCHQ için belirlenen toplam bütçe 3.7 milyar sterlin olarak belirtilmiştir.¹⁰⁶

Sahip oldukları nitelikli insan kaynağına ve geniş finansal ve teknik imkanlara rağmen istihbarat kurumları tarih boyunca pek çok hatalı karar vermiştir. Zira birçok örnekte sorun, sahip olunan imkanlardan ziyade insan zihninin sınırlayıcılığı ile ilgilidir.

¹⁰⁴ Office of the Director of National Intelligence, “US Intelligence Budget”, <https://www.dni.gov/index.php/what-we-do/ic-budget>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

¹⁰⁵ Chaim Levinson, “A Golden Age for the Mossad: More Targets, More Ops, More Money”, <https://www.haaretz.com/israel-news/2018-08-26/ty-article-magazine/.premium/more-ops-more-secrets-more-money-mossads-supercharged-makeover/0000017f-f641-d460-afff-ff67ac1a0000>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

¹⁰⁶ Intelligence and Security Committee of Parliament, Annual Report 2021–2022.

3. ZİHNİN SINIRLAYICILIKLARI

3.1. İnsan Bilişselliğinin Tarihi

Bilincin ve bilişselliğin, evrimin tam olarak hangi noktasında ortaya çıktığı hala üzerinde uzlaşıya varılmamış bir konudur. Ezop Masalları gibi folklorik hikayeler hayvanlara zeka ve sorun çözme yetenekleri atfetmiş, psikolojinin kurucu babaları arasında sayılan René Descartes hayvanların bilişsel kabiliyetleri üzerine deneyler yapmış ve spekülatif yazılar yazmıştır. Her ne kadar günümüzde evrimsel ve bilişsel psikoloji çalışmaları farklı hayvan türlerinin, özellikle memelilerin, iletişim kurabilme, hafıza ve sorun çözebilme gibi alanlarında ileri seviyelerde yetkin olabileceklerini göstermiş olsa da insanoğlunun, Dünya üzerinde yaşayan diğer türlerden yüksek bilişsel kapasitesi ile farklılaşmış olduğu su götürmez bir gerçektir. İnsanoğlu, sadece diğer hayvanlardan değil, diğer insanlar ile yakın akraba olan diğer Hominid türlerinden de bilişsel kapasitesi ile farklılaşmıştır. Kimi bilim insanları, homo sapiens'in yüksek iletişim yetenekleri sayesinde diğer bir hominid türü olan neanderthalleri yer yüzünden sildiğini iddia etmektedir.¹⁰⁷ Empati, basit alet kullanımı, semboller kullanarak iletişim kurabilme gibi özellikler, neanderthaller gibi yer yüzünden silinen türlerin yanı sıra şempanzeler, bonobolar, goriller ve orangutanlar gibi günümüzde hala yaşamakta olan Hominidae türlerinde de gözlemlenmiştir. Bu iletişim yetenekleri bazı biyologlar tarafından dil olarak tanımlanacak kadar kompleks görülmüştür.¹⁰⁸ Buna karşın bu türler de, insanoğlunun ulaştığı karmaşık sosyal ağların yakına dahi yaklaşmamışlardır.

¹⁰⁷ Ahmet Kasım Han, Mehmet Ali Tuğtan, “Strateji Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve Öğretilebilirliği”, Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama, der. Ali L. Karaosmanoğlu, Ersel Aydın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 220), 336.

¹⁰⁸ Federica Amici, Katja Liebal, “Testing Hypotheses for the Emergence of Gestural Communication in Great and Small Apes”, International Journal of Primatology, C.44, S.2 (2022) 319–340.

İnsanların bilişsel kapasitelerinin tam olarak tarihin hangi noktasında ve nasıl diğer türlerden farklılaştığı üzerinde uzlaşıya varılabilmiş bir konu değildir. Bu konudaki en kapsamlı teorilerden bir tanesi Zihin Teorisi'dir. Zihin teorisi, bir bireyin kendisinden başka bir bireye ait duygu, düşünce, inanç ve niyetleri anlayabilme kapasitesi üzerine inşa edilmiştir. Bu şekilde insanlar diğer insanların içsel zihinsel süreçlerini anlama ve yorumlama yeteneğine sahip olurlar. Diğer insanların zihinsel durumlarını anlama yetkinliği, insanlar arası etkileşimler, iletişim, empati ve karmaşık sosyal ilişkiler için temel bir öneme sahiptir.¹⁰⁹ Zihin Teorisi, aynı zamanda dil gelişimi ile de yakından ilişkilidir. Dil, diğer insanların zihinsel durumlarını ifade etmek ve anlamak için önemli bir araçtır. Bireylerin diğer insanlara ait içsel zihinsel süreçleri anlayabilmeye dair becerileri geliştikçe, insanlar daha iyi bir şekilde başkalarıyla iletişim kurarlar, neden sonuç ilişkilerini anlarlar ve daha karmaşık düşünme yeteneklerini geliştirirler. İletişim yetenekleri bireylerin diğer insanlara ait içsel zihinsel süreçleri anlamaya dair yetkinliklerin; bu yetkinlikler ise iletişim yeteneklerinin gelişmesine yardımcı olarak bir döngü halinde birbirlerini beslemektedir. Zihin Teorisi, insanların empati kurabilme ya da yalan söyleme yetenekleri kazanması ve ortak değerler geliştirmesi ile de yakından ilgilidir. İnsanların kurduğu karmaşık toplumsal yapılar, aynı nedensellik ile Zihin Teorisi ile açıklanabilir.

Dilin oldukça uzun bir geçmişi olmasına karşın yazının bulunmasına değin bu konuda günümüze neredeyse hiçbir bulgu kalmamıştır. Buna karşın dil olgusunun insanoğlunun tarihsel sürecinde tartışılmaz bir rol oynadığı açıktır. Türümüz, yüksek bilişsel kapasitesinin yardımı ile diller ve yazı gibi komplike iletişim metotları geliştirmiş, empirik ve anekdotal bilgiyi kümülatif şekilde nesilden nesile aktarmayı başarmış ve bu sayede diğer türlerin yakınına dahi yaklaşamayacağı büyüklük ve karmaşıklıkta sosyal ağlar kurmuştur.¹¹⁰ Birçok bilim insanı, insanların sosyal şekilde öğrenebilme yetilerinin türümüzün gelenekler, dini inançlar ve yasalar gibi ortak değerler etrafında birleşen

¹⁰⁹ K. Vogeley ve diğ., "Mind reading: neural mechanisms of theory of mind and self-perspective. Neuroimage", 2001; C.14, S.1 (2001), 170-181. doi:10.1006/nimg.2001.0789

¹¹⁰ Jared Diamond, Üçüncü Şempanze: İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği, çev. Çağatay Tarhan, (İstanbul: Alfa, 2011), 166-196.

büyük sosyal gruplar oluşturabildiğini iddia etmektedir. Benedict Anderson gibi kimi bilim insanları milletlerin ortaya çıkışını dahi belirli sosyal değerler etrafında birleşen toplumların yarattıkları kültürel anlatılar üzerinden okumakta ve bu anlatıların izini binlerce yıl geriye sürmektedir.¹¹¹ Yüzbinlerce yıl boyunca küçük obalar ve kabileler halinde ve göçebe şekilde yaşayan insanoğlu, hayatta kalmak için gerekli olan kaynakları avcılık ve toplayıcılık yaparak elde etmiştir. Avcı toplayıcı yaşam tarzı ile zengin kaynaklara ulaşmak zorlayıcı olduğundan dolayı bu dönemlerde türümüz geniş sosyal ağlar kuramamıştır. İnsanoğlu, günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce buğday ve arpa gibi çeşitli bitki türlerini evcilleştirerek tarım devrimini, diğer bir deyiş ile neolitik devrimi gerçekleştirmiştir. Mezopotamya’da tahılların evcilleştirilmesi ile gerçekleşen ilk tarım devrimini dünyanın farklı noktalarındaki tarım devrimleri izlemiştir. Günümüzde Çin, İndus havzası ve Orta Amerika gibi coğrafyalardaki tarım devrimlerinin birbirlerinden bağımsız şekilde gerçekleştiği düşünülmektedir. Bitkilerin evcilleştirilmesini keçi, koyun, öküz ve domuz gibi yabanıl hayvanların evcilleştirilmesi izlemiştir. Tarım devriminin sonucunda ortaya çıkan zengin kaynaklar ile insan toplulukları da sayısal olarak büyümüşlerdir. Yoğunlaşan nüfus, yerleşik hayata geçen İnsanoğlunu köylerde yaşamaktan şehirlerde yaşamaya itmiştir. Birçok tarihçi ve antropolog şehirlerin, neolitik devrimin kaçınılmaz bir sonucu olarak orta çıktıklarını düşünmektedirler.¹¹² Benzer dönemlerde, tarıma geçişe bağlı olarak Çin, Hindistan, Orta Doğu gibi coğrafyalarda da, özellikle tarımsal açıdan bereketli, akarsulara yakın bölgelerde, birbirleri ile benzer yapılarda şehirlerin ortaya çıktıkları bilinmektedir. Şehirlerin kurulması ve artan nüfus, iş bölümüne imkan sağlamış ve insanların belirli alanlarda uzmanlaşmalarını ve daha karmaşık sosyal ağları beraberinde getirmiştir. Mülkiyet ve ticaret gibi kavramların olgunlaşması, bilginin korunmasını bir ihtiyaç haline getirmiştir. Yazının ilk kullanımının kaynakların kullanımı regüle etmek amacıyla olduğu tahmin edilmektedir. Önceleri basit işaretlerden ibaret olan yazı sistemleri, bir süre sonra kompleks duygu, düşünce ve bilgiler aktarabilecek araçlara evrilmişlerdir.

¹¹¹ Benedict Anderson, Hayali Cemaatler, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 52-62.

¹¹² Jared Diamon, Tüfek, Mikrop ve Çelik, çev. Ülker İnce, (TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2015), 93-103.

İşaretler ile bilgiyi kaydetmeye dair gelenekler MÖ 35,000 yılına ait mağara duvarlarındaki av sembollere kadar sürülebilse dahi, yazının geçmişini bu kadar geriye götürmek mümkün değildir.¹¹³ Bildiğimiz anlamı ile yazının ilk olarak hangi bölgede çıktığı üzerine uzlaşılabilmiş bir konu değildir. Çin ve Sümer uygarlıkları, günümüze kadar keşfedilen en eski yazı sistemlerine sahiplerdir. Geçmişte bilim insanları tüm yazı sistemlerinin Orta Doğu merkezli tek bir yazı sisteminden tek bir yazı sisteminden evrilmiş olduğunu düşünseler de, Orta Amerika uygarlıklarının da yazıyı kullanıyor oluşu bu tezi çürütmüştür. Günümüzde Mısır, Mezopotamya, Çin ve Orta Amerika olmak üzere en az dört farklı noktada yazının bağımsız olarak icat edildiği düşünülmektedir.¹¹⁴ Yazının kullanımı, kayıt tutulmasının ve bilginin korunmasının ve aktarılmasının önünü açarak yazıyı kullanan toplumların önemli ölçüde ilerlemelerini sağlamıştır ve vergi toplama gibi sistematik bir yapı kazanmasına imkan vererek devlet kapasitelerini arttırmıştır. ABD’li antropolog Jared Diamond, tarihte yazıyı kullanan ve kullanmayan iki toplum savaştığında neredeyse her zaman yazıyı kullanan tarafından galip geldiğini iddia etmiş ve bu durumu yazının toplumlara sağladığı avantaj ile açıklamıştır.¹¹⁵

Özellikle son yüzyıllarda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ile sosyal ağların ve kümülatif bilgi yığınının büyüklüğü radikal bir şekilde artmıştır. İnternet, sosyal medya, uzaktan çalışma, bireysel göç gibi insanlık tarihinin çok ufak bir kısmının parçası olan olgular, küreselleşmenin ivme kazanmasına neden olmuştur. Küreselleşme trendi, kamusal alanda ulus devletin sonunun gelip gelmediğine dair tartışmalara yol açacak kadar ivme kazanmıştır.¹¹⁶ Karmaşıklık, en basit tanımıyla bir sistem içerisinde birbiri ile etkileşime geçen öznelerin fazlalığı durumudur. Bu tanım ile dünyanın karar alıcılar

¹¹³ Bennett Bacon ve diğ., “An Upper Palaeolithic Proto-writing System and Phenological Calendar”. Cambridge Archaeological Journal, C.33, S.3 (2023), 1–19. doi:10.1017/S0959774322000415

¹¹⁴ Jared Diamon, Tüfek, Mikrop ve Çelik, çev. Ülker İnce, (TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2015), 277-305.

¹¹⁵ A.g.e.

¹¹⁶ Rana Dasgupta, “The demise of the nation state”, <https://www.theguardian.com/news/2018/apr/05/demise-of-the-nation-state-rana-dasgupta>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].

için daha önce hiç olmadığı kadar karmaşık olduğu; ve bu karmaşıklaşma eğiliminin ilerleyen yıllarda devam edeceği çıkarımlarında bulunmak doğru olacaktır.¹¹⁷

İnsanın bilişsel kapasitesi ile diğer türlerden farklılaşması tartışmasız bir gerçek olarak karşımıza çıksa da insanoğlunun rasyonelliği üzerine yapılan tartışmalar bilim ve felsefe tarihinde önemli bir yer tutar. İnsanların ne kadar rasyonel oldukları, yani karar alma süreçlerini ne derecede mantığa dayandırdıkları bugün dahi üzerine uzlaşılabilmiş bir konu değildir.

3.2. İnsan Rasyonalitesine Dair Tartışmalar

Psikoloji, günümüzde varlığını sürdüren disiplinler arasında en köklü olanlardan biridir. Buna karşın insan zihninin tam olarak nasıl çalıştığı hala tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Evrimsel psikolog Steven Pinker, insan zihninin işleyişine dair bilgilerimizin, insan vücudunun işleyişine dair bilgilerimiz yakınına dahi yaklaşmadığını dile getirir.¹¹⁸ Günümüzde insanların zihinlerini meşgul etmeye devam eden algı, öğrenme, rüya, bilinç ve rasyonellik gibi olguların, günümüzden binlerce yıl önce yaşamış olan düşünürler tarafından tartışılmış oldukları bilinen bir gerçektir.¹¹⁹

Felsefenin ataları arasında anılan Platon, kullandığı mağara alegorisi ile insanların içinde yaşadıkları dünyayı nasıl algıladıklarının üzerine eğilmiş ve gerçeklik olgusunu sorgulamıştır. Bir başka antik Yunan düşünürü olan Aristoteles, insanoğlunu “rasyonel hayvan” olarak tanımlamış ve insanların dünya üzerindeki diğer türlerden rasyonelliği ile ayrıştığını iddia etmiştir. Bu anlatı skolastik düşünürler aracılığı ile “animal rationale” olarak varlığını sürdürmüş; modern çağda Ernst Cassirer, Max Weber ve Sigmund Freud gibi düşünür ve bilim adamları bu anlatı üzerine tartışmalarını

¹¹⁷ İskender Şahin, “Bilişsel Süreçlerin İstihbarat Analizi Performansına Etkisi: Küba Füze Krizi Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2020), 31-35.

¹¹⁸ Steven Pinker, *How the Mind Works* (New York, Penguin Books: 1998),

¹¹⁹ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, çev. Yasemin Aslay, (İstanbul, Kaknüs Psikoloji, 2007), 25-28.

sürdürmüşlerdir. John Stuart Mill ve Adam Smith gibi liberal düşünürler teorilerini kararlarını karını maksimize etmeye odaklamış, rasyonel bir aktör olan “homo economicus” anlatısı üzerine kurmuşlardır. Bu anlatı ve mikro ölçekte karar alıcılara atfedilen rasyonalite günümüzde dahi liberal teoriler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Mikro iktisat için en önemli varsayımlardan bir tanesi olan rasyonel tercih teorisi, homo economicus fikri ile benzer şekilde bireylerin belirsizlik altında karar alırken riskten kaçınarak beklenen maksimal faydayı hedeflediklerini ve insanların rasyonel aktörler olduklarını varsayar.¹²⁰ Bu teori, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi pek çok alanda insanların karar alma süreçlerini anlamak için kullanılmıştır.

Karl Polanyi ve Karl Polanyi gibi bazı antropologlar bu anlatıyı insanoğlunun tarihsel süreç içerisindeki sosyal ilişkileri ile çelişkili bulmuş; John Maynard Keynes ve Herbert A. Simon ortalama insana atfedilen bu rasyonaliteyi gerçekten uzak olarak değerlendirmiştir.

Her ne kadar psikolojinin ilgi alanına giren olgular binlerce yıldır insanlığın zihnini meşgul etmişse de, modern bir bilim dalı olarak psikoloji görece kısa bir tarihe sahiptir. Alman Psikolog Hermann Ebbinghaus, bu çelişkili durumu “Psikoloji uzun bir geçmişe ve oldukça kısa bir tarihe sahiptir” diyerek ifade etmiştir.¹²¹ Günümüzde kullandığımız anlamı ile modern psikolojinin henüz iki asırlık bir tarihe sahip olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Modern psikoloji biliminin ortaya çıkışı ile insan rasyonelliği üzerine yapılan tartışmalar yeni bir boyuta kavuşmuştur. Doğa bilimleri gibi deney ve gözleme dayalı bir disiplin olan deneysel psikolojinin ortaya çıkışı 19. Yüzyıl Almanya’ında meydana gelmiştir. Deneysel psikolojinin diğer ülkeler yerine Almanya’da ortaya çıkışı, Alman felsefesinin etkisi ile okunabilir. Wundt, Helmholtz ve Fechner gibi isimlerin bu disipline öncülük

¹²⁰ Raymond Boudon, Beyond Rational Choice Theory, Annual Review of Sociology, C.19 (2003), 1-21.

¹²¹ A.g.e, 25-29.

ettikleri söylenebilir. Bu isimler çoğunlukla doğa bilimleri kökenli olduklarından ötürü bu ekol oldukça deterministik bir insan zihni tasavvuruna sahiptir.¹²²

Modern psikolojinin kurucuları arasında sayılan ABD’li düşünür William James, bu alanda devrimsel denilebilecek çalışmalara imza atmıştır. Lisans eğitimini Harvard Üniversitesi’nde Tıp alanında alan James, hür iradenin varlığı gibi felsefî konulara olan ilgisinin etkisi ile psikoloji alanında yönelmiştir.¹²³ İngiliz biyolog Charles Darwin’in türlerin evrim ve adaptasyonu üzerine fikirlerini psikoloji bilimine uyarlayan James, daha sonraları İşlevselcilik olarak adlandırılacak psikoloji ekolünün kurucuları arasında kabul edilmektedir. Bu ekol, insan zihninin yüzbinlerce yıllık geçmişi süresinde çevresel şartlara uyum sağlayan şekilde evrildiği ve adapte olduğu fikrini kabul etmektedir. James’in çift süreç teorisinden ilk olarak bahseden kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Bu teori, insan zihninin iki farklı şekilde düşündüğünü iddia etmektedir. Birincisi sistematik düşünmedir. Bu düşünme türü, bilinçli, mantıklı ve analitik düşünmeyi temsil eder; bilgiyi derinlemesine değerlendirmeyi, düşünmeyi ve karar vermeyi içerir. İkincisi ise sezgisel düşünmedir. Sezgisel düşünme daha hızlı ve otomatik bir düşünme sürecini ifade eder. Bu düşünme türü, genellikle deneyime, duygusal tepkilere ve önyargılara dayanır. Sistematik düşünme, daha fazla çaba ve zaman gerektirebilir, ancak daha kesin ve düşünülmüş sonuçlar üretme potansiyeline sahiptir. Öte yandan sezgisel işlem ise, hızlı kararlar almak için kullanılır, ancak bazen yanıltıcı veya hatalı sonuçlara yol açabilir.

Bu düşünme modeli teorisi, insanların farklı şartlar altında ve durumlarda her iki düşünme şeklini de kullandığını iddia eder. Çift süreç teorisi, özellikle karar verme, problem çözme ve düşünme süreçlerini anlamada yardımcı olur ve insan davranışını daha iyi anlamak için kullanılır ve günümüzde hala kabul gören bir teoridir. Kimi durumlarda hızlı karar almanın insan hayatındaki kritik rolü göz önünde bulundurulduğunda, çift süreç teorisinin William James’in benimsediği darwinist

¹²² A.g.e, 110-113.

¹²³ A.g.e, 259.

görüşler ile uyum içerisinde olduğu söylenebilir. William James, Harvard Üniversitesi psikoloji laboratuvarının kurucusu olmasına karşın laboratuvar çalışmalarına fazla önem vermemiş ve psikoloji alanındaki deneylere sıcak bakmamıştır.¹²⁴ Buna karşın ilerleyen yıllarda aynı üniversitede William James ile birlikte çalışan Edward Thorndike, James'in işlevselci fikirlerinden etkilenmiş ve hayvanlar üzerinde deneyler yaparak karar alma davranışını ve düşünceyi anlamaya çalışmıştır. Karşılaştırmalı psikoloji alanında önemli çalışmaları bulunan Thorndike, insanların diğer hayvanlar ile aynı şekilde, yani ödül ve cezalara bağlı olarak karar verdiğini ve öğrendiğini iddia etmiştir.¹²⁵ Zeka ve öğrenme üzerine yaptığı çalışmalar ile dikkat çeken Thorndike, Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD ordusu için ölçme ve değerlendirme testleri hazırlamış ve bu testler askere alınan kişileri yetkinliklerine göre sınıflandırmak amacıyla kullanılmışlardır.

1950'lerde ABD'de daha sonraları Kognitif Devrim olarak anılacak entelektüel bir hareket ortaya çıkmıştır. Davranışçı psikoloji ekolünden ilham alan ve ABD'nin önde gelen araştırma kurumlarında görev alan pek çok kişi insan zihninin işleyişi üzerine akademik çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Kognitif Devrim hareketi, o dönemde hakim olan görüşün aksine çalışmalarının merkezine davranış yerine bilişsellik olgusunu almıştır. Bu entelektüel hareket psikoloji, linguistik, bilgisayar bilimi ve felsefe gibi birçok farklı alandan beslenmiştir. İnsan zihnini sistematik deneyler ile anlamayı hedefleyen bu hareket modern bilişsel psikolojinin çıkış noktası olarak kabul edilebilir.¹²⁶ Bu hareketin içinden çıkan George Miller ve Noam Chomsky daha sonraları psikoloji ve linguistik gibi bilimler için önemli kişiler haline gelmişlerdir.

İlerleyen yıllardaki toplumsal hareketliliğin etkisi ile kolektif olguları merkeze alan sosyal psikoloji önem kazanır. İnsan rasyonalitesi ve karar alma üzerine çalışmalar yürüten bir başka isim ABD'li Sosyal Psikolog Leon Festinger'dır. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde Sosyal psikolojinin kurucularında sayılan Kurt Lewin ile çalışan

¹²⁴ A.g.e, 262.

¹²⁵ A.g.e, 388-389.

¹²⁶ John D. Greenwood, Understanding The "Cognitive Revolution" In Psychology, Journal of the History of the Behavioral Sciences, C.35, S.1 (1999), 1-22.

Festinger, insanların karar alma süreçlerine sosyal psikoloji perspektifinden yaklaşmış ve grup dinamiklerinin etkisini ön plana çıkartmıştır. Sosyal psikoloji çalışmalarında deneyleri sıklıkla kullanan Festinger, çalışmalarının ışığında bilişsel uyumsuzluk teorisini geliştirmiştir. Bilişsel uyumsuzluk teorisi, bir bireyin çelişkili inanç, görüş ya da düşüncelere sahip olması durumunun söz konusu bireyde psikolojik stres yarattığını ve bireylerin inanç, görüş ve düşüncelerini tutarlı hale getirmek için çabalararak bu stresten kurtulmayı hedeflediklerini iddia etmektedir. Bu teoriye göre, insanlar düşüncelerinde tutarlılık aramaktadırlar. İnsanların kendi inanç ve düşüncelerine karşı argümanlar ile karşılaşmaları durumunun strese yol açacağını iddia eden Festinger, bu nedenle kimi insanların düşünme ve inançlarına karşı körü körüne bağlılıklar geliştirdiklerini savunur. Festinger'ın kıyamet günü tarikatlarının yapılarını sosyal psikolog olarak incelediği eseri *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group That Predicted the Destruction of the World*, bu tarikatların yapısı benzer hipotezler üzerinden okur.¹²⁷ 1990'larda Heaven's Gate ve Aum Shinrikyo gibi kıyamet günü tarikatlarının terör eylemleri ve toplu intiharlar ile gündeme gelmesi ile birlikte, Festinger'ın bu konu üzerindeki çalışmaları yeniden popülerlik kazanmıştır.

Karar alma davranışını sosyal psikolojinin ışığında açıklamayı hedefleyen bir başka bilim insanı ise Solomon Asch'tir. ABD'li psikolog Salomon Asch, hem Gestalt ekolu hem de sosyal psikoloji alanı için oldukça önemli bir isimdir. Leon Festinger gibi sosyal

¹²⁷ Leon Festinger, Henry W. Riecken, Stanley Schachter, *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group That Predicted the Destruction of the World*, (Start Publishing Group, 2012), 5-37.

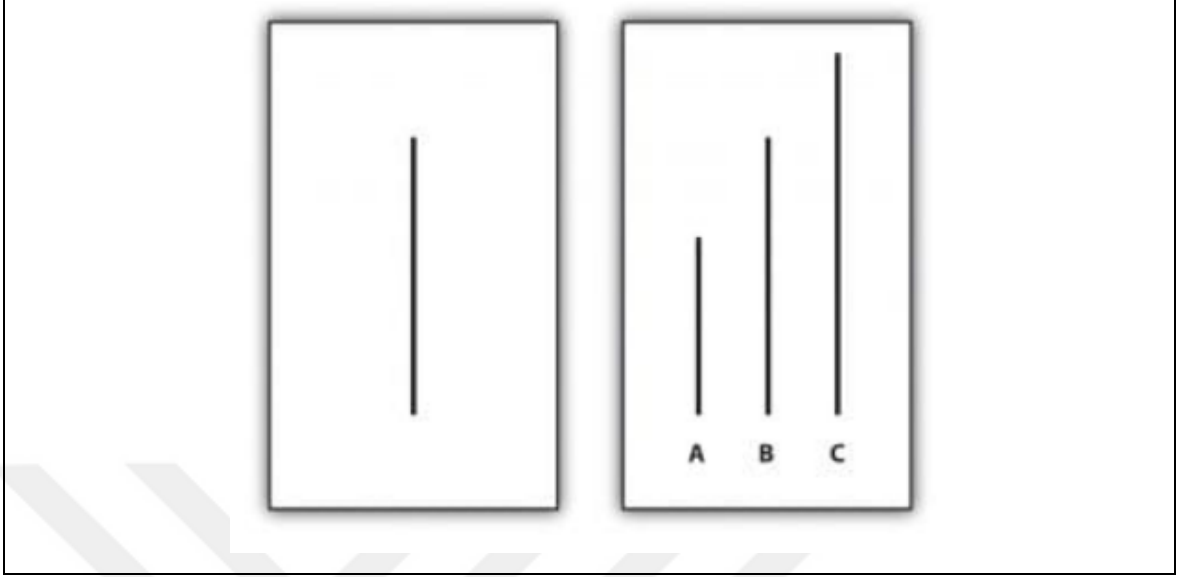
* Leon Festinger, *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group That Predicted the Destruction of the World* adlı kitabını 1950'lerde ABD'nin Orta Batı bölgesinde faaliyet gösteren The Brotherhood of the Seven Rays adındaki bir kıyamet günü tarikatı üzerine olan incelemeleri ile yazmıştır. Bu tarikat kayıtlara geçen ilk UFO dini olarak anılmaktadır ve takipçileri, tarikatın lideri olan Dorothy Martin'in telepati yoluyla uzaylılardan kıyamete dair mesajlar aldığına inanmaktalardı. Festinger, bu eserini yazdıklarında kıyamet günü tarikatları fazla ilgi gören bir konu değildir. 1995 yılında Aum Shinrikyo tarikatının Tokyo Metrosu'na düzenlediği sarin gazı saldırısı ve 1997 yılında Heavens Gate tarikanının 39 üyesinin toplu şekilde intihar etmesi gibi olayları, kamuoyunun ve güvenlik bürokrasisinin ilgisini kıyamet günü tarikatlarının üzerine çekmiştir. Her ne kadar diğerleri gibi tam anlamıyla bir kıyamet günü tarikatı olmasa da 1978 yılında ABD'li rahip Jim Jones'un tarikatındakilerin intiharı emrini vermesi ile 909 takipçinin ölmesi ile sonuçlanan Jonestown Katliamı da bu vakalar ile birlikte anılmaktadır. Her üç vaka da Festinger'ın kitabının yayınlanmasından onlarca yıl sonra yaşanmış olsalar da dahi, bu vakalar kimilerinde Festinger'ın kuramı ile açıklanabilmektedir.

psikoloji alanında deneysel metotları kullanan Salamon Asch'ın en bilinen çalışmalarından biri Asch uyumluluk deneyidir.

Bu deney, insanların grup baskısına nasıl tepki verdiğini incelemeyi amaçlar. Katılımcılardan, bir masa etrafında otururken farklı uzunluklardaki siyah çizgileri karşılaştırmaları istenir. Ancak asıl denek dışındaki katılımcılar, deneyin amacını bilmemektedir ve bazı kartlardaki yanlış yanıtları ısrarla savunurlar. Deneye dair ilginç olan nokta, gerçek deneklerin, kendi gözlemlerine rağmen grup baskısı nedeniyle yanlış yanıtlar verme eğiliminde olmalarıdır. Başka bir deyişle, çoğunluğun yanıtları yanlış olduğunda bile, çoğunluk ile uyum içinde olmak adına denekler kendi gözlemlerine karşı gelebilirler.¹²⁸ Bu deney, insanların grup baskısı altında nasıl davrandıklarını ve kendi kararlarını nasıl etkileyebileceklerini anlamak için önemli bir araçtır ve toplumsal uyumun psikolojik dinamiklerini anlamamıza yardımcı olur. İnsanoğlunun yüzbinlerce yıl boyunca gruplar halinde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin grup ile uyum sağlamak adına fikirlerini değiştirmesi şaşırtıcı değildir. Asch uyumluluk deneyi, farklı kültürlere sahip pek çok farklı ülkede yeniden gerçekleştirilmiş ve benzer sonuçlar vermiştir.¹²⁹ Bu noktada insanların karar alma süreçlerindeki uyum arayışlarının kültürler üzeri bir olgu olduğu çıkarımı yapılabilir.

¹²⁸ Solomon E. Asch, Opinions and Social Pressure, Scientific American, C.193, S.5 (1955), 31-35.

¹²⁹ Richard H. Thaler, Cass R. Sunstein, Dürtme, çev. Enver Günsel (Pegasus Yayınları: İstanbul, 2008), 73-82.

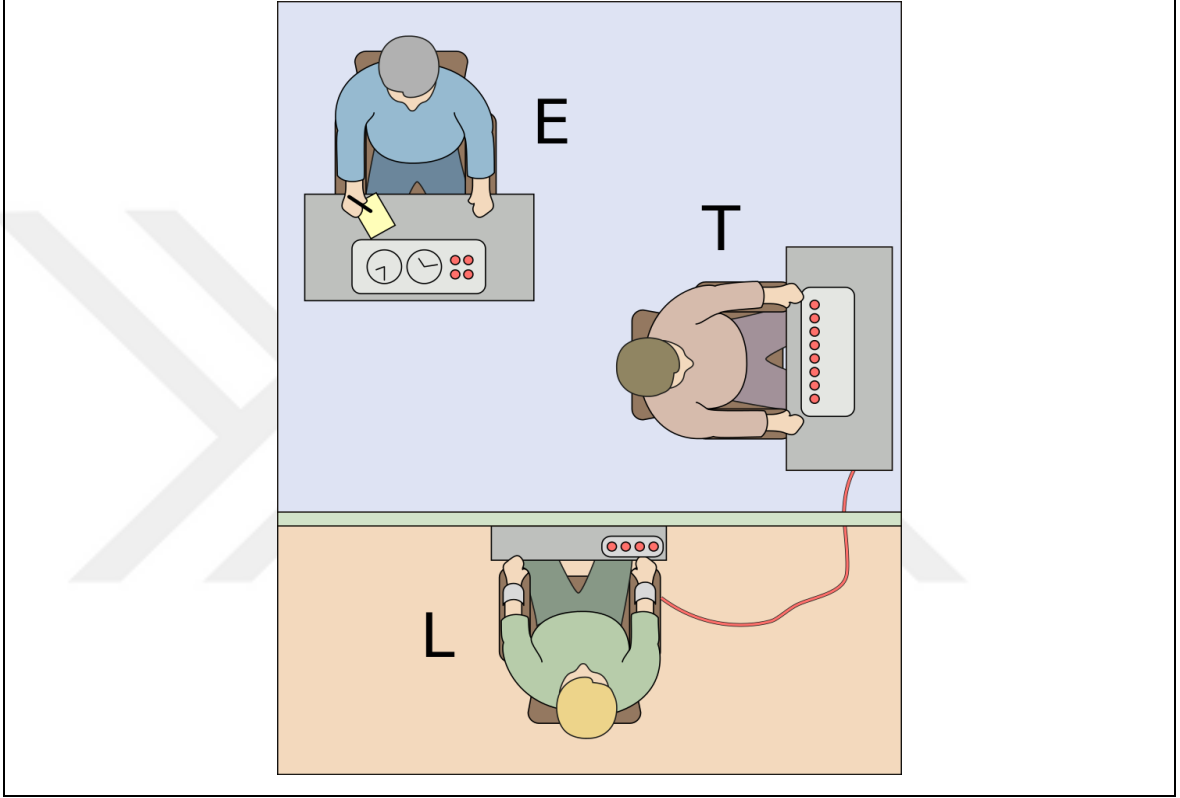
Şekil 3. 1: Asch Uyum Deneyi.

Asch, A.g.e.

İnsanların karar alma süreçlerinde sosyal uyum faktörünü inceleyen bir başka deney Stanley Milgram tarafından yapılmıştır. Stanley Milgram'ın 1961 yılında Yale Üniversitesi'nde yürüttüğü ünlü Milgram Deneyi, insanların otorite figürlerinin talimatlarına ne kadar itaat edebileceğini incelemek için tasarlanmış bir deneydir. Bu deneyde, katılımcılar öğretmen rolünü üstlenirken, bir oyuncu olan sahte bir öğrenci ile iletişim kuruyorlardı. Deneyin asıl odak noktası, öğretmen olarak görevlendirilen katılımcıların elektrik şokları verme görevini yerine getirmeleriydi. Söz konusu elektrik şokları sahteydi fakat bu katılımcılar tarafından bilinmiyordu. Deneyin yapısı gereği her yanlış cevap sonrasında, elektrik şoku seviyeleri artırılıyordu. Şaşırtıcı bir şekilde, deneyin sonuçları, katılımcıların büyük bir kısmının otoriteye karşı itaat etmeye devam ettiğini göstermiştir. Katılımcıların %65'i, verilen elektrik akımını 450 volta kadar artırılması yönündeki emirleri takip etmiştir.¹³⁰ Bu deney, insanların olağanüstü koşullar

¹³⁰ Stanley Milgram, Behavioral Study of Obedience, The Journal of Abnormal and Social Psychology, C.67, S.4 (1963), 371–378. <https://doi.org/10.1037/h0040525>

altında otoriteye nasıl itaat edeceklerini ve etik değerlerini nasıl ığneyebileceğini vurgulayarak, toplumsal psikoloji literatüründe büyük bir tartışma yaratmıştır. Milgram Deneyi, otorite figürlerinin insanların karar alma süreçlerini nasıl etkileyebileceğine dair önemli bulgular sunmaktadır.

Şekil 3. 2: Milgram Deneyi.

Milgram, A.g.e.

Doğu Avrupa’dan New York’a göç eden Yahudi bir ailenin çocuğu olan Stanley Milgram, söz konusu deneyi tasarlariken Nuremberg Mahkemelerinde yargılanan Nazi savaş suçlularının “sadece emirleri yerine getirdiklerine” dair savunmalarından yola ıkmiş ve insanları savaş suçları işlemeye iten faktörleri anlamaya çalışmıştır. Milgram deneyi için üniversite yönetimine yapılan onay başvurusu, Nazi savaş suçlusu ve Yahudi Soykırımı’nın mimarlarından biri olan Adolf Eichmann’ın Arjantin’de yakalanarak İsrail’e getirilmesinden sadece birkaç ay sonradır.

Milgram, deneyinden yola çıkarak geliştirdiği kuramları 1974 yılında kitaplaştırarak “Obedience to Authority: An Experimental View” kitabını yazmıştır. Bu kitap günümüzde hala sosyal psikoloji literatüründeki önemli kaynaklar arasında geçmektedir.

Rasyonel karar alıcıları merkezine alan homo economicus anlatısına karşı gelen teorilerden bir başkası da davranışsal iktisat çalışmaları arasından çıkmıştır. 1979 yılında ortaya sürülen beklenti teorisi, ya da orijinal adıyla prospect theory, bir davranışsal ekonomi ve psikoloji teorisidir. Bu teori, insanların karar verme süreçlerini anlamaya yönelik bir yaklaşım sunar ve özellikle risk ve belirsizlikle ilgilidir. Söz konusu teoriye göre insanlar, kazançları ve kayıpları farklı şekillerde algırlarlar. İnsanlar, aynı miktarda kazançla daha az tatmin olurlarken, aynı miktarda kayıptan daha fazla rahatsızlık duyarlar. Bu nedenle, insanlar kaybetmekten daha fazla kaçınmaya eğilimlidirler. Beklenti teorisi ayrıca insanların kararlarını bir "referans noktası" etrafında değerlendirdiğini belirtir. Bu referans noktası, mevcut durumlarına göre kazanç veya kayıp olarak algılanır. İnsanlar aynı miktarda kazanç veya kayıp durumunda farklı kararlar alabilirler, çünkü insanlar kayıp ve kazançlarını referans noktasına göre değerlendirirler. Teori, aynı zamanda aktörlerin karar alırken bu nedenlerden ötürü riskten ve belirsizlikten kaçındıklarını iddia eder. Teori, günümüzde pek çok kişi tarafından geleneksel ekonomik karar alma teorilerinden daha gerçekçi bulunmaktadır. Bu çalışma, 2002 yılında teorisinin geliştiricilerin olan İsrailli bilim insanı Daniel Kahneman’a Ekonomi Nobel kazandırmıştır.¹³¹ Kahneman’ın karar alma alanına katkıları bununla sınırlı değildir. Kahneman çift süreç teorisi üzerinde çalışmış, insanların karar alma süreçlerinde kullandıkları bu iki karar alma sürecinin birbirleri ile etkileşimlerini incelemiştir.

Karar alma alanında öne sürülen bir başka teori ise dürtme teorisidir. Dürtme teorisi davranışsal ekonomi alanında çalışan Richard Thaler ve hukuk alanında çalışan Cass Sunstein tarafından geliştirilmiştir. Teori, 2008 yılında bu iki isim tarafından yazılan Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness isimli eser ile geniş

¹³¹ The Nobel Prize, Prize in Economic Sciences, <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2002/kahneman/facts/>, [Erişim Tarihi: 20.03.2024]

kitlelere yayılmış ve ekonomiden pazarlamaya pek çok alan ile etkileşim göstermiştir. Dürtme teorisi, insanların sanıldığı kadar rasyonel karar alıcılar olmadıklarını ve bilinçdışı pek çok faktörün karar alma süreçlerini önemli şekilde etkilediğini iddia eder. Bu noktadan yola çıkarak insanlara seçme özgürlüğü verilmesine karşın kararlarının manipüle edilebileceği ileri sürülmüş ve bu çıkarım pek çok alanda uygulamaya geçmiştir. Pek çok kurum insanları daha sağlıklı beslenmeye teşvik etmek, işyeri kurallarına daha sıkı şekilde uymalarını sağlamak, daha çok harcama ya da birikim yapmalarını teşvik etmek için dürtme etkisini aktif şekilde kullanırlar.¹³² Bu strateji karar mimarlığı olarak adlandırılır.¹³³

Karar alma alanında çalışan bir başka davranışsal ekonomist ise Dan Ariely'dir. Dan Ariely, Thaler ve Sunstein'in fikirleri ile benzer şekilde insanların çoğu zaman irrasyonel karar alıcılar olduklarını ve insanların rasyonellikten sapışlarının oldukça öngörebilir olduğunu iddia eder. Ariely, dürtme teorisine uygun şekilde bilinçdışı kimi faktörlerin insanların karar alma süreçlerini etkisi altına aldıklarını iddia eder. Ariely'e göre bu sapmaları tanımlayabilmek, insanların karar alma süreçlerinin daha derin şekilde anlaşılmasına imkan tanıyacaktır.¹³⁴

Geleneksel karar alma anlatısını sınavan bir başka deney John Harsanyi tarafından yapılan Ultimatom Oyunu deneyidir. Deneyin yapısı gereği iki katılımcı aralarında belirli bir parayı bölüşmek zorundadır. Katılımdan bir tanesi paranın bölüşümü konusunda teklif sunan, diğer katılımcı ise söz konusu teklifi kabul ya da ret edecek olan taraftır. Oyunun tasarımı gereği, teklifi kabul ya da ret etme yetkisine sahip olan taraf, parayı bölüştüren tarafın teklifini reddeder ise her iki taraf da hiç para alamadan oyundan çıkarlar. Deneyin sonuçlarına göre insanların önemli bir kısmının oyundaki parayı yarı yarıya paylaşmayı tercih ettiği; %30 ve altında bir pay teklif edilen tarafların

¹³² Richard H. Thaler, Cass R. Sunstein, *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*, (London: Yale University Press, 2008), 229-236.

¹³³ A.g.e, 81-102.

¹³⁴ Dan Ariely, *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions* (New York: Harper Collins, 2008), 231-244.

ise çoğunlukla bölüşümü veto ederek her iki tarafından da oyundan elleri boş şekilde dönmelerini sağladıkları görülmüştür. Deney, insanların salt çıkarları peşinde koşan rasyonel aktörlerden öte; onur ve adalet gibi içsel değerlere sahip aktörler olduklarını göstermiştir. Bu deneyin bayesian modellere ve oyun teorisine olan katkıları, ilerleyen yıllarda John Harsanyi'yi Nobel ödülü sahibi yapmıştır. Geçmiş yıllarda şempanzeler ve bonobolar ile tekrar edilen deneylerin sonucunda, bu türlerin insanların aksine haksızlığa karşı duyarlı olmadıkları ve her türlü bölüşüm oranını kabul ettikleri görülmüştür.¹³⁵

Karar alma üzerine yapılan deneylerin en önemlilerinden biri Tutsak İkilemi oyunudur. Deney, ABD Hava Kuvvetlerinin desteği ile kurulan bir düşünce kuruluşu olan RAND Corporation'da çalışan matematikçiler Merrill Flood ve Melvin Dresher tarafından 1950 yılında bulunmuş, oyun teorisi üzerine çalışan bir başka matematikçi olan Albert W. Tucker günümüzdeki haline getirilmiştir. Deney temelde birbirlerinin niyetlerinden kesin olarak haberdar olmayan iki karar alıcı öznenin varlığına dayanmaktadır.

Oyuna göre bir suçu işlemiş iki kişi polis tarafından ayrı odalarda sorgulanmaktadır. Polisin elinde yeterli kanıt olmaması nedeniyle, iki tarafından da polis ile iş birliği yapmayı reddetmesi durumunda ikisi de basit cezalar ile kurtulacaklardır. Taraflardan bir tanesi polis ile iş birliği yapmayı seçer ve diğer kişinin suçu işlediğini itiraf ederse; fakat diğer kişi konuşmazsa iş birliği yapmayı tercih eden taraf ceza almazken diğeri ağır bir ceza alacaktır. Her iki taraf da diğer tarafın suçu işlediğini itiraf ederse, sorgulanan iki kişi de orta ağırlıkta cezalar alacaklardır. Oyun tek bir doğru stratejiye sahip değildir ve farklı kişiler oyunda izlenecek doğru stratejilere dair farklı fikirler yürütmüşlerdir. Oyun, bireylerin karar alma süreçlerine ışık tutmasının yanı sıra nükleer savaşlar ya da silahlanma yarışı gibi konularda uluslararası arenadaki devletlerin izleyecekleri stratejileri açıklamakta da kullanılmaktadır.¹³⁶ Tutsak ikilemi, yetmiş yılı aşkın

¹³⁵ Ingrid Kaiser, Keith Jensen, Josep Call, Michael Tomasello, "Theft in an ultimatum game: chimpanzees and bonobos are insensitive to unfairness", *Biology Letters* C.8 S.6 (2012), 942-945.

¹³⁶ S. Plous, "The Nuclear Arms Race: Prisoner's Dilemma or Perceptual Dilemma?", *Journal of Peace Research*, C. 30, S. 2 (1993), 163-179.

* Turing Testi, 1950 yılında İngiliz matematikçi ve bilgisayar bilimcisi Alan Turing tarafından ileri sürülen bir testtir. Test temel olarak, bir bilgisayarın, insan benzeri zeka davranışları sergileyip sergilemediğini

geçmişine karşın günümüzde hala psikoloji, ekonomi ve siyaset bilimi gibi alanlarda aktif olarak üzerinde çalışılan bir konu olmaya devam etmektedir.

		Oyuncu 2	
		İtiraf	İnkâr
Oyuncu 1	İtiraf	(Orta ağırlıkta ceza-Orta ağırlıkta ceza)	(Ceza yok-Ağır ceza)
	İnkâr	(Ağır ceza-Ceza yok)	(Basit ceza-Basit ceza)

Şekil 3. 3: Tutsak İkilemi Diyagramı.

Günümüzdeki karar alma çalışmaları gerek akademik düzlemde, gerek ise davranışsal finans ve pazarlama gibi alanlar nedeni ile iş dünyasında önemli bir çalışma alanı olmaya devam etmektedir. Özellikle son yıllarda yapan zeka ve makine öğrenmesi alanlarında yakalanan ivme ve yaşanan gelişmeler, karar alma üzerine yapılan çalışmaları pek çok insan için daha da ilgi çekici kılmıştır. 1950 yılında Turing Testi* ile yapay zekanın insan zekasına yakalayıp yakalayamayacağına dair tartışmalar, son dönemdeki gelişmeler ile yeni bir boyuta taşınmıştır. Söz konusu gelişmeler bir bilgisayarın ne kadar zeki ya da insansı davranışlar sergilerse de bir “zihne” yahut “bilince” sahip olamayacağını savunan Çince Odası Argümanı’nı* geçmişte hiç olmadığı kadar sınamıştır.¹³⁷

değerlendirmek amacıyla kullanılır. Hakem görevi üstlenen bir insan, bir bilgisayar programı ve bir gerçek insan ile yazılı bir iletişim kuar. Test boyunca iletişim süreci yazılı mesajlar aracılığıyla gerçekleşir. Hakem, süreç boyunca kimin insan, kimin makine olduğunu belirlemeye çalışır. Eğer hakem, süreç boyunca bilgisayarı tespit edemezse, bilgisayar programı Turing Testi’ni geçmiş olarak kabul edilir.

*Çince Odası Argümanı, 1980 yılında Amerikalı filozof John Searle tarafından öne sürülen bir düşünce deneyidir. Searle, düşünce deneyinde bilgisayar programının sadece semboller ile işlem yaptığını, Çinceyi insan zihni ile benzer şekilde algılayıp anlamlandırmadığını; dolayısı ile bilgisayar programının işlemi yerine getirebilmesine karşın insanların aksine bir zihne ve bilince sahip olmadığını iddia eder.

Son zamanlarda nörogörüntüleme tekniklerinde yakalanan ivme de bilişsel psikoloji alanının önünü açan faktörlerden bir tanesidir. Bu teknikler, insan zihni ve bilişsel süreçler hakkında daha derin ve etraflı bir anlayış geliştirilmesine ve karar alma gibi zihinsel süreçlerin nörolojik temelleri anlaşılmasına yardımcı olur. Elektroensefalografi (EEG) teknolojisi beyin aktivitesini anlık olarak ölçmektedir. Bilim insanları bu tekniği, uyku araştırmaları, karar verme süreçleri ve dikkat ve bellek araştırmaları gibi birçok alanda kullanırlar. Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (fMRI), bilim insanlarının beynin farklı bölgelerinin aktivasyon seviyelerini gözlemlemelerine imkan verir. Bilim insanları bu tekniği bireylerin, nörolojik aktivasyon örüntülerini belirlemek ve belirli görevler veya uyaranlara nasıl yanıt verildiğini anlamak için fMRI'ı kullanırlar. fMRI, bilişsel ve duygusal süreç deneylerinde yaygın olarak kullanılan bir tekniktir. Manyetorencefalografi (MEG), beyin aktivitesini ölçmek için kullanılan bir başka nörogörüntüleme tekniğidir. Bu yöntem, beyindeki nöronların elektriksel aktivitelerinden kaynaklanan manyetik alanları ölçer. MEG, nörogörüntüleme için nöronların elektriksel aktivitesi sırasında ortaya çıkan manyetik alanları kullanır. MEG, zihinsel süreçler arasındaki milisaniyeler düzeyindeki hızlı değişimlerini ölçebilir. Bu, nöral aktivitenin zaman içindeki işleyişlerinin daha doğru şekilde gözlemlenmesine olanak tanır.

İtalyan ekonomist ve sosyolog Vilfredo Pareto, 1906 yılında “Politik iktisadın ve genel olarak her sosyal bilimin temelini psikoloji olduğu son derece açıktır. Sosyal bilimin yasalarını psikoloji ilkelerinden yola çıkarak elde edebileceğimiz bir gün gelebilir.” demiştir.¹³⁸ Aradan geçen bir asırlık sürede yaşanan gelişmeler, birçoğuna göre Pareto’nun öngörüsünü haklı çıkartmıştır. Gerek yapay zeka alanındaki atılımlar, gerek psikoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve ekonomi gibi alanlardaki çalışmalar karar alma alanını güncel bir konu olarak tutmaya devam etmektedir.

¹³⁷ Duane P. Schultz ve Sydney Ellen Schultz, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay, (İstanbul, Kaknüs Psikoloji, 2007), 706-708.

¹³⁸ Thaler, 2019, vii.

3.3. Sınırlı Rasyonellik Olgusu

Sınırlı rasyonellik, ya da orijinal adı ile “bounded rationality” ABD’li davranış bilimci Herbert Simon tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Akademik kariyerine siyaset bilimi alanında başlayan Simon, daha çok karar alma alanındaki çalışmaları ile tanınmaktadır. Simon’ın çalışmaları ekonomiden bilişsel psikolojiye, işletmeden dilbilime kadar geniş bir alanda etkili olmuştur. Simon, akademik çalışmalarında ekonometri ve matematiksel ekonomi alanlarında çalışan bir başka bilim inanı olan Henry Schultz’dan etkilenmiştir. Bu nedenle Simon, bir sosyal bilimci olmasına rağmen matematiksel modelleri sıklıkla kullanmıştır. Karar alma alanındaki çalışmalarının sonunda Herbert Simon, 1978 yılında ekonomi alanında Nobel Ödülü’ne layık görülmüştür.¹³⁹ Simon’ın çalışmaları kimilerine göre bu çalışmalardan uzun zaman sonra ortaya çıkan yapay zeka alanındaki çalışmalara dahi ilham kaynağı olmuştur.

Sınırlı rasyonellik kavramı, insanların karar alma süreçlerinde optimal rasyonellik yerine “tatmin ediciliği” öncelemeleri durumunu açıklamak için kullanılır. Simon, tatmin ediciliğin öncelenmesini bu bağlamda insanların kabul edilebilir bir eşiğe ulaşana dek mevcut alternatiflerin araştırılması stratejisi olarak kullanır. Bu durum, Simon’a göre karmaşık değişkenleri oldukça basitleştirerek ele alma hatasıdır ve karar verme süreçlerinde optimal verimliliğe ulaşılmasını engeller.¹⁴⁰

Sınırlı rasyonellik kavramı Simon tarafından ortaya atıldığında, sosyal bilimlerdeki baskın görüş, insanın kendisi için optimal faydayı hedefleyen ve rasyonel bir özne olarak ele alınması gerektiği yönündeydi. Simon, insanların çoğunlukla tam anlamıyla rasyonel kararlar vermediği fikrini ortaya atarak bu inanca meydan okumuştur. Simon’a göre insanlar çoğu zaman riskleri ve fırsatları doğru şekilde analiz edemezler ve karar alma süreçlerini rasyonel bir temel üzerine oturtmazlar. Simon, bu durumun, mevcut bilginin

¹³⁹ The Nobel Prize, Prize in Economic Sciences, <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1978/simon/facts/>, [Erişim Tarihi: 20.03.2024]

¹⁴⁰ Ceyhun Emre Doğru, “Rasyonelliğimizin ve Kararlarımızın Sınırları”, <https://www.youtube.com/watch?v=4O7jsHxvgBQ>, [Erişim Tarihi: 20.03.2024]

eksikliği, zaman kısıtı ve insan zihninin doğasından kaynaklanan bazı hatalar gibi temel nedenlere dayanabileceğini savunur.¹⁴¹ Simon'ın çalışmaları, sosyal bilimler alanında devrimsel bir etki yaratmış ve daha çok kişiyi insan zihninin işleyiş şeklini daha iyi anlamaları için cesaretlendirmiştir. Simon'ın çalışmaları ışığında bu alanda ortaya çıkan kavramlardan bir diğeri ise bilişsel yanlılıklar olmuştur.

3.4. Bilişsel Yanlılıklar

Yanlılık, psikoloji biliminde bir aktörün, bir fikrin ya da önermenin lehine ya da aleyhine olacak şekilde ön yargılı olarak karar alması durumudur. Düşünürler, geçmişte çağlar boyunca insan aklının rasyonelliği ve objektifliği üzerine tartışmış olsalar da bilişsel yanlılık* terimi ilk kez İsrailli bilişsel psikologlar Amos Tversky ve Daniel Kahneman tarafından 1972 yılında kullanılmıştır.¹⁴² Aynı bilişsel yanlılıklar farklı kültür, ırk, cinsiyet ve sosyal sınıflardan insanlarda gözlemlenir. Hatta kimi çalışmalar sıçan, köpek, maymun gibi türlerde de bilişsel yanlılıkların gözlemlendiğini iddia etmiştir.¹⁴³ Dolayısı ile bilişsel yanlılıkları kültürel bir olgudan ziyade insan zihninin doğal olarak sahip olduğu bir eğilim olduğunu varsaymak doğru olacaktır.

Kudüs İbrani Üniveristesi'nde psikoloji ve matematik üzerine lisans eğitimini tamamlayan Kahneman, zorunlu askerlik hizmetini İsrail Savunma Kuvvetleri'nin psikoloji departmanında gerçekleştirmiş ve subay olarak görev almaya uygun olan adayları seçecek test ve mülakatları gerçekleştirmek ile görevlendirilmiştir. Kahneman,

¹⁴¹ A.g.e.

*Orijinal adı ile "Cognitive bias".

¹⁴² Thomas Gilovich, Dale Griffin, Daniel Kahneman, "Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment, Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment", Academy of Management Review, C.29, S.4 (2002), 695-698.

¹⁴³ Michael Mendl, Oliver H.P. Burman, Richard M.A. Parker, Elizabeth S. Paul, "Cognitive bias as an indicator of animal emotion and welfare: Emerging evidence and underlying mechanisms", Applied Animal Behaviour Science, C.118, S.3-4, (2009), 161-181.

bu tecrübesinin daha sonraki çalışmalarında önemli bir etkisi olduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁴ Kahneman ve Tversky, karar alma üzerine yaptıkları akademik çalışmalarda, katılımcıların rasyonaliteden bazı sistematik sapmalar gösterdiklerini fark etmiş ve bu sapmaları sınıflandırmaya çalışmışlardır.

Kahneman ve Tversky, bilişsel yanlılıkları insan zihninin, rasyonaliteden sistematik sapma örüntüleri olarak tanımlamıştır. Özellikle Daniel Kahneman'ın bilişsel yanlılıklar üzerine çalışırken çift süreç teorisinden etkilendiği bilinmektedir. Bu teori insanların karar alma süreçlerinde birbirinden farklı iki farklı süreç yürüttüğünü ileri sürer. Birinci sistem görece hızlı, bilinçdışı ve otomatik kararlar verirken ikinci sistem görece yavaş, bilinçli ve kontrol edilen karar verir. Bu iki sistemden biri, bir diğerinden daha üstün değildir ve farklı durumlar altında kullanılmak üzere evrimleşmişlerdir. Kahneman, daha önceleri bu teori üzerinde çalışan isimlerden farklı olarak bu iki sürecin birbirleri ile etkileşim halinde olduklarını savunur. Kahneman'a göre her ne kadar çoğu zaman ikinci sistem yargıda bulunup karar verse de, karar verme süreci birinci sistemin ürettiği duygu ve düşüncelerden etkilenir.¹⁴⁵ Kahneman, bunun yanı sıra ikinci sistemin hızlı şekilde yorulmaya daha meyilli olduğunu ve bu durumda birinci sistemin karar alma sürecindeki etkisini radikal şekilde attırdığını iddia eder. Bu durum hem aynı, hem de farklı kararlar için geçerlidir. Kahneman, bu nedenden ötürü yoğun bilişsel görevler ile meşgulken özdenetimin zayıfladığını iddia eder.¹⁴⁶ Bilişsel yanlılık olgusunun daha doğru şekilde anlaşılması için çift süreç teorisinin anlaşılması gereklidir.

¹⁴⁴ Gus Lubin, "This Army Exercise Was So Useless It Inspired A Psychological Theory", <https://www.businessinsider.com/israeli-army-inspired-illusion-of-validity-2012-12>, [Erişim Tarihi: 18.011.2023].

¹⁴⁵ Kahneman, 2020, 481-485.

¹⁴⁶ A.g.e, 49-53.

Tablo 3. 1: Sistem 1 ve Sistem 2.

Sistem 1	Sistem 2
Hızlı	Yavaş
Otomatik	Kontrollü
Sezgisel	Analitik
Düşük çaba gerektirir	Yüksek çaba gerektirir
Daha çok bilinç dışı süreçlerle ilişkilidir	Daha çok bilinç üstü süreçlerle ilişkilidir

Kahneman, 2020, A.g.e.

Kahneman ve Tversky'nin çalışmasını izleyen yıllarda, pek çok psikolog insan zihninin rasyonaliteden sapışlarını sistematik şekilde sınıflandırmaya ve tanımlamaya çalışmıştır. Günümüze değin bilişsel bilimciler tarafından onlarca farklı bilişsel yanlılık tespit edilmiş ve tanımlanmıştır. Kahneman ve Tversky'nin bilişsel yanlılık kavramını ortaya atmadan önce tanımlanan bazı psikolojik fenomenler, daha sonraları bu çatı altında incelenmeye başlanmıştır. Bilişsel yanlılıklar farklı nedenlere dayanabilir ve insanların karar alma süreçlerini farklı şekilde etkileyebilirler. Bu nedenle temel bilişsel yanlılıkları ayrı parçalar olarak mercek altına almak daha doğru olacaktır.

3.4.1. Temel Bilişsel Yanlılıklar

3.4.1.1. Grup Düşüncesi

Grup düşüncesi, ya da orijinal kullanımı ile groupthink, karar almaya çalışan bir grup insanın bu süreçte kararın objektifliği yerine grup içi uyumu öncelemesi ile ortaya çıkan bir bilişsel yanlılıktır. Grup düşüncesi kavramı ilk olarak ABD'li sosyolog William H. Whyte tarafından kullanılmış olsa dahi,* bu olgu daha çok ABD'li psikolog Irving Janis

ile birlikte anılmaktadır.¹⁴⁷ Janis, akademik kariyeri boyunca grup düşüncesi fenomeni üzerine pek çok çalışma yürütmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD Ordusunda psikolog olarak görev alan Janis, bu dönemde askerlerin moral ve motivasyonu üzerine çalışmıştır. Orduda görev aldığı dönemler, akademik kariyeri boyunca grup dinamikleri üzerine çalışan Janis'a önemli gözlem imkanları sunmuştur. Janis, bu yıllarda öğrendiği psikoloji teorilerini pratiğe dökme imkanı bulmuş ve gözlemlerini çeşitli dergilerde yayınlamıştır.

Janis, grup düşüncesi üzerine olan çalışmalarını 1972 yılında yayımlanan *Victims of groupthink; a psychological study of foreign-policy decisions and fiascoes* adlı kitabında etraflı şekilde paylaşmıştır. Janis'e göre grup düşüncesi olgusu, kolektif bir doğrulama yanılsaması gibi çalışmaktadır. Bu durum, grup halinde karar alınan bağlamlarda gözlemlenir. Bu psikolojik fenomen, bir grubu oluşturan bireylerin eleştirel düşünce ve nesnellikten feragat ederek, grubun çoğunluğu ile uyumu hedeflediği bir olgu olarak ifade edilir. Grup düşüncesi, bireylerin grup içinde yaygın görüşlere uyma ve itiraz veya alternatif bakış açılarından kaçınma eğiliminde olduğu bir ortamda meydana gelir. İnsanlar, içgüdüsel olarak ait oldukları grup ile uyum içinde olma eğilimindedirler, fakat bu eğilim kritik kararlar alınan durumlarda objektiflikten uzak bir tek sesliliğe yol açabilir. Janis, grup düşüncesi olgusunu üç gruba ayırmış ve toplamda sekiz belirti olduğunu iddia etmiştir. Janis'e göre birinci tip, grubun gücünün ve ahlaki değerlerinin abartılması durumudur. Aşırı iyimserlik yaratan ve risk almayı teşvik eden yanılsamalar ve grubun ahlaki üstünlüğüne olan sorgusuz inanç bu tip grup düşüncesinde öne çıkar. İkinci tip kapalı fikirliliktir. Bu tipte grubun varsayımlarına meydan okuyabilecek uyarıların rasyonelleştirilmesi ve küçümsenmesi eğilimi ve gruptaki genel görüşe karşı olanları zayıf, kötü, önyargılı, kinci veya aptal olarak etiketlenmesi durumları gözlemlenir. Üçüncü tip ise tek sesliliğe yönelik baskıdır. Bu tipte ise grupta genel olarak kabul gören fikirden sapan düşüncelerin sansürlenmesi, oy birliği yanılsaması,

* Whyte, *Groupthink* adını George Orwell tarafından yazılan bir distopya romanı olan 1984'e bir gönderme olarak seçmiştir.

¹⁴⁷ Oliver Pol, Todd Bridgman, *The forgotten 'immortalizer': Recovering William H Whyte as the founder and future of groupthink research*, *Human Relations*, C.75, S.8 (2022), 1615-1641.

genel olarak kabul gören fikri sorgulayan grup üyelerine yöneltilen sadakatsizlik imaları ve genel olarak kabul gören fikirlere muhalif olanlara sınırlı bilgi akışı sağlayarak fikirlerini değiştirmeyi hedefleyen grup üyeleri gibi durumlara rastlanır.

Janis, tarihteki birçok kollektif karar alma hatasını grup düşüncesi olgusu ile açıklar. Janis’ın kollektif karar alma ve grup dinamiklerine dair düşünceleri günümüzde hala sosyal psikoloji, örgütsel psikoloji, işletme bilimleri, sosyoloji, siyaset bilimi gibi alanlarda kabul görmekte ve ilgi çekmektedir. Grup düşüncesini önlemek, ya da en azından karar alma sürecindeki etkilerini hafifletmek için, katılımcı bir karar alma atmosferine teşvik etmek, eleştirel düşünceyi ve farklı bakış açılarını desteklemek ve potansiyel risk ve tehditlerin sistematik olarak değerlendirildiği bir karar alma süreci izlemek önemlidir.

Bu noktada insanlık tarihinin büyük çoğunda sosyal hayattaki temel öznelere bireyler değil gruplar olduğunu hatırlamak önemlidir.¹⁴⁸ Birçok bakış açısı, grup düşüncesi gibi kollektif bilişsel yanlılıkları insanların sosyal olarak uyum arayışları ile temellendirir. Asch Uyumluluk Deneyi gibi deneyler, özellikle kollektif karar alma süreçlerinde insanların sosyal uyum arayışlarının rasyonaliteden ne tür sapmalara yol açtığını gösterir niteliktedir.

Birlikte uzun süre geçiren insanların inanç ve düşüncelerinin zaman içinde birbirlerine benzeştiği bilimsel olarak kanıtlanmış bir gerçektir. Bu durum, özellikle kolektif karar alma süreçleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu benzeşme durumu, çoğu zaman azınlığın görüşlerinin çoğunluk tarafından benimsenen görüşlere asimile olması şeklinde gerçekleşirken “ısrarcı ve kararlı” azınlıkların, çoğunluk tarafından sahiplenilen düşünceleri etkiledikleri vakalar da gözlemlenmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Emrah Safa Gürkan, *Ezbere Yaşayanlar*, (İstanbul: Kronik, 2022), 15-16.

¹⁴⁹ Thaler, Sunstein (2008).

3.4.1.2. Geriye Bakış Yanlılığı

Geriye bakış yanlılığı, insanların geçmişte yaşanan olayları olduğundan daha öngörülebilir görmeleri fenomenidir. Geriye bakış yanlılığı üzerine en çok çalışılan bilişsel yanlılıklardan biridir. Eldeki veriler ile gelecekteki verileri öngörebilmek çoğu zaman oldukça zor bir uğraştır. Buna karşın bir olay meydana geldikten sonra insanlar bu olaya dair daha deterministik bir bakış açısı benimseme ve olayların bu şekilde gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünme eğiliminde olurlar. Geriye bakış olgusu, tarih boyunca pek çok savaş, saldırı, politik ve ekonomik krizlerden sonra gözlemlenmiştir. Pek çok kişi mevcut veriler ile bu olayların tahmin edilebileceğini savunsa da, bu olayların gerçekleşeceği yönünde strateji belirleyen kişiler oldukça azdırlar. Bir sonuç ortaya çıktıktan sonra, eldeki veri setindeki gerekli parçaları birleştirmek oldukça kolaylaşır. Bu durum, bittikten sonra neye benzeyeceğini bildiğiniz bir yapbozu yapmaya benzetilebilir. Geriye bakış yanlılığı sadece ekonomik krizler ve savaşlar gibi makro ölçekteki olaylarda değil, insanların günlük hayatlarının parçası olan sıradan karar alma süreçlerinde de gözlemlenebilir.

ABD Eski Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, bir konuşması sırasında “Geleceğin mutlaka geçmişten daha az tahmin edilebilir olduğunu söyleyemem. Bence geçmiş başladığında tahmin edilebilir değildi” diyerek insanların güvenlik politikaları üzerine düşünürken geriye bakış yanlılığına düşme eğilimlerine dikkat çekmiştir.¹⁵⁰

Geriye bakış yanlılığı pek çok farklı alanda uzmanlığa sahip kişilerde gözlemlenebilir. Tarihte boyunca pek çok insan günümüzden geçmişe deterministik bir şekilde bakmanın rasyonel bir düşünme şekli olmadığını dile getirirse de geriye bakış yanlılığının sistematik bir şekilde tanımlanması yakın geçmişe dayanır. Kavram, ilk defa ABD’li Akademisyen Baruch Fischhoff tarafından ele alınmıştır. Fischhoff, konu üzerine çalışmaya klinik psikologların tanı koyma sürecinde düştükleri hataları konu alan bir seminerdeyken karar vermiştir. Tversky ve Kahneman’ın bilişsel yanlılıklar üzerine çalışmalarından

¹⁵⁰ Ella Lee, ‘Known unknowns’: Donald Rumsfeld's most famous — and infamous — quotes, <https://www.usatoday.com/story/news/politics/2021/06/30/donald-rumsfelds-most-famous-and-infamous-quotes/7811766002/?gnt-cfr=1>, [Erişim Tarihi: 17.12.2023]

etkilenen Fischhoff, geriye bakış yanlılığını doğrudan test eden bir deney tasarlamıştır. Fischhoff, tasarladığı deneyde katılımcılardan, ABD başkanı Richard Nixon'un yaklaşan Pekin ve Moskova ziyaretinin muhtemel sonuçlarını değerlendirmelerini istemiştir. Fischhoff, Nixon'un ABD'ye dönüşünden bir süre sonra, katılımcılardan, her bir sonucun gerçekleşme olasılığını hatırlamalarını ya da kararlarını yeniden değerlendirmelerini istemiştir. Katılımcıların sonuçların olasılıklarına yönelik algıları, olaylar gerçekleştikten sonra, bu olayların daha önce tahmin edilen olasılıklarından daha yüksek veya fazla olduğunu gösterdi. Yani katılımcılar, olayların gerçekleştiğini bildiklerinde, daha önce tahmin ettikleri sonuçlardan bağımsız olarak sürecin mevcut sonuçları vermesinin kaçınılmaz olduğunu düşünme eğiliminde olmuşlardır.¹⁵¹

Fischhoff'un deneyi, bu alandaki çalışmalar için önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Daha sonraları ekonomi, siyaset bilimi, tıp ya da finans gibi alanlarda uzmanlık sahibi insanlar ile benzer deneyler yapılmış ve bu deneylerden paralel sonuçlar alınmıştır. 90'lı yıllardaki Dot-Com Balonu ya da 2008 Finansal Krizi gibi gelişmeler geriye bakış yanlılığı üzerine yapılan çalışmaları ivmelendirmiştir. Tıp alanında yapılan geriye bakış deneyleri ile doktorların hastalara tanı koyma süreçleri incelenmiş ve benzer bilişsel yanlılık örüntülerine tanı koyma süreçlerinde rastlandığı görüşmüştür.

Bilim insanları karar alma süreçlerinde geriye bakış yanlılığını elemine etmek için çeşitli modeller geliştirmeyi denemişlerse de bu tam anlamıyla başarılabilmiş değildir.¹⁵² İnsanlar, bir sürecin sonucunu öğrendikten sonra eldeki verileri o sürecin sonucundan haberdar olmadıklarını varsayarak objektif bir şekilde bakamazlar. Söz gelimi, ABD Başkanı Nixon'ın Pekin ziyaretinin politik ve ekonomik sonuçlarını gören biri, bu bilgiye hiç sahip olmamış gibi tahmin yürütemez. Geriye bakış yanlılığının karar alma süreçlerindeki etkisinin azaltılması için öncelikle bu yanlılık ve etkileri bilinmesi ve karar alma sürecindeki etkileri her zaman göz önünde tutulması gerekmektedir. Eldeki

¹⁵¹ Baruch Fischhoff, Ruth Beyth, I knew it would happen: Remembered probabilities of once-future things, *Organizational Behavior and Human Performance*, C.13, S.1 (1975), 1-16.

¹⁵² H. Arkes, D. Faust, T. Guilmette, K. Hart, Eliminating The Hindsight Bias, *Journal of Applied Psychology*, C.73, S.2 (1988), 305-307.

veriler ile oluşturulan olası senaryoların incelenmesi ve deterministik bir bakış açısına saplanmamak daha verimli bir sürecin önünü açacaktır.

3.4.1.3. Normallik Yanlılığı

Normallik yanlılığı, yanlış alarmlar nedeniyle belirli bir uyaran karşısında duyarsızlaşan insanların gerçek alarm durumları konusunda gerekli reaksiyonu gösterememesi durumudur. Bu yanlılık, sıklıkla bir Ezop hikayesi olan Yalancı Çoban hikayesi ile birlikte anılır. Hikayeye göre sürüsüne kurt saldırdığını söyleyerek köylüleri yardıma çağıran ve kandıran çoban, sürüsüne gerçekten bir kurt saldırdığında yardım çağrısına yanıt bulamaz ve tüm sürüsünü kaybeder. Günümüzden, ve normallik yanlılığının kavramsallaşmasından, yüzyıllar önce yazılan bu masal, insan zihninin yanlış uyarılar karşısında tepkisizleşmesini iyi şekilde analiz etmiş ve anlatmıştır.

İnsanlar zihinsel olarak değişkenlere hızlıca adapte olurlar. İnsanlar, ilk yanlış bir alarm durumunda tetikte olabilirler ve gerekli tepkiyi gösterirler. Ancak sürekli yanlış alarmların devam etmesi, bu içgüdüsel yanıtı zayıflatabilir ve insanlar zamanla alarm durumlarına daha az tepki verirler. İnsanlar içinde bulundukları durumları çoğu zaman geçmiş deneyimlerine dayanarak değerlendirirler. Eğer geçmişte sıkça yanlış alarmlarla karşılaşılsa, bu deneyimler bu alarmlara karşı daha az hassas olmalarına yol açabilir. Söz gelimi, sürekli yanlış alarmlara maruz kalmak, insanların psikolojik olarak bu tür uyarıcılara karşı kayıtsızlaşmasına neden olabilir. Bu durum insanların gerçek tehlikelere verdikleri reaksiyonları zayıflatır.

Tarih boyunca pek çok doğal afet ve saldırıdan sonra insanların yeterince kısa sürece gerekli reaksiyonu veremedikleri bilinir. Normalleştirme yanlılığı çoğu zaman iyimserlik yanlılığı ile benzer vakaları açıklamakta kullanılır.

3.4.1.4. İyimserlik Yanlılığı

İyimserlik yanlılığı, bir bireyin kendisinin olumsuz bir durum ile karşılaşma olasılığının gerçekte olduğundan daha az ve olumlu bir durum ile karşılaşma olasılığının gerçekte olduğundan daha fazla olduğu varsayımı ile düşünmesi durumudur. İyimserlik yanlılığı

kültür, yaş ve cinsiyetten bağımsız olarak oldukça yaygın karşılaşılan bir bilişsel yanlılıktır.¹⁵³

İyimserlik yanlılığı, her ne kadar bilimsel olarak yakın geçmişte incelenmiş olsa da, insanların kimi zaman rasyonellikten uzak şekilde iyimser olma eğilimleri, insanların uzun zamandır farkında oldukları bir fenomendir. İngilizcede kullanılan “wishful thinking” söz öbeği, ya da Türkçedeki karşılığı ile “hüsnükuruntu”, tanımları itibarıyla iyimserlik yanlılığı ile oldukça paralellerdir.

Yapılan araştırmalara göre çok insan bir suçun mağduru olma, zarar edecekleri bir yatırım yapma, kanser olma ya da boşanma gibi olumsuz durumlar ile karşılaşma olasılıklarının, toplum ortalamasına kıyasla çok daha az olduğunu düşünmektedir. Yapılan araştırmalara göre iyimserlik yanlılığı çoğu zaman konu negatif olayların gerçekleşme olasılıkları olduğunda daha büyük bir sapma gösterir.

İyimserlik yanlılığının bilişsel kökenlerine dair pek çok fikir vardır. Kimi görüşler bu bilişsel yanlılığı bir savunma mekanizması gibi açıklar ve insan bilinçaltının stres ve endişe ile başa çıkabilme için daha optimistik bir bakış açısı benimsediğini savunur. Kimi görüşler ise bireylerin kendilerini toplumdan, dolayısı ile toplum ortalamasından, ayırıştırarak ele aldığı için negatif ya da pozitif durumlar ile karşılaşma olasılıklarının genel ortalamadan farklı olduğunu düşünme eğilimi içinde olduklarıdır. Bireyler çoğu zaman kendilerinin hayatlarındaki değişkenler üzerinden kontrollerinin diğer inanlara oranlara daha fazla olduğunu varsayma eğilimindedirler. Kimi bakış açıları ise iyimserlik yanlılığının etkilerinin irrasyonel kararlardan ibaret olmadığını ve bu bilişsel yanlılığın kimi zaman bireyler için oldukça adaptif olabileceğini iddia eder. Psikoloji literatüründe “Rosenthal Etkisi” olarak adlandırılan fenomene göre, özellikle öğrenme ve eğitim gibi alanlarda kişilerin kendilerine dair yüksek beklentilere sahip olmaları performanslarını arttırabilir. Aynı çalışmaya göre yüksek beklentiler yüksek performansa

¹⁵³ James Shepperd ve diğ., Exploring the Causes of Comparative Optimism, Psychologica Belgica, C.42, S.1 (2002), 65-68.

neden olabilirken benzer şekilde düşük beklentiler de düşük performansa yol açabilir.¹⁵⁴ Rosenthal etkisi, bireylerin kendi performanslarına dair beklentileri ile ilgili olduğu kadar toplumun ve otorite figürlerinin bireylerin performanslarına dair beklentiyle de ilgilidir. Rosenthal etkisi, çoğu zaman bir başka sosyal psikoloji fenomeni olan “kendi kendilerini gerçekleştiren kehanetler” ile birlikte ele alınırlar. Rosenthal etkisi ve bu alanda yapılan kimi deneylerin sonuçlarından yola çıkarak, iyimserlik yanlılığını, en azından mikro ölçekte, evrimsel psikolojinin ilkeleri ile açıklamak mümkün olacaktır.

İyimserlik yanlılığı, diğer bilişsel yanlılıklardan farklı olarak farklı olarak bireylerin anlık duygu durumları ile daha yakından ilişkilidir. İnsanların duygusal durumları, bilgi işleme süreçlerini etkiler. İyi bir duygusal durumda olan kişiler, olumlu bilgilere ve olumlu geçmiş deneyimlere daha fazla dikkat etme eğilimindedirler. Bu durum, olumlu bilgilerin daha fazla hatırlanmasına ve olumsuz bilgilerin daha az dikkate alınmasına yol açabilir. Tam tersi şekilde depresyon gibi negatif duygu durumu içinde olan bireyler, gelecekte olumsuz olaylar ile karşılaşma olasılıklarının gerçekte olduğundan daha fazla olduğuna inanma eğilimi içerisinde olabilirler.

3.4.1.5. Doğrulama Yanlılığı

Doğrulama yanlılığı bireylerin karar alma süreçlerinde kendi inanç ve düşüncelerini destekleyen verileri kabul etme eğilimi içinde olmaları durumudur. Bu bilişsel yanlılık, kişilerin yeni bilgiler ile karşılaştıklarında, bu bilgileri mevcut inançlarına uyan şekilde yorumlamalarına ve kabul ya da reddetmeye daha yatkın olmalarına neden olur. Doğrulama yanlılığı çoğu zaman insanların hali hazırda sahip oldukları düşünce ve inançlara karşı verileri reddetmelerine yol açar. Yapılan pek çok çalışma, insan zihninin evrimsel olarak sahip olduğu inançları çürütmek yerine doğrulayacak verilere odaklanma eğiliminde olduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Jie Chang, A Case Study of the “Pygmalion Effect”: Teacher Expectations and Student Achievement, International Education Studies, C. 4, S. 1 (2011), 198-201.

¹⁵⁵ Steven Pinker, 1998, 299-338.

İnsanların kendi düşüncelerine uygun bilgileri kabul edip karşıt bilgileri reddetme eğilimine sahip oldukları uzun süredir bilinen bir gerçektir. Her ne kadar tarih boyunca pek çok düşünür bu konuya değinse de bu eğilimi sistematik bir şekilde bir bilişsel yanlılık olarak tanımlayan ilk kişi İngiliz psikolog Peter Cathcart Wason'dır. Wason, Sandhurst'de subay eğitimi almış ve 2. Dünya Savaşı'na katılmış ve yaralanmıştır. Savaşın ardından psikoloji alanında bir akademik kariyer inşa eden Wason, akıl yürütme ve muhakeme davranışları üzerine yürüttüğü çalışmalar ile anılmaktadır.¹⁵⁶

Yapılan araştırmalara göre doğrulama yanlılığı ve bireylerin zekalarından bağımsız bir olgudur. Diğer bir şekilde ifade etmek gerekirse yüksek bilişsel kapasiteye sahip insanlar da karar alma süreçlerinde doğrulama yanlılığı hatasına düşebilirler.¹⁵⁷ Doğrulama yanlılığı farklı şekillerde gerçekleşebilir. Bireyler, bilinçli olmayan bir şekilde kendi düşüncelerinin lehine yanlı bilgiler arayabilir, mevcut bilgileri yanlı şekilde yorumlayabilir, ya da kendi düşüncelerinin lehine olan bilgileri aleyhteki bilgilere kıyasla daha çok hatırlama eğiliminde olabilirler. Diğer bir şekilde doğrulama yanlılığı hem bilgi toplanırken, hem analiz edilirken, hem de yeniden hatırlanırken rastlanabilir.

Doğrulama yanlılığı üzerine pek çok deney yapılmıştır. Bu alandaki en önemli çalışmalardan biri Wason tarafından yapılan Wason Varsayın Sınaması Deneyidir. Deney, Peter Wason tarafından geliştirilmiştir ve bilişsel psikolojide önemli bir yere sahiptir. Deneyin temel amacı, katılımcılara mantıksal bir kuralı test etme görevi verilirken, bireylerin doğrulama yanlılığına eğilimlerini gözlemlemektir. Katılımcılara bir dizi kart verilir ve bir kartın bir yüzünde bir ünlü harf varsa, o kartın diğer yüzünde bir çift sayı olması gerektiği söylenir. Her kartın iki tarafında bir harf ve bir sayı bulunur. Katılımcılardan, belirtilen önermenin doğru olup olmadığını test etmek için hangi kartları çevirmeleri gerektiğini seçmeleri istenir. Katılımcıların çoğunun,

¹⁵⁶ The Telegraph, <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1428079/Peter-Wason.html>, [Erişim Tarihi: 24.12.2023]

¹⁵⁷ Keith E. Stanovich, Richard F. West, Maggie E. Toplak, Myside Bias, Rational Thinking, and Intelligence, Current Directions in Psychological Science, C.22, S.4 (2013), 259-264.

kuralı yanlışlamaya çalışmak yerine doğrulamak amacıyla kartları seçme eğiliminde oldukları görülmüştür.¹⁵⁸

Yapılan başka araştırmalar insanların sosyal ve politik konulardaki düşünceleri konusunda da sıklıkla doğrulama yanlılığı yaşadıklarını ortaya koymuştur. İnsanlar sıklıkla kendi inanç ve düşüncelerine uygun bilgi kaynaklarını kullanmayı tercih ederler. Dolayısı ile doğrulama yanlılığı, sıklıkla toplumsal kutuplaşma gibi sosyal durumları açıklamakta kullanılır.¹⁵⁹ Özellikle geçtiğimiz yıllarda meydana gelen siyasi gelişmeler ile akademik çevrelerde ve kamuoyunda ortaya çıkan hakikat sonrası tartışmaları ile doğrulama yanlılığı daha önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir.¹⁶⁰

Karar alma süreçlerinde doğrulama yanlılığına uğramamak ya da yanlılığın süreç içerisindeki etkisini azaltmak için öncelikle bu bilişsel yanlılık konusunda farkındalığa sahip olmak gereklidir. İnsanların bilgiyi değerlendirirken her zaman objektif olmadıklarını bilmek, karar alıcıların verileri analiz ederken daha şüpheli olmalarına imkan tanır. Karar alıcılar, verileri objektif şekilde değerlendirebilmek için mevcut düşüncelerini bir hipotez olarak ele almalı ve hipotezlerini yanlışlayacak verileri de göz önünde bulundurmalarıdır.

3.4.1.6. Hayatta Kalma Yanlılığı

Hayatta kalma yanlılığı; bir karar alma sürecinde örneklem grubu içerisinde sadece hayatta kalanların dikkate alınarak, bu hayatta kalanların özellikleri veya başarıları üzerinden örneklem grubunun geneline dair yanlış sonuçlara varma hatasını ifade eder. Bu bilişsel yanlılık, insanların dikkatlerini başarılı olanlara çekerken başarısız olan ya da süreç boyunca hayatta kalamayan örnekleri gözden kaçırmalarına neden olur ve geriye

¹⁵⁸ Pascal Wagner-Egger, Conditional reasoning and the Wason selection task: Biconditional interpretation instead of reasoning bias, *Thinking & Reasoning*, C. 13, S.4, (2007) 484-505.

¹⁵⁹ Silvia Knobloch-Westerwick ve diğ., Political Online Information Searching in Germany and the United States: Confirmation Bias, Source Credibility, and Attitude Impacts, *Journal of Communication*, C. 65, S.3, (2015), 489–511, <https://doi.org/10.1111/jcom.12154>

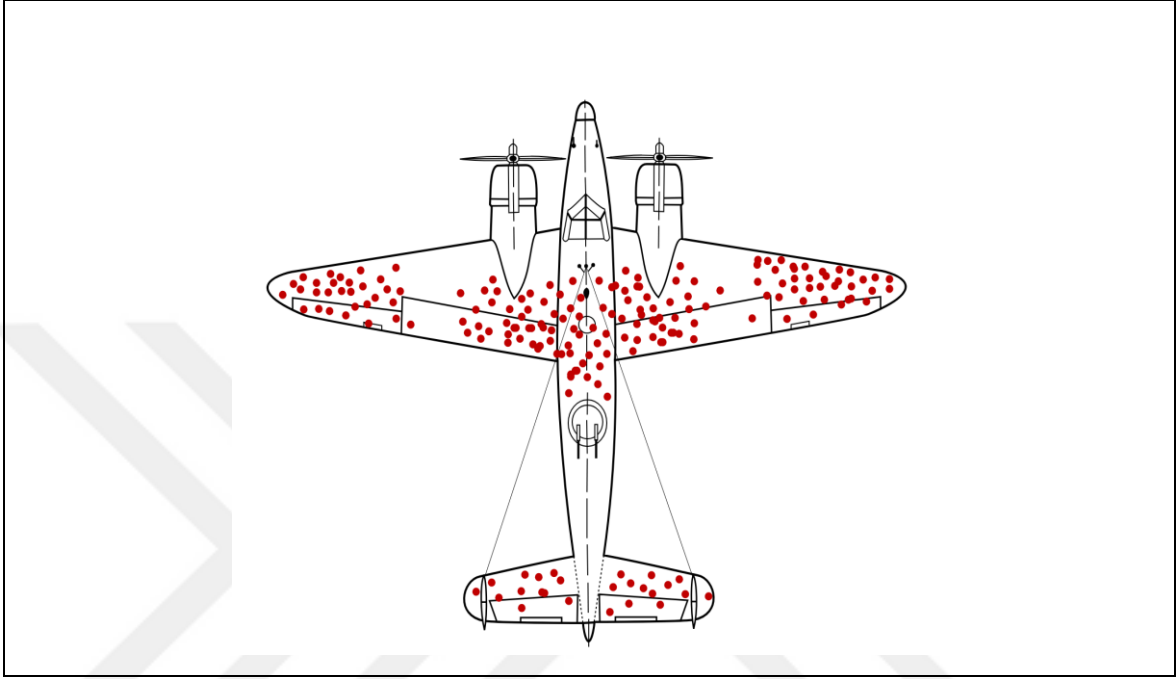
¹⁶⁰ Lee McIntyre, “How Cognitive Bias Can Explain Post-Truth”, <https://thereader.mitpress.mit.edu/how-cognitive-bias-can-explain-post-truth/>, [Erişim Tarihi: 25.12.2023]

sadece başarılı olanların kaldığı bir süreçte, başarının nasıl gerçekleştiği veya başarılı olanların hangi özelliklere sahip olduğu hakkında yanıltıcı sonuçlara yol açabilir. Hayatta kalma yanlılığı temel olarak bir örnekleme hatasıdır ve örneklem grubunun rastgele olarak seçilmeyen bir bölümünün istenilen evrenin tamamını doğru şekilde temsil ettiğine inanmanıza neden olur.

Hayatta kalma yanlılığı, günlük hayatlarımızda sıklıkla karşılaştığımız bir bilişsel yanlılıktır. İnsanlar, özellikle başarılı olan bireylerin daha göz önünde oldukları örneklem grupları hakkında karar verirken sıklıkla hayatta kalma yanlılığına düşerler. Örneğin birçok insan yazarların, oyuncuların, müzisyenlerin ya da atletlerin yüksek gelirlere sahip oldukları tahmininde bulunurken bu meslek gruplarının oldukça ufak bir kısmını temsil eden ünlü yazarlar, oyuncular, müzisyenler ve atletleri düşünerek akıl yürütür; buna karşın ünlü olmayan yazar, oyuncu, müzisyen ve atletleri göz önünde bulundurmazlar. İnsanlar, karar alma sürecinde çoğunlukla başarılı örnekler ile karşılaştıklarında, karar alma süreçlerine başarılı olmayan örnekleri dahil edemezler.

Hayatta kalma yanlılığı hakkındaki en bilinen, ve belki de en açıklayıcı, örnek İkinci Dünya Savaşı yıllarına dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşından önce Avrupa’da yükselen antisemitizm nedeniyle ABD’ye göç eden Macar Matematikçi Abraham Wald, ABD’ye ait uçakların zırhlandırılmasına dair bir çalışmaya katılmıştır. ABD Ordusundaki uzmanlar, vurulduktan sonra üsse geri dönen uçakları incelemiş ve uçakların en çok vuruldukları bölgelerin detaylı bir envanterini çıkartmışlardır. İnsanlar ilk bakışta bu bölgelerin zırhlandırılması gerektiğini düşünse de Wald, bu bölgelerin dışında kalan bölgelerin zırhlandırılması gerektiğini savunmuş ve gerekçe olarak bu uçakların üsse geri dönebilmiş olmalarını ileri sürmüştür. Wald’a göre bu bölgeleri zırhlandırmanın marjinal faydası oldukça düşük olacaktır zira bu uçaklar bu bölgelerden vurulduktan sonra dahi uzun süre uçarak üsse geri dönebilmişlerdir. Diğer bölgelerden vurulan uçaklar ise düşmüş, dolayısı ile üsse dönemedikleri için ABD ordusundaki uzmanların örneklem kümesine dahil olamamışlardır. Her ne kadar ortaya çıkışı ve

tanımlanışı askeri bir meseleye dayansa da hayatta kalma yanılığı ekonomi, finans, tıp ve spor gibi pek çok alana uyarlanabilir bir yanılıktır.¹⁶¹

Şekil 3. 4: Hayatta Kalma Yanılığı.

Hayatta kalma yanılığı, karar alıcıların “hayatta kalan” aktörlere sahip olmadıkları özellikler atfetmesine de neden olabilir. Lübnan asıllı ABD’li matematikçi ve yazar Nassim Nicholas Taleb, *Fooled by Randomness* adlı kitabında rastlantısallığın, ya da diğer bir deyiş ile “şansın”, hayattaki gizli rollerine dikkat çeker. Taleb, insanların rastgele şekilde gerçekleşen olaylara anlam yükleme ve nedensellik eğilimlerine dikkat çeker. Taleb, kitabında insanların başarılı aktörlere ve hikayelerine odaklanıldığını; fakat aynı şeyleri yaparak başarısız olan çok sayıda kişinin görmezden geldiğini söyler. Uzun yıllar boyunca finans sektöründe analist olarak çalışan Taleb, yatırımları ile yıllarca arka arkaya kar eden yatırımcıların durumunu istatistiki modeller ile açıklar ve bu durumun yatırımcıların bireysel özellikleri ile ilgili değil rastlantısallık faktörü ile

¹⁶¹ Jennifer N. Carpenter, Anthony W. Lynch, Survivorship bias and attrition effects in measures of performance persistence, *Journal of Financial Economics*, C. 54, S. 3, (1999), 337-374.

ilgili olduğunu iddia eder. Taleb'e göre "başarı", her zaman kişinin özellikleri ile ilgili olmak zorunda değildir. Söz gelimi, milyonlarca insan aynı anda 50 kez art arda yazı tura atılan bir paranın yazı mı tura mı geleceğini tahmin etmeye çalışır ise, istatistiki olarak bir kısmı bunu kişisel niteliklerinden bağımsız olarak başaracaktır. Bir stoik olan Taleb, insanların "kazanmaya" ve "kaybetmeye" değil süreçlere ve tutumlara odaklanmaları gerektiğini savunur.¹⁶² Benzer şekilde finans alanında yapılan bazı çalışmalar yatırım fonlarının başarısı rastgelelik faktörü ile açıklar.¹⁶³

Karar alma süreçlerinde hayatta kalma yanılgısından kaçınmak için geniş bir bakış açısı benimsemek ve hakkında çıkarım yapmak istenilen örneklem grubunu, gerçek evreni en iyi temsil edecek şekilde belirlemek oldukça önemlidir. Nedensellik kurulurken sadece başarıya neden olan faktörleri değil aynı zamanda başarısızlığa neden olan faktörleri de göz önünde bulundurmak, bu bilişsel yanılgıdan korunmak için iyi bir başlangıç noktasıdır.

3.4.1.7. Raporlama Yanlılığı

Raporlama yanlılığı, bir araştırmanın veya çalışmanın sonuçlarının seçici bir şekilde raporlanması veya paylaşılması durumunu ifade eder. Bu yanlılık, çalışmanın istenmeyen sonuçların göz ardı edilmesi ya da eksik şekilde sunulması ile gerçek durumu yansıtmayan çıktıların yayılmasına neden olabilir ve karar alıcıların hatalı kararlar almalarına neden olur. Raporlama yanlılığına tıp, medya, ekonomi ve bilimsel araştırma gibi pek çok alanda rastlanabilir. Psikolog Robert Rosenthal, akademisyenlerin herhangi bir neden ile sonuçlarında menün olmadıkları bilimsel çalışmaları yayımlamaktan vazgeçmesi durumunu dosya çekmecesini etkisi olarak adlandırmıştır. Rosenthal'a göre raporlama yanlılığı akademik camiada sanıldığından çok daha yaygın bir olgudur. Bilim insanları pek çok nedenden dolayı çalışmalarının sonuçlarını

¹⁶² Nassim Nicholas Taleb, *Fooled By Randomness: The Hidden Role of Chance in Life and in the Markets*, (New York: Random House, 2001), 68-82.

¹⁶³ Edwin J. Elton, Martin J. Gruber, Christopher R. Blake, "Survivorship Bias and Mutual Fund Performance", *The Review of Financial Studies*, C.9, S.4 (1996), 1097-1120.

yayınlamaktan vazgeçebilirler. Söz konusu araştırmacıların diğer araştırmacılar ile olan sosyal ilişkileri, araştırma kurumlarının tutumları ve araştırmacıların kişisel inanç ve değerleri raporlama yanlılığına neden olabilir. Rosenthal, raporlama yanlılığını bireysel bir bilişsel yanlılıktan ziyade sosyal bir olgu olarak okur ve araştırmacının her ne kadar araştırma doğru şekilde gerçekleşmiş olsa dahi araştırma sonuçlarını yayınlamamayı tercih etmelerinin bireysel olarak doğru bir karar olabileceğini iddia eder. Geçmişte pek çok bilim insanı, çalıştıkları kurumun ya da içinde yaşadıkları toplumun değerleri ile uyuşmayan araştırma sonuçları yayımladıkları için kariyerleri ve toplum içerisindeki statüleri olumsuz şekilde etkilenmiştir.¹⁶⁴

Raporlama yanlılığı sıkça benzer bir yanlılık olan fonlama yanlılığı ile birlikte anılır. Kimi kurumlar, araştırma kuruluşlarını ve araştırmacıları fonlayarak araştırma sonuçlarını etkilemeyi hedeflerler. Özellikle küresel gıda ve ilaç şirketleri, sigara, alkol ve silah lobileri gibi güçlü kurumların geçmişte sponsorlukları kullanarak birçok araştırma sonucunu manipüle ettiği bilinmektedir, zira araştırma kurumları finansal kaynaklarını kaybetmekten kaçınmaktadır. Kar amacı güden kurumların bilimsel araştırmaları finanse etmelerinin ne kadar kabul edilebilir olduğu süregelen bir tartışma konusudur.¹⁶⁵

Raporlama yanlılığından kaçınmak için raporlama yapacak kişilere, araştırma çıktılarından bağımsız olarak güvenli bir çalışma ortamı sunmak önemlidir. Önemli olanın araştırmanın sonuçları değil, araştırma sürecinin kalitesinin ve objektifliği olduğu vurgulanmalıdır. Araştırmacılara iş güvencesi sunulması, araştırma kurumları içinde baskının önlenmesi ve araştırma kurumlarının dahil olduğu finansal ilişkilerin şeffaf şekilde paylaşılması ve denetlenmesi araştırma çıktılarının gerçek sonuçları daha verimli şekilde yansıtmasına fayda sağlar.

¹⁶⁴ Chris Chambers, *The Seven Deadly Sins of Psychology: A Manifesto for Reforming the Culture of Scientific Practice*, (Princeton: Princeton University Press, 2017), 16-24.

¹⁶⁵ Stephan Buranyi, *Is the staggeringly profitable business of scientific publishing bad for science?*, <https://www.theguardian.com/science/2017/jun/27/profitable-business-scientific-publishing-bad-for-science>, [Erişim Tarihi: 26.12.2023].

3.4.1.8. Bulunabilirlik Yanlılığı

Bulunabilirlik yanlılığı, bireylerin karar alma süreçlerinde değerlendirmelerini bilgilere ne kadar kolay ulaşabildiklerine veya ne kadar kolay hatırlayabildiklerine dayandırma eğilimini ifade eder. Bu yanlılık, aslında insanların belirli durumları değerlendirirken bilinçdışı şekilde kullandıkları bir zihinsel kısa yoldur. Kullanılabilirlik yanlılığı, insan hafızasının çalışma şekli ile güçlü şekilde ilişkilidir. İnsanlar, sıra dışı olayları daha çok ve daha uzun süre hatırlama eğilimine sahiptir. Medya ve haber alma kaynakları da tahmin edilebileceği gibi sıra dışı olayları daha çok konu almaktadır. Örneğin, gazeteler ve haber bültenleri cinayet, uçak kazaları ve terör saldırıları kaynaklı ölümleri, otomobil kazaları, diyabet ve ev kazaları kaynaklı ölümlere kıyasla çok daha fazla ele almaktadır. Bu durum insanların cinayet, uçak kazası ve terör saldırıları kaynaklı ölümlerin gerçekte olduğundan çok daha fazla gerçekleştiğini düşünmelerine neden olur. 2021 yılına ait istatistiklere göre ABD'deki her 93 kişiden biri trafik kazası nedeniyle ölmektedir, uçak kazası kaynaklı ölümler ise istatistikler arasında görünmeyecek kadar uçak bir orana sahiptir. Buna karşın pek çok kişi uçak yolcuğundan kaçınmaktadır. Evrimci bir bakış açısı ile bakıldığında bulunabilirlik yanlılığının insan zihninin sıra dışı durum ve tehditlerden korunmak için geliştirdiği bir düşünsel kısa yol olduğu iddia edilebilir.¹⁶⁶ Buna karşın yine de bulunabilirlik yanlılığının insanların karar alma süreçlerini objektiflikten uzaklaştıran bir olgu olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Karar alma süreçlerinde bulunabilirlik yanlılığından kaçınmak için eleştirel bir bakış açısı benimsemek ve süreç boyunca korku ve endişe gibi duygusal faktörleri kontrol altında tutmak önemlidir. Kişilerin farklı kaynaklardan bilgi edinmesi ve istatistiki verileri doğru şekilde ele alması, bulunabilirlik yanlılığını engellemek ya da etkisini azaltmak için önemli adımlardır.

¹⁶⁶ M. Manis, J. Shedler, J. Jonides, T.E. Nelson, Availability heuristic in judgments of set size and frequency of occurrence. *Journal of Personality and Social Psychology*, C. 65, S.6 (1993), 448–457.

3.4.1.9. Kelimelerin Etkisi

Bir durumu ifade eden kelimelerin, durumun içeriğinden bağımsız olarak okuyucunun algısını şekillendirdiği bilinen bir gerçektir. Bu nedenden ötürü, kritik bilgiler raporlanırken tercih edilen kelimeler oldukça önemlidir. Bu duruma dair en önemli olgulardan biri, psikoloji literatüründe çerçeveleme etkisi olarak anılan fenomendir. Çerçeveleme etkisi pek çok kişi tarafından bir bilişsel yanlılık olarak ele alınır. Çerçeveleme etkisi, bir bilginin sunulma biçiminin insanların kararlarını ve algılarını etkilediğini ifade eden bir olgudur. Bu etki, aynı bilgi veya olay farklı şekillerde sunulduğunda insanların tepkilerinin değişebileceği fikrine dayanır. Kişiler, bir durum ya da seçenek olumlu veya olumsuz bir "çerçeve" içinde sunulduğunda, bu çerçeveleme biçimi kararlarını etkileyebilir. Çerçeveleme etkisinin risk algısı üzerindeki etkileri görülebilir. Basit bir örnek ile açıklamak gerekir ise “%90 hayatta kalma ihtimaline” sahip bir tıbbi operasyon, tam olarak aynı anlama gelmelerine karşın pek çok hastanın kulağına “%10 ölüm ihtimaline” sahip bir tıbbi operasyondan daha çekici gelecektir. Yapılan araştırmalar, insanların olumsuz çerçeveleme durumlarında, mevcut durumdan kaçınmak için risk alma eğilimlerinin arttığını ortaya koymuştur.¹⁶⁷ Çerçeveleme etkisi, kamuoyunda rıza yaratmayı hedefleyen iş insanları, siyasetçiler ve medya tarafından sıklıkla kullanılır. Çerçeveleme etkisi, yüksek eğitim seviyelerine sahip insanları dahi etkileyebilir.¹⁶⁸

ABD’li dil bilimciler Edward Sapir ve Benjamin Whorf tarafından ortaya atılan Sapir-Whorf hipotezi, diğer adı ile “dilsel görecelilik”, dillerin insanların anlam dünyalarını şekillendirdiğini iddia eder.¹⁶⁹ Her ne kadar farklı dillerde konuşan ve düşünen insanların dünyayı farklı şekillerde algıladıkları düşüncesi daha geçmişe uzansa da Sapir-Whorf hipotezi bu fikri sistematik şekilde kavramsallaştırmıştır. Bu hipotezden

¹⁶⁷ Amos Tversky ve Daniel Kahneman, “The Framing of Decisions and the Psychology of Choice”, Science, C.211, S.4481, (1981), 453-458., DOI:10.1126/science.7455683

¹⁶⁸ James N. Druckman, “Using Credible Advice to Overcome Framing Effects”, The Journal of Law, Economics, and Organization, C. 17, S. 1, (2001), 62–82. <https://doi.org/10.1093/jleo/17.1.62>

¹⁶⁹ John Leavitt, Linguistic Relativities Language Diversity and Modern Thought, (New York: Cambridge University Press, 2011), 133-153.

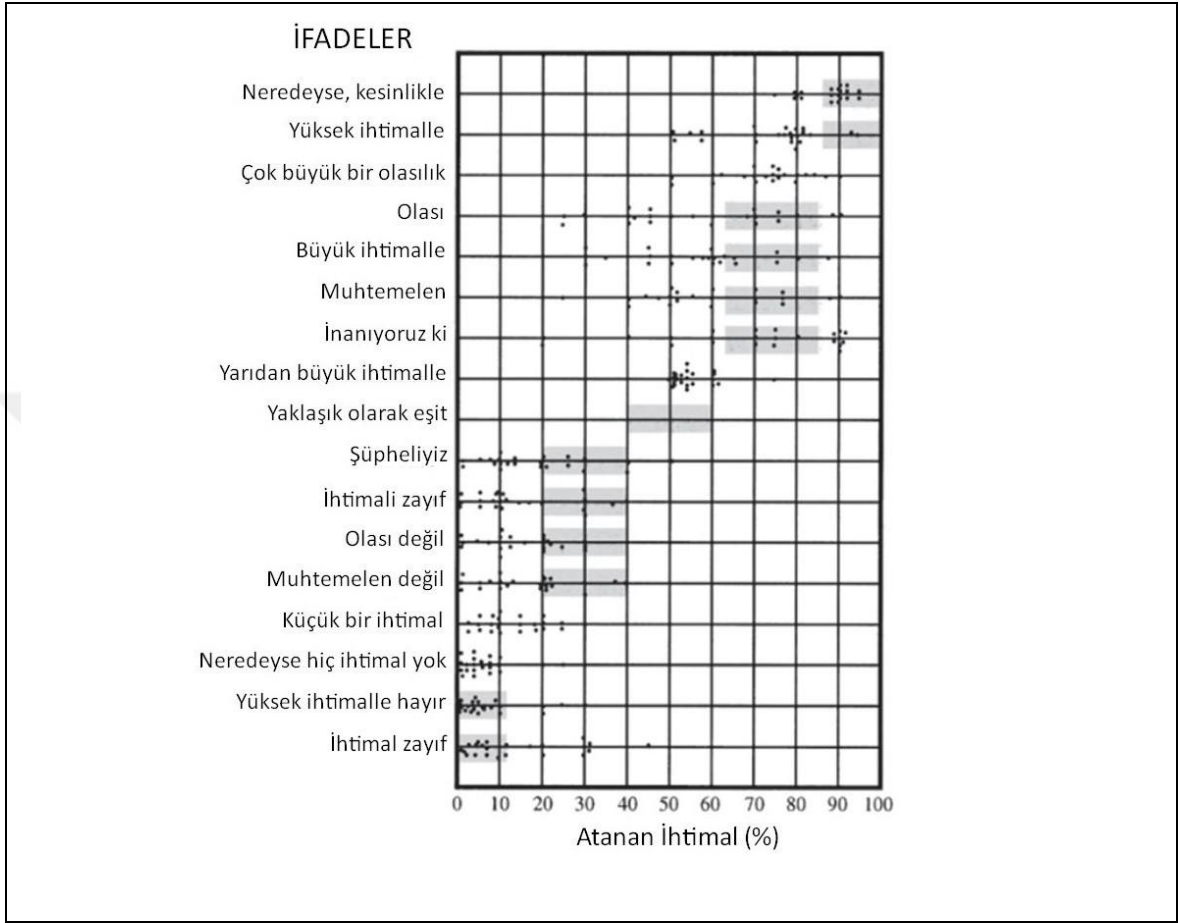
yola çıkarak pek çok deney tasarlanmış ve uygulanmıştır. Renklerin algılanışına dair yürütülen deneyler, bu hipotezden yola çıkarak tasarlanan önemli deneyler arasında gösterilebilir.* Dil bilimi üzerine çalışmaları ile tanınan ABD’li filozof Donald Davidson, her insanın farklı kelimeleri kendi zihninde farklı şekilde anlamlandırıdığını, bu nedenle iki farklı kişinin asla tam anlamı ile anlaşılamayacaklarını iddia ederek bu tartışmayı bir adım ileriye taşır.

Kelimelerin nasıl farklı şekillerde algılanabileceğine dair yapılan önemli çalışmalardan bir tanesi de istihbarat analizinin babası olarak anılan Sherman Kent tarafından yapılmıştır. İstihbaratçılar, meslekleri gereği belirsizlik ile mücadele ederler. Kent, Words of Estimative Probability adlı makalesinde, istihbarat raporlarında kullanılan bazı olasılık ifadelerinin farklı okuyucular tarafından nasıl farklı şekillerde algılandıklarını ortaya koyar. Kent, “belki”, “olası”, “mümkün”, “neredeyse kesin” ya da “muhtemelen hayır” gibi farklı olasılıklar ifade eden kelime ve kelime gruplarının farklı zihinlerde çağrıştırdıkları olasılıkları yüzdelik ifadeler olarak sayısal veriler olarak raporlamıştır. Sonuçlar şaşırtıcıdır. Pek çok olasılık ifadesi farklı okuyucuların zihinlerinde çok farklı yüzdelik ifadelere denk gelmektedir.¹⁷⁰

* Hipotez, renklerin isimlendirilme biçimlerinin bu dili konuşan insanların bu rengin diğer bir renge olan uzaklığını etkileyeceğini varsayacaktır. Örneğin, hipoteze göre bir Türk için “Mavi” ve “Lacivert” kelimelerinin birbirlerine olan uzaklıkları, bir İngiliz için “Blue” ve “Dark blue” arasındaki uzaklıktan daha fazla olacaktır.

¹⁷⁰ Sherman Kent, Words of Estimative Probability, (1964).

Tablo 3. 2: Olasılık Bildiren İfadelere Atanan Yüzdelik İhtimaller.

Heuer, A.g.e., 155. Türkçe'ye uyarlanmıştır.

Bu durum, karar alıcılar için belirsizliğin azaltılması noktasında oldukça büyük bir verimlilik sorunu olarak öne çıkmaktadır. Sherman Kent, bu sorunun aşılması için belirli olasılıkları ifade eden standartlaşmış bir dil kullanılması gerektiğini ileri sürer. Kent'in önerisi, kelime tercihlerinin insan algısı üzerindeki etkileri hakkında yapılan çalışmalar ile uyumludur. Standartlaşmış ifade kullanımı, istihbaratçıların hem kendi aralarındaki, hem de raporlama yaptıkları karar alıcı ile aralarındaki iletişimin daha verimli olmasını sağlayacaktır.

İstihbarat analizi üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınan Richards Heuer, bu konuda Sherman Kent ile paralel bir bakış açısına sahiptir. 45 yıllık CIA kariyerine sahip olan Heuer, istihbarat raporlarında belirsizlik durumlarından bahsetmenin iki yolu olduğunu

iddia eder. Heuer'e göre birinci yol, empirik verilere dayalı istatistiksel veriler paylaşmak, ikinci yol ise "belki", "mümkün", "olabilir" gibi subjektif ve farklı anlamlara gelebilecek ifadeler kullanmaktır. Heuer, istihbarat raporunu okuyan ve yazan kişilerin, kullanılan ifadelerden aynı şeyi anlamaları için doğru olanın birinci yol olduğunu savunur.¹⁷¹

Karar alma süreçlerinde çerçeveleme etkisinden daha az etkilenmek için mevcut verileri her yönü ile ele almak iyi bir başlangıç olacaktır. Aynı veriler hem olumlu, hem de olumsuz ifadeler olarak çerçevelenip bir arada ele alınmalıdır. Bu şekilde her iki ifadenin yaratabileceği duygusal yanlılık bir nebze dengelenir. Kelime tercihlerinin yaratabileceği diğer belirsizliklerden kaçınmak için ortak bir anlam dünyası oluşturulması kritik öneme sahiptir. Bir istihbarat raporunu oluşturan ve raporun sunulduğu kişilerin kullanılan ifadelerden aynı anlamları çıkarmaları, verimliliği arttıracak ve belirsizliği azaltacaktır.

3.4.1.10. Çıpalama Yanlılığı

Çıpalama yanlılığı, insanların karar alma ya da akıl yürütme süreçlerinde önceden edindikleri bir bilgiyi referans noktası olarak kabul ederek bu referans noktasına göre karar almaları durumudur. Çıpalama yanlılığını, sıklıkla insanların düşünce ve davranışlarını şekillendirmek için kullanılır. Çıpalama, bu bağlamda ilk defa Türk sosyal psikolog Muzaffer Şerif tarafından kullanılmıştır. Şerih, 1958 yılında yazdığı bir makalede insanların çeşitli konularda yargıda bulunma süreçlerinde çıpalama etkisinin rolüne değinmiştir.¹⁷² Çıpalama etkisi, ilerleyen yıllarda Daniel Kahneman ve Amos Tversky tarafından bir bilişsel yanlılık olarak ele alınmış ve daha sistematik bir şekilde incelenmiştir.¹⁷³ Kahneman ve Tversky'nin çalışmasını takip eden yıllarda yıllarda bu bilişsel yanlılığa dair pek çok deney yapılmıştır. Çıpalama yanlılığı, çıpa olarak

¹⁷¹ Richards J. Heuer, Jr., *Psychology of Intelligence Analysis*, (Pherson Associates, 2007), 147-161.

¹⁷² M. Şerif, D. Taub, C. I. Hovland, "Assimilation and contrast effects of anchoring stimuli on judgments", *Journal of Experimental Psychology*, C.55, S.2, (1958), 150-155. <https://doi.org/10.1037/h0048784>

¹⁷³ Amos Tversky, Daniel Kahneman, *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Science, New Series, C. 185, S. 4157. (1974), 1124-1131.

kullanılan ön bilginin mantıklı olmasa dahip gözlemlenebilir. Örneğin, iki grup insana Hindistan bağımsızlığının öncesi Mahatma Gandhi'nin sırası ile "9 yaşından önce" mi, yoksa "140 yaşından sonra" mı öldüğü sorulduğunda, ilk grubun tahmin ortalaması 50 iken, ikinci grubun tahmin ortalaması 67 olmuştur.¹⁷⁴ Yapılan araştırmalara göre daha yüksek mental kapasiteye sahip olan bireyler daha doğru şekilde akıl yürütebiliyor olmalarına karşın onlar da çıpalama yanlılığından etkilenmektedirler.¹⁷⁵ Çıpalama yanlılığı, belirli bir alanda uzmanlaşmış insanların dahi söz konusu alandaki karar alma süreçlerini, konu hakkında bilgi sahibi olmayan insanların karar alma süreçlerini etkilediği gibi etkileyebilmektedir.¹⁷⁶

Çıpalama yanlılığı, farkında olmasak da günlük hayatımızda sıklıkla rastladığımız bir bilişsel yanlılıktır. İndirimler ve kampanyalar, çıpalama yanlılığının iyi birer örneği sayılabilirler. Birçok indirim ve kampanya, ürünün ya da hizmetin daha yüksek olan eski fiyatının daha düşük olan güncel fiyatı ile birlikte verilmesi ise sunulur. Daha yüksek olan eski fiyatı gören tüketiciler, güncel fiyatı daha cazip bulma eğiliminde olurlar. Yapılan pazarlıklarda, pazarlığı kendileri için optimal olan bir noktada sonlandırmayı hedefleyen iki taraf, teklif edilen ilk fiyatı daha yüksek ve daha alçak noktalardan başlatarak karşı tarafı ikna etmeye çalışırlar. Pek çok restoran zinciri, menülerini çıpalama yanlılığını göz önünde bulundurarak tasarlar. Çıpalama yanlılığına bireysel karar alma süreçlerinde rastlandığı gibi kollektif karar alma süreçlerinde de rastlanabilir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ F. Strack, T. Mussweiler, Explaining the enigmatic anchoring effect: Mechanisms of selective accessibility, *Journal of Personality and Social Psychology*, C.73, S.3 (1997), 437-446. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.3.437>

¹⁷⁵ Oscar Bergman, Tore Ellingsen, Magnus Johannesson, Cicek Svensson, Anchoring and cognitive ability, *Economics Letters*, C. 107, S. 1, (2010), 66-68., <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2009.12.028>

¹⁷⁶ Kahneman, 2020, 145.

¹⁷⁷ Norbert L. Kerr, Robert J. MacCoun, Geoffrey P. Kramer, Bias in judgement: Comparing individuals and groups, *Psychological Review*, C. 103, S.4, (1996), 687-719., <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.4.687>

Çıpalama yanlılığından kaçınmak oldukça zordur çünkü insan zihni karar alma süreçlerinde hali hazırda sahip olduğu verileri görmezden gelemmez. Bu yüzden karar alam süreçlerinde oldukça fazla kaynaktan bilginin değerlendirilmesi ve sahip olunan bilgilere şüpheli şekilde yaklaşılması önem taşır.

3.4.1.11. Ayna Etkisi Yanlılığı

Günlük hayatta sıkça karşılaşılan bir diğer bilişsel yanlılık ise ayna etkisi yanlılığıdır. Bu bilişsel yanlılık, insanların düşüncelerinin, niyetlerinin ve inançlarının diğer insanlar tarafından da paylaşıldığını düşünme eğilimlerini tanımlamak için kullanılır. Ayna etkisi yanlılığının istihbarat analizi üzerindeki yıkıcı etkileri daha da gözlemlenmiş bir konudur.¹⁷⁸ Ayna etkisi, karar alıcıların, diğer karar alıcıların kendi risk ve tehdit algılarını paylaşması yönünde bir algıya neden olabileceğinden ötürü, uluslararası alandaki gerilimin artmasına ve “kendi kendini gerçekleştiren kehanetlerin” meydana gelmesine neden olabilir.

Ayna yanlılığının yıkıcı etkileri bununla sınırlı değildir. Bu bilişsel yanlılık, bir grubu oluşturan bireylerin, grubun diğer üyelerinin fikirlerini bilmemelerine karşın kendileri ile aynı görüşte olduklarına dair yanlış bir algıya sahip olmalarına neden olabilir. Bu durum, ayna etkisi yanlılığının sadece bireysel değil, aynı zamanda kolektif karar alma süreçlerini de etkileyebileceğini gösterir. Bu durum, psikoloji literatüründe yanlış fikir birliği etkisi ya da yanlış konsensus etkisi olarak anılmaktadır. Bu durum kolektif karar alma süreçleri üzerindeki etkisinin yanı sıra bireylerin toplam tarafından paylaşılan görüşlere dair çarpık düşünceler gerçekleştirmelerine neden olabilir.¹⁷⁹

Ayna etkisi yanlılığı ve yanlış fikir birliği etkisi olguları her ne kadar ne kadar insanların karar alma süreçlerini olumsuz etkilese de, bu olguların bireylerin grup aidiyetlerini

¹⁷⁸ James Andrew Lewis, Misperception and Mirror Imaging, Center for Strategic and International Studies (CSIS) (2018),

¹⁷⁹ Lee Ross, David Greene, Pamela House, The “false consensus effect”: An egocentric bias in social perception and attribution process, Journal of Experimental Social Psychology, C. 13, S. 3, (1977), 279-301, [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(77\)90049-X](https://doi.org/10.1016/0022-1031(77)90049-X).

güçlendirdiği yönünde görüşler de paylaşılmıştır. Bu durum, ayna etkisi yanlılığının adaptif bir yönü olarak ele alınabilir. Kolektif karar alma süreçleri sırasında ayna etkisi yanlılığının etkisinin minimize edilmesi için grubu oluşturan bireylerin düşüncelerini paylaşması ve özgür bir tartışma ortamının teşvik edilmesi önemlidir.

3.4.2. İstihbarat Analizinde Bilişsel Yanlılıklar

İstihbarat zafiyetlerini bilişsel yanlılıkların düşünsel süreçler üzerindeki etkileri üzerinden okumayı hedefleyen pek çok çalışma vardır. Bu çalışmalar arasında öne çıkanlardan biri Richards Heuer'e ait *Psychology of Intelligence Analysis* (İstihbarat Analizinin Psikolojisi) kitabıdır. Linans eğitimini Williams College'da felsefe üzerine tamamlayan Heuer, akademik çalışmalarına California Üniversitesi'nde devam ettiği sırada, ilerleyen yıllarda CIA direktörü olacak olan Richards Helms tarafından keşfedilmiş ve CIA'e alınmıştır.¹⁸⁰ Heuer, CIA'deki kariyeri boyunca istihbarat analizi üzerine çalışmış ve istihbarat hatalarını daha iyi anlamayı hedeflemiştir. Heuer, günümüzde istihbarat analizi literatürüne sağladığı katkılar ile anılmaktadır.

Heuer'e göre insan psikolojisini anlamak, istihbarat analizi için oldukça önemlidir. Heuer, zihnin nasıl çalıştığını daha iyi anlayan analistlerin, analiz sırasında belirli hatalardan kaçınabileceklerini iddia eder. Heuer'e göre bilişsel yanlılıklar her zaman kötü olmak zorunda değildir.¹⁸¹ İnsanların gün içerisinde işe hangi yoldan daha hızlı gidebileceklerinden akşam yemeği için ne pişireceklerine kadar yüzlerce karar almaları gereken bir çağda, yanlılıklar pratik karar alma durumlarında pek çok avantaj sağlayabilir. Heuer, bu durumu el yordamı ile karar alma olarak tanımlar. Heuer'in bilişsel yanlılıklara yaklaşımı, William James'in İkili süreç teorisi ile oldukça uyumludur. İkili süreç teorisi üzerine çalışan Nobel ödüllü psikolog Daniel Kahneman

¹⁸⁰ Jack Davis, "Improving Intelligence Analysis at CIA: Dick Heuer's Contribution to Intelligence Analysis", <https://web.archive.org/web/20070613032242/https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/psychology-of-intelligence-analysis/art3.html>, [Erişim Tarihi: 13.11.2023]

¹⁸¹ Heuer, Jr., A.g.e., 111-126.

*Orijinal hali ile "rule of thumb".

da dūşūnsel sūreçlere benzer bir şekilde yaklaşır. Kahneman, Hızlı ve Yavaş Dūşūnme adlı kitabında insanların iki farklı sistem ile karar aldıklarından bahseder. Sistem 1, ya da Kahneman'ın tabiri ile “Hızlı Dūşūnme”, otomatik, hızlı, duygusal ve içgüdüsel dūşūnme sūreçlerini temsil eder. Sistem 1, gūnlük kararlar, alışkanlıklar ve anlık tepkiler gibi hızlı ve otomatik dūşūnme biçimlerini kontrol eder. Sistem 2 yani “Yavaş Dūşūnme” ise daha derinlemesine dūşūnme, analiz yapma ve zorlu problemleri çözmeye ilgilidir. Sistem 2, bilinçli ve çaba gerektiren dūşūnce sūreçlerini temsil eder.¹⁸²

Heuer, bilişsel yanlılıkları basitleştirilmiş bilgi işleme hatalı olarak ele alır. Hızlı ve önemsiz kararlar alınırken bilişsel yanlılıklar o kadar da zararlı sonuçlar doğurmasa da Kahneman'ın tabiri ile “yavaş dūşūnülmesi” gereken durumlarda bilişsel yanlılıklar oldukça kötü sonuçlara neden olabilirler. Söz gelimi, bir grup arkadaşın o akşam hangi restorana oturacaklarına karar vermeye çalıştıkları sırada grup dūşūncesi yanlılığının yaşanması ve bir grup istihbarat analistinin bir Latin Amerika ülkesinde süregelen bir iç savaşın olası sonuçlarını tartıştıkları sırada grup dūşūncesi yanlılığının yaşanması, sonuçları itibarı ile birbirlerinden oldukça farklı durumlar olacaktır.

Heuer, bilişsel yanlılıkları neredeyse kaçınılmak olarak görür ve bilişsel yanlılıkları bu açıdan optik yanılsamalara benzetir. Bir kişinin maruz kalabileceği bilişsel yanlılıkları ve söz konusu yanlılıkların nasıl örüntüler takip ettiğini bilmesi, bu yanlılıklardan kaçınmak için tek başına yeterli değildir. Yine bu konuda bilinçli olunması ve karar alma sūreçlerinde bilişsel yanlılıkların da hesaba katılması süreci daha verimli kılacaktır. Bilişsel yanlılıklar üzerine deney grubu doğrudan istihbarat analistlerinden oluşan çalışmalar yapılmamış, ya da en azından yayımlanmamış, olsa da birçok farklı grup ile benzer çalışmalar yürütülmüştür. Yapılan çalışmalara göre her birey ya da grup alanlarında uzman olsalar dahi bilişsel yanlılıklardan muaf değildir. Heuer, bilişsel yanlılıklar üzerine yapılan deneyleri ayrıca değerli bulur ve bu alandaki çalışmaların çıktılarının istihbarat analistleri için de geçerli sayılabileceğini söyler. Yatırım uzmanlarının, ekonomistlerin ya da doktorların karar alam sūreçlerini etkileyen bilişsel yanlılıkların istihbarat analistlerini etkilememeleri için elle tutulur bir neden yoktur.

¹⁸² Kahneman, 2020, 25-38.

Bilişsel yanlılıklar, istihbarat analiz sürecinde pek çok farklı şekilde gerçekleşebilirler. Heuer, bu noktada kanıtların değerlendirilmesi sürecine özellikle dikkat çeker. İstihbarat analistleri, çoğu zaman çok geniş bir spektrumdan bilgi alırlar. Açık kaynaklardan gelen sosyal ve ekonomik gelişmeler, uydu fotoğrafları, diplomatların yaptığı raporlamalar ya da insan istihbaratı kaynakları, istihbarat analistleri tarafından tek bir vaka için kullanılabilir. Bu kadar fazla ve farklı kaynaktan gelen, yoğun ve karmaşık bilgi akışı çoğu zaman analistlerin işini daha da zorlaştırır ve bilişsel yanlılıkların önünü açar.

Heuer, tüm bilgi kaynakları arasında insan kaynaklı istihbaratı ayrı bir yere koyar. İnsan kaynaklı istihbarat, bilişsel yanlılıklara maruz kalmaya daha açıktır.¹⁸³ Çünkü hem bilgiyi veren, hem de analiz eden kişi bilişsel yanlılıklara uğrayabilir. İnsanlar genellikle kendileri ile benzer düşünce ve inançlara sahip kişiler ile sosyalleşme eğilimindedirler. Bu durum, bir süre sonra kişilerin sosyal çevrelerinin bir yankı odasına dönüşmesine ve benzer düşünce ve inançlara sahip olan insanların oranının gerçekte olduğundan çok daha yüksek olduğunu düşünmelerine yol açabilir. Heuer, konu insan istihbaratı olduğunda matematikte “küçük sayılar kanunu” olarak anılan olguya da dikkat çeker.¹⁸⁴ İstatistik bilimine göre, örneklem grubu büyüdükçe evreni daha iyi temsil eder. Küçük örneklem gruplarının evreni temsil etme şekilleri oldukça hatalı olabilir. Söz gelimi 5 kez yazı tura atıldığında 4 kez yazı ve 1 tez tura gelme ihtimali, 500 kere yazı tura atıldığında 400 kez yazı ve 100 kez tura gelme ihtimalinden çok daha büyüktür. Beş kez yazı tura atarak evren hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünen bir kişi yazı gelme ihtimalinin %80, tura gelme ihtimalinin ise %20 olduğuna dair bir yanılgıya kapılabilir. İnsan istihbaratı gibi kaynakların sınırlı olduğu bir alanda, söz konusu kaynakların evreni doğru şekilde temsil etmeme ihtimalleri her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanı sıra, insanlar genellikle verileri objektif bir biçimde değerlendiremezler. Akılda kalıcı bilgiler, karar alma süreçlerinde çoğu zaman ağırlıklandırılarak kullanılırlar. Anekdotalar ve anlatılar, istatistiki bilgilerden daha çok dikkat çeker. Bu anekdot ya da anlatı yakın hissedilen bir kaynaktan geldiğinde ise etkisi

¹⁸³ Heuer, Jr., A.g.e., 122-124.

¹⁸⁴ A.g.e, 121.

daha da büyür. Örneğin satın alınması planlanan bir ürüne dair duyulan bir arıza hikayesi, çok daha geniş bir örneklem kümesini temsil eden memnuniyet değerlendirmeleri ya da teknik servis raporlarından daha fazla dikkat çekebilir. Bu durum bir çeşit örneklem hatasına neden olur. Sosyal psikologlar Richard E. Nisbett ve Lee David Ross, insanların bu eğilimlerinden yola çıkarak “man-who” olarak adlandırdıkları psikolojik fenomeni geliştirirler. Ross ve Nisbett’e göre “man-who” etkisi, insanların dinledikleri anlatılardan yola çıkarak istatistiki gerçekleri gözardı etmeleri durumudur. Örneğin sigaranın kanserojen etkisine dair istatistiki verilere karşı olarak sunulan “ben sigara içilen birini tanıyorum ve adam 100 yaşında” argümanı, “man-who” etkisi için oldukça iyi bir örnektir.¹⁸⁵ Ross, bilişsel yanlılıklar ve karar alam üzerine başka pek çok çalışma yürütmüş, insanların kendi hatalarını dışsal, başkalarının hatalarını ise içsel faktörler ile açıklama eğilimi olarak tanımlanan “temel atıf yanlılığı” ilk kez sistematik şekilde açıklayan ve kavramsallaştıran bilim insanı olmuştur. Bu ve benzeri psikolojik fenomenler, insan kaynaklı verileri analiz etmeyi daha da zorlaştırır.

Heuer, istihbarat analistlerinin sıklıkla neden sonuç ilişkileri kurarken de hata yaptıklarını belirtir. Sosyal gelişmeler arasında neden sonuç ilişkisi kurmak, pozitif bilimlere kıyasla çok daha zordur. Söz gelimi, kimyasal bir reaksiyonun girdi ve çıktıları belliyken, bir iç savaş ya da bir ekonomik gibi karmaşık sosyal fenomenlerin nedenlerini belirlemek oldukça zor bir iştir. Pek çok sosyal bilimci, aynı olayın neden ve sonuçlarını birbirleri ile taban tabana zıt şekilde değerlendirebilir. Pozitif bilimlerden farklı olarak sosyal olaylar yinelenebilir değillerdir. Her olayın kendine özgü şartları vardır. Heuer, bu noktada insanların örüntü arayışlarına dikkat çeker. Heuer’e göre insanlar nedensellik kurma eğilimindedirler ve rastgelelik olgusunu kabullenmekte zorluk yaşarlar. İnsanlar kurdukları neden sonuç ilişkisinde mantıksal boşluklar olsa da nedensellik kurmayı tercih ederler. Kurulan neden sonuç ilişkilerinde çoğu zaman kişisel değerlerin, inançların ve ideolojik eğilimlerin etkisi gözlemlenir. Bu fenomen, insanların örüntü tanıma eğilimleri ile birlikte okunmalıdır. Her ne kadar örüntü tanıma yetkinliği, tanımlanmış en önemli ve ayırt edici bilişsel yetkinliklerden biri olsa da örüntü arayışı

¹⁸⁵ A.g.e, 116-119.

insanların irrasyonel kararlar almalarına neden olabilir. Bu durum, animist eski çağ toplumlarının, doğa olaylarını ruhların öfkelenmeleri ya da mutlu olmaları gibi durumların sonuçları olarak değerlendirmelerine benzetilebilir. Yapılan bazı araştırmalara göre algılanan bir örüntünün yanlışlığı ya da kurulan nedenselliğin yanlışlığı bir kişiye kanıtlansa dahi bu olay kişinin bilişsel süreçlerine etki etmeye devam eder. Heuer, kimi istihbarat analistlerinin yanlış bilgileri karar alma süreçlerine dahil etmeye devam etmelerini bu faktörler üzerinden okur.

Bu noktada psikolojide “İnanç azmi” ya da orijinal adı ile “belief perseverance” olarak adlandırılan olguyu incelemek aydınlatıcı olacaktır. İnanç azmi, insanların mevcut inançlarını ve düşüncelerini yanlışlayacak bulgularla karşılaşmalarına rağmen bu inanç ve düşüncelerini muhafaza etmeleri durumudur. Bazı araştırmalara göre kimi bireyler, mevcut düşünce ve inançlarını yanlışlayan bulgularla karşılaştıklarında bu düşünce ve inançlara daha da bağlanmışlardır. Bu fenomen ise “geri tepme etkisi” ya da orijinal adı ile “backfire effect” olarak adlandırılır. Sosyal psikologlar Lee Ross ve Craig A. Anderson, “inançların mantıksal olarak yıkıcı olacağı düşünülen empirik verilere karşı oldukça dirençli olduğunu” ifade etmişlerdir.¹⁸⁶ Lee ve Ross, itfaiye çalışanları ile yürüttükleri bir deneyde katılımcılardan risk alma eğilimleri ve mesleki performansları arasında korelasyonu değerlendirmelerini istemiştir. Görüşmelerin ardından itfaiye görevlilerinde risk alma eğilimi ve mesleki performansları arasında pozitif bir korelasyon bulunmadığını empirik veriler ile kanıtlamış ve açıklamış olsalar dahi, görüşmecilerin eski düşüncelerinin değişmediği gözlemlenmiştir.¹⁸⁷ İnanç azmi, görüldüğünden daha güçlü etkilere sahiptir. Geçmişte bazı bilimsel bulguların akademik camiada kabul görmesi için bir neslin değişmesi gerekmiştir. Bu psikolojik fenomenin nedenleri belirlenmiş değildir, fakat bu durum çoğu zaman inanların uyumluluk arayışları ile açıklanır. İngiliz Sosyolog Peter Marris, bu durumu insanların hayattaki

¹⁸⁶ Amos Tversky ve Daniel Kahneman, Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases, Science, New Series, C. 185, S. 4157. (1974), 1124-1131.

¹⁸⁷ C. A. Anderson, Abstract and Concrete Data in the Conservatism of Social Theories: When Weak Data Lead to Unshakeable Beliefs, Journal of Experimental Social Psychology, C.19, S.2 (1974), 1124-1131, doi:10.1016/0022-1031(83)90031-8

öngörülebilirlik ve devamlılık arayışlarının bir sonucu olarak açıklamıştır. “Psikolojik Tepkisellik Kuramı” ya da diğer adı ile “reaktans” insanların belirli bilgi ya da kurallara reaktif şekilde yaklaşacağını savunur. Bu nedenle Psikolojik Tepkisellik Kuramı aynı zamanda “Bumerang Etkisi” olarak da adlandırılmıştır. Bu kurama göre, insanların tutumları reaktif, yani tepkiseldir. İnsanlar baskı altında hissettiklerinde irrasyonel tepkiler verebilirler. Bu nedenle ikna edilmek istenen insanlara daha empatik bir tutum ile yaklaşılması, bu kişilerin düşüncelerin etkilenmesini kolaylaştıracaktır.¹⁸⁸

Heuer, istihbarat analizi sırasında düşülen sistematik hatalardan bir diğerinin ise ortak olasılık dağılımı kavramının doğru şekilde benimsenmemesi olduğunu ileri sürer. Ortak olasılık dağılımı, iki veya daha fazla rastgele değişkenin birlikte alabileceği değerleri ve bu değerlerin olasılıklarını tanımlayan bir olasılık dağılımı modelidir. Bu model, birden fazla değişkenin birbirine bağlı olduğu durumları modellemek veya analiz etmek için kullanılır. Sherman Kent gibi Richards Heuer de istihbarat analizinde belirsizlik belirten durumlarda sayılar verilerin kullanılması gerektiğini savunur. Heuer’e göre ortak olasılık dağılımı ve benzeri istatistiki olguların doğru şekilde anlaşılması, benimsenmesi ve kullanımı istihbarat analizi sırasında bilişsel yanlılıkların etkisini azaltacak ve daha objektif bir analiz sürecine imkan sunacaktır.

İstihbarat zafiyetlerini bilişsel yanlılıklar ile açıklayan bir diğer isim Martha Whitesmith’tir. Whitesmith, akademik çalışmalarını King’s College’da yürütmektedir ve çalışmalarında istihbarat analiz sürecinin optimizasyonu üzerine odaklanır.¹⁸⁹ İstihbarat çalışmalarına interdisipliner bir perspektif ile yaklaşan Whitesmith, diğer sosyal bilimler alanlarında yapılan deneylerin ve felsefenin istihbarat analizi alanına uygulanmasının istihbarat analizini geliştireceğini savunur.

Martha Whitesmith, istihbarat analizinde bilişsel yanlılıkların etkilerine değindiği kitabı *Cognitive Bias in Intelligence Analysis: Testing the Analysis of Competing Hypotheses*

¹⁸⁸ Christina Steindl ve diğerleri, Understanding Psychological Reactance, New Developments and Findings, C.223, S.4, (2015), 205-214., doi: 10.1027/2151-2604/a000222.

¹⁸⁹ King’s College London, Dr Martha Whitesmith, <https://www.kcl.ac.uk/people/dr-martha-whitesmith>, [Erişim Tarihi: 17.12.2023]

Method (İstihbarat Analizinde Bilişsel Yanlılıklar: Rakip Hipotezlerin Analizi Metodunun Test Edilmesi) adlı kitabında, insanın bilişsel faaliyetlerine evrimsel psikoloji perspektifi ile yaklaşır. Whitesmith, insan zihninin dış tehlikeleri olabilecek minimal bilinçli efor ile algılamaya programlı olduğunu ve reaksiyon süresinin bir ölüm kalım meselesi olduğunu iddia eder. Bu bağlamda Whitesmith'in bilişsel yanlılıklara yaklaşımı, Heuer ile paraleldir. Whitesmith, bilişsel yanlılıkların doğaları iyi ya da kötü olmadıklarını, hızlı ve “minimal bilinçli efor” gerektiren durumlarda bilişsel yanlılıkların faydalı olabileceğini söyler. Whitesmith, bu bağlamda bilişsel yanlılıkları, insan zihninin evrimsel süreçte geliştirdiği kısa yoldan düşünme fonksiyonları olarak ele alır.¹⁹⁰

Buna karşın Whitesmith'e göre, istihbarat analizi olası sonuçları nedeniyle bir insanın içinde bulunabileceği en önemli düşünsel faaliyettir. Zira kimi istihbarat hatalarının sonuçları, 11 Eylül saldırısı ya da Pearl Harbor Saldırısında görülebileceği gibi, tarihin akışını değiştirecek kadar radikal olabilir. Dolayısıyla istihbarat analizi, kısa yollar ile gerçekleştirilemeyecek kadar önemlidir.

Whitesmith, insan zihninin doğası gereği hata yapmaya meyilli olduğunu iddia eder ve istihbarat hatalarını insanın bilişsel kapasitesinin sınırları üzerinden okur. Ona göre istihbarat hataları Richard Betts ve Amy Zegard gibi bilim insanlarının iddia ettiğinin aksine, çoğu zaman bürokratik ve organizasyonel hatalardan çok bilişsel yanlılıklar nedeniyle gerçekleşir. Whitesmith'e göre bilişsel yanlılıklar istihbarat hataları için başat aktörlerden biridir ve istihbarat kurumlarının yapılarına dair sorunlar olsa dahi insan zihninin sınırlayıcı faktörleri göz ardı edilmemelidir. İstihbaratı “epistemolojik bir eylem” olarak tanımlayan Whitesmith, istihbaratın, bilgi felsefesi bilginin kaynağı, rasyonelliği, doğruluğu, kapsamı gibi konularla ilgilendiğini söyler.¹⁹¹

¹⁹⁰ Whitesmith, 2020, 1-16.

¹⁹¹ A.g.e, 21-53

* Gürültülü veri, ya da orijinal adı ile “Noisy Data”, istatistik ve veri biliminde anlamsız ve pratik değeri olmayan veriler için kullanılır.

Kanadalı yazar Malcolm Gladwell de bazı makalelerinde istihbarat hatalarını bilişsel yanlışlıklar üzerinden okumuştur. Gladwell, istihbarat faaliyetini “noktaları birleştirmeye” benzer. Ona göre günümüzde sorun çoğu zaman istihbarat üretmek için gerekli olan bilginin azlığı değil, aksine çokluğudur. Gladwell, bunu “gürültü” olarak tanımlar. Zira devasa bilgi yığınları içerisinde yanlış ve gereksiz bilgileri eleyerek doğru ve gerekli bilgileri bulmaya çalışmak oldukça zor bir uğraştır.* İstihbaratın “gerçek hayatta her zaman belirsiz olduğunu” söyleyen Gladwell, istihbarat sistemlerinin karşılaştıkları zorlukları daha iyi anlatabilmek için Rosenhan Deneyi’ne referans verir.¹⁹²

Rosenhan Deneyi, 1972 yılında psikiyatrist ve psikolog David Rosenhan tarafından gerçekleştirilen bir psikolojik deneydir. Bu deney, psikiyatrik hastanelerde hasta gibi davranan ve normal olarak işlev gören kişilerin karar alıcılar tarafından nasıl değerlendirildiklerini görmek amacı ile yapılmıştır. Araştırmacılar, deneyin ilk aşamasında, bir dizi sahte semptom gösteren sağlıklı bireyi psikiyatrik hastanelere başvurularını sağladılar. Bu kişiler, hastanede “bazı sesler duydukların” belirttiler. Bunun dışında kişilerden günlük hayatlarında her nasıl davranıyorlar ise psikiyatrik hastanelerde de aynı şekilde davranmaları istendi. Rosenhan’ın kendisinin de dahil olduğu 8 kişilik sahte hasta grubu psikiyatrik hastaneler tarafından şizofreni tanısı servise yatırılmış ve akıl sağlıkları tamamen yerinde olmasına karşın tedavi görmüşlerdir. Deneyin ilerleyen noktalarında, sahte hastalar taburcu edildikten sonra Rosenhan tanıyı koyan karar alıcılara deneyden söz etmiştir. Rosenhan, deneyin ardından ilerleyen üç ay içerisinde bölgedeki hastanelere yeniden sahte hastalar göndereceğini açıklamıştır. Takip eden üç aylık süre içerisinde psikiyatrik hastanelere başvuran 193 kişiden 41’i tanı koyan karar alıcıların en az biri tarafından sahte hasta olarak tanımlanmıştır. Buna karşın Rosenhan, hastanelere henüz hiç sahte hasta yollamadığını açıklamıştır.¹⁹³

¹⁹² Malcolm Gladwell, 267-284. Köpeğin Gördüğü, çev. Aytül Özer, (İstanbul: Mediacat, 2009), 267-284.

¹⁹³ A.g.e, 267-284.

Malcolm Gladwell, Rosenhan Deneyi'ni istihbarat üretim süreci için oldukça uygun bir alegori olarak görür. Akıl sağlığı yerinde olan bir insana dair belirtiler, çokça uyaran ve veri olan bir ortamda, kolayca gözden kaçmıştır. İnsanlar bilişsel olarak, özellikle karmaşık ortamlarda, görmeyi bekledikleri şeyleri görme ve bu yöndeki verilere odaklanma eğilimindedirler.¹⁹⁴ Gladwell, tıpkı tanı koyma sürecinde olduğu gibi istihbarat üretiminde de bu eğilim etkilerinin gözüktüğünü söyler ve daha fazla bilginin her zaman daha iyi istihbarat anlamına gelmediği vurgular.¹⁹⁵

James J. Wirtz, özellikle sürpriz saldırıların öngörülememesine dair istihbarat başarısızlıklarında Gladwell ile benzer noktalara değinmiştir. Wirtz'e göre istihbarat başarısızlıkları konusunda bilişsel faktörler oldukça önemli bir rol oynar. Wirtz yanlış alarmların ve gürültülü veri yığınlarının yalancı çoban sendromuna, yani doğru alarmlara karşı hissizleşmeye neden olduğunu savunur. Wirtz, kolektif bilişsel yanlılıkların etkilerine de dikkat çeker. Wirtz'e göre hipotezin yanlışlanması yerine doğrulanmasına odaklanan düşünce sistemi ve hiyerarşik organizasyon yapıları grup düşüncesi bilişsel yanlılıklara ortam hazırlamaktadır.¹⁹⁶

Bir siyaset bilimci olan Robert Jervis de istihbarat çalışmaları alanına kısmen de olsa psikoloji biliminin ilkeleri ile yaklaşan isimlerdendir. Jervis, psikoloji alanında edindiği içgörülerini uluslararası ilişkilere uyarlaması ile tanınır. Robert Jervis, geçmişi ile bu alandaki pek çok isimden farklılaşır. Jervis, üniversite yıllarında o dönem için ABD güvenlik bürokrasisinin gözetimi altındaki sol hareketler içinde bulunmuştur. Bir öğrenci örgütü ile Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden ve bir süre burada yaşayan Jervis, ABD'ye geri döndüğünde dönemin en önemli rejim karşıtı gruplarından biri olan Free Speech Movement* içinde yükselmiştir. Akademik çalışmalarına uluslararası ilişkiler alanında devam eden Jervis, daha sonraları CIA'e davet edilmiş ve bir süre boyunca danışmanlık

¹⁹⁴ Yuan Chang Leong, Brent L. Hughes, Yiyu Wang, Jamil Zaki, Neurocomputational mechanisms underlying motivated seeing, *Nature Human Behaviour*, C.3, (2019), 962–973.

¹⁹⁵ Gladwell, 2009, 267-284.

¹⁹⁶ James J. Wirtz, *Understanding Intelligence Failure: Warning, Response and Deterrence*, New York: Routledge, (2017), 9-24.

vermiştir. Jervis, daha sonraları güvenlik soruşturmasının bu kadar hızlı şekilde olumlu sonuçlandığına şaşırdığını ifade eder.¹⁹⁷

Jervis, istihbarat başarısızlığını “en basit hali ile tahmin edilen ve gerçekleşen durumların uyuşmazlığı” olarak tanımlamıştır. Jervis’e göre istihbarat başarısızlıkları neredeyse her zaman sürpriz saldırılar ile birlikte anılırlar, bu nedenle bu iki olgunun birlikte ele alınması daha doğru olacaktır. İstihbarat başarısızlıkları gerek kamuoyu, gerek ise akademik camia için her zaman dikkat çeken konular olmuşlardır. Jervis, bu durumu sürpriz saldırıların travmatik etkilerine bağlar. 11 Eylül Saldırıları ya da Pearl Harbor Saldırısı gibi olayların sonuçları düşünüldüğünde bu noktada Jervis’in haklı olduğu görülecektir. Sürpriz saldırılar sadece halkta ve karar alıcılarda yarattıkları ruhsal değişimler itibarı ile değil; sonuçları itibarı ile de oldukça radikal olaylardır.

Jervis, bir vakanın gerçekleşikten sonra analiz edilmesi için postmortem, yani otopsi benzetmesini kullanır. Bu noktada geriye bakış yanlılığına dikkat çeker bu nedenle post mortem’in oldukça hatalı sonuçlar doğurabileceğine dikkat çeker. Ayrıca Jervis’e göre sadece başarısız analizler değil, başarılı analizler de postmortem’e tabi tutulmalı ve analistler bu vakaları da detaylıca incelemelidir. Bireyler ve organizasyonlar, başarısızlıktan öğrendikleri kadar başarıdan da öğrenebilirler.¹⁹⁸

İstihbarat için “gizleyenler ve arayanlar arasındaki bir oyun” benzetmesini kullanan Jervis’e göre istihbaratın siyasallaşması da önemli bir sorundur.¹⁹⁹ Jervis, birçok noktada siyasiler ve istihbarat örgütleri arasındaki anlaşmazlıklara dikkat çeker. Bu anlaşmazlıklar kimi zaman eski ABD Başkanı Richard Nixon’ın CIA için “Langley’deki

*Free Speech Movement, 1964-1965 yıllarında Kaliforniya Üniversitesi’nde ortaya çıkan kitlesel öğrenci ve sivil itaatsizlik eylemi hareketidir.

¹⁹⁷ Robert Jervis, *Why Intelligence Fails*, (New York: Cornell University Press, 2010), 1-14.

¹⁹⁸ A.g.e, 156-196.

¹⁹⁹ A.g.e, 2.

palyaçolar” ifadesini kullanması kadar ileri gider.²⁰⁰ Siyasi karar alıcılar, gerek istihbarat kurumlarının yönlendirilmesi, gerek ise ortaya çıkan istihbarat ile politikalar oluşturulması bağlamında önemli aktörlerdir. Fakat Jervis’e göre siyasiler çoğu zaman istihbarat hataları için istihbarat kurumlarını suçlayarak suçlamaları savmaya çalışırlar. Siyasilerin sorumluluktan kaçmaya çalışmaları, çoğu zaman için istihbarat kurumları ile bir çatışma nedenidir. Buna karşın Jervis, bu konunun istihbarat hatalarını açıklamak için başlı başına yeterli olmadığını savunur. Siyasallaşmanın kategorik olarak kötü bir durum olmadığını savunan Jervis, bu durumun başlı başına objektiflik için bir engel teşkil etmediğini söyler. Jervis, Duelfer Raporu başarısızlığını özellikle mercek altına alır. Her ne kadar Bush yönetiminin beklentileri istihbarat örgütleri için bir baskı unsuru olsa da, Jervis’e göre ABD’deki yönetim mimarisi nedeniyle ABD İstihbarat Komünitesi, diğer ülkelere kıyasla çok daha özerk bir yapıya sahiptir. Jervis bu noktada siyasilerin beklentilerinin istihbarat analistlerinde bilinçdışı bir baskı yarattığı ve bu nedenle analiz sürecinde yanlış kararlar aldıklarına dair hipotezini öne sürer.²⁰¹ Jervis’in açıklamasına karşın ABD’nin Irak’ın işgaline giden süreçte istihbarat kurumlarının başarısızlığı konusunda Bush yönetiminin baskısının ve yönlendirmesinin önemli bir neden olduğuna dair yaygın bir kanı mevcuttur.²⁰² Bu noktada ise bu durumu raporlama yanlışlığını ile açıklamak mümkün olacaktır.

Jervis, insan istihbaratı konu olduğunda kaynak olarak kullanılan kişilerin de bilişsel yanlışlıklara uğruyor olma ihtimallerine dikkat çeker. Bu durum, analist bir bilişsel yanlışlığa uğramasa dahi analizin verimini düşürecektir. Bu noktada Jervis, CIA’nın İran konusunda SAVAK casuslarını kaynak olarak kullandıkları için ABD’li karar alıcıların İran İslam Devrimi’nin gelişini öngöremeyişleri örneğini ileri sürer.* Bu örneğe göre SAVAK casuslarının iyimserlik yanlışlıkları, CIA analistlerinin yanlış analizlerde

²⁰⁰ Matteo Faini, America’s National Security Agencies Under Trump: Lessons From The Nixon Administration, <https://warontherocks.com/2016/12/americas-national-security-agencies-under-trump-four-lessons-from-the-nixon-administration/>, [Erişim Tarihi: 29.12.2023]

²⁰¹ A.g.e, 123-155.

²⁰² BBC News, Irak’ın işgalinde istihbarat yalanları, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130318_irak_yalanlar, [Erişim Tarihi: 29.12.2023]

bulunmalarına neden olmuştur. Bu örnek, insan istihbaratının diğer istihbarat kaynaklara kıyasla bilişsel yanlılıklara daha açık olduğu fikrinin lehinde uygun bir örnektir.

Jervis'e göre her ne kadar bu politik olarak kabul edilebilir olmasa da istihbarat hatalarını tam olarak engellemek mümkün değildir. Buna karşın Jervis, uluslararası ilişkiler alanına psikolojinin perspektifi ile yaklaşılmasının ve bilişsel yanlılıklar gibi sınırlayıcı faktörlerin doğru şekilde anlaşılmasının daha verimli karar alma süreçlerine imkan tanıyacağını vurgular. Jervis'e göre özellikle istatistiğin ve sayısal verilerin kullanımı, politika yapıcıların bilişsel yanlılıkların etkilerini minimize etmeleri için gerekli araçlardır.²⁰³

3.4.2.1. Rakip Hipotezlerin Analizi Metodu (ACH)

Rakip Hipotezlerin Analizi, ya da orijinal adı ile Analysis of Competing Hypotheses, belirli bir konu üzerine ileri sürülen farklı hipotezlerin karşılaştırılması için geliştirilmiş bir modeldir. Bu analiz metodu, 1970'lerde CIA'in analiz bölümünde kullanılmak üzere Richards Heuer tarafından geliştirilmiştir. Model, istatistikten bilişsel psikolojiye kadar birçok disiplinden etkilenmiştir. Heuer bu metodu geliştirirken analistlerin bilişsel yanlılıklar başta olmak üzere sınırlayıcı faktörleri aşmalarını hedeflemiştir. Rakip hipotezlerin analizi modeli, istihbarat analizi için geliştirilmiş olmasına karşın belirsizlik altında karar alınması gereken durumlarda pek çok disipline uyarlanarak kullanılabilir. Rakip hipotezlerin analizi modeli, belirli adımlar takip eden bir yapıya sahiptir. Modelin geliştiricisi olan Heuer, modelin adımlarını şu şekilde sıralar.²⁰⁴

1.Adım, Hipotezlerin Oluşturulması: Analistler bir araya gelerek olası durumlar için hipotezler oluştururlar. Bu adım, ideal durumda bir beyin fırtınası şeklinde gerçekleşir.

*SAVAK, (İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü) Pehlevi Hanedanı'nın yönetimi süresinde İran'da faaliyet göstermiş bir iç istihbarat örgütüdür. 1959 Darbesi'nden sonra CIA'in yardımı ile kurulan bu örgüt, varlığı boyunca CIA ile yakın ilişkilerini sürdürmüştür. Rejim muhaliflerini bastırmakta bir araç olarak kullanılan SAVAK, 1979 yılında İran İslam Devrimi ile lağvedilmiş ve dağılmıştır.

²⁰³ Robert Jervis, *How Statemen Think: The Psychology of International Politics*, (New Jersey, Princeton University Press, 2017), 63-84.

²⁰⁴ Heuer, Jr., A.g.e., 95-110.

Hipotez sayısının fazla artmaması, ilerleyen adımlarda analizin daha kolay geçmesini sağlar. Heuer, bu noktada ileri sürülen hipotezlerin test edilebilir olması gerektiğini vurgular. Toplanan veriler ışığında test edilemeyecek olan hipotezler, bu model için uygun değildir.

2.Adım, Bulguların Listelenmesi: Analistler, istihbarat çarkının toplama safhası sırasında toplanan verileri inceler ve değerlendirirler. Her hipotezin lehinde ve aleyhindeki veriler toplanır ve sınıflandırılır. Heuer, bu adımda analistlerin kendilerine “doğru bir hipotezde nasıl bulgular görmeyi beklediklerini ve beklemediklerini” sormaları gerektiğini söyler.

3.Adım, Matrisin Hazırlanması: Bu adımda analistler bir matris oluştururlar. Hipotezler ve bulgular matrise yerleştirilir. Matris, bulguların ve hipotezlerin ilişkilerinin görselleştirilmesi ile birlikte analistlerin durumu daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Analistler, bu şekilde hipotezleri daha verimli şekilde karşılaştırabilirler. Bu adım zayıf hipotezlerin elenmesini sağlar. Analistler, ellerinde hipotezleri gerçekleşme olasılıklarına göre sıralarlar. Aşağıdaki figür, söz konusu matrisin nasıl gözükeceğine dair Heuer tarafından verilen bir örnektir.

Tablo 3. 3: Rakip Hipotezlerin Analizi Metodu Matrisi Örneği.

Soru: Irak, ABD tarafından istihbarat üssüne yapılan saldırıdan sonra bir misilleme yapacak mı?
Hipotezler;
H1- Irak herhangi bir misillemeye bulunmayacak.
H2- Irak bazı küçük terör saldırılarını destekleyecek.
H3- Irak bir ya da birkaç CIA üssünü hedef alması olası büyük çaplı terör saldırılarını destekleyecek.

	H1	H2	H3
B1. Saddam Hüseyin'in misilleme yapmayacağına dair açıklaması.	+	+	+
B2. 1991 Körfez Savaşı sırasında terör saldırılarının gerçekleşmemesi	+	+	-
B3. Irak Hükümetinin başka bir saldırı için ABD'yi tahrik etmek istememesi.	+	+	-
B4. Irak radyo sinyallerinin sıklık ve uzunluklarında artış tespit edilmesi.	-	+	+
B5. Irak elçiliklerinin güvenlik önlemlerini arttırması.	-	+	+
B6. Misillemeden kaçınmanın Saddam Hüseyin'in liderliğini yıpratacak olması.	--	+	+

Heuer, Jr. A.g.e. 101

Heuer, matrisin oluşturulması adımı için sıklıkla “tanı koyma” tabirini kullanır ve bu adımı doktorların hastada gözlemledikleri belirtiler ile tanı koymaya çalışmalarına benzetir.²⁰⁵ Doktorlar ve diğer sağlık çalışanları tarafından kullanılan karar alma

²⁰⁵ A.g.e.

döngülerinin istihbarat çarkı ile olan benzerliği göz önünde bulundurulduğunda Heuer'in benzetmesi oldukça yerindedir.

4.Adım, Matrisin Düzenlenmesi: Bu adımda matris üzerinde herhangi bir hipotez ile bağdaşmayan bulgular ve bulgular tarafından desteklenmeyen hipotezler matristen çıkartılır. Amaç, değerlendirme sürecini daha verimli kılmak adına matrisin sadeleştirilmesidir.

5.Adım, Hipotezlerin Olasılıklarının Belirlenmesi: Bu adımda analistler ellerinde kalan hipotezleri gerçekleşme olasılıklarına göre değerlendirir ve sıralarda. Daha önce belirtildiği üzere, insanlar doğru olduğuna inandıkları düşünceleri destekleyecek bulgulara daha çok önem verme eğilimindedirler. Doğru şekilde uygulandığı takdirde, analistler ellerindeki hipotezleri doğrulayacak verilere değil, yanlışlayacak verilere odaklanırlar. Bu şekilde analistlerin hipotezlerini doğrulacak bulgulara odaklanmalarına neden olacak bilişsel yanlılıkların bir nebze önüne geçilmiş olur. Bu adımda oluşturulan metris, analistlerin düşünce süreçlerini geriye dönük şekilde inceleyebilmelerine da olanak sağlar.

6.Adım, Hassasiyetin Değerlendirilmesi: Bu adımda analistlerin sürecin çıktılarını değerlendirirler. Hipotezler yeniden masaya yatırılır ve hipotezleri destekleyen bulguların yanlış ya da hatalı olması durumunda karşılaşılabilecek senaryolar üzerine düşünülür. Bu noktada kaynakların güvenilirliği oldukça önemli bir faktör olarak öne çıkar.

7.Adım, Sonuçların Raporlanması: Bu adımda sürecin çıktıları, Heuer'in deyişi ile “karar alıcılar” için raporlanır. Bu noktada sadece en olası görülen hipotezin değil, olası görülen tüm hipotezlerin gerçekleşme olasılıkları ile birlikte raporlanması çok önemlidir. Zira karar alıcılar ne kadar çok olasılıktan haberdar olurlarsa, izlenecek politikalar o kadar “sürprizlere” karşı o kadar dayanıklı olacaktır. Bu noktada Heuer, belirsizlik belirten durumlardan bahsederken sayısal verilerin kullanılmasının önemine tekrar dikkat çeker.

8.Adım, İleriye Dönük Değerlendirmeler: Bu adımda analizin doğru şekilde işleyip işlemediğinin anlaşılması için gerekli kriterler, zaman kısıtı ile birlikte belirlenir. Bu adımın, sürecin ne kadar verimli şekilde işlediğini belirleyen bir geri bildirim adımı olduğu varsayılabilir. Analistler, süreç boyunca edindikleri kazanım ile bir sonraki analize daha hazır hale gelirler.

3.4.2.2. Rakip Hipotezlerin Analizi Metodu’nun Güçlü ve Zayıf Yönleri

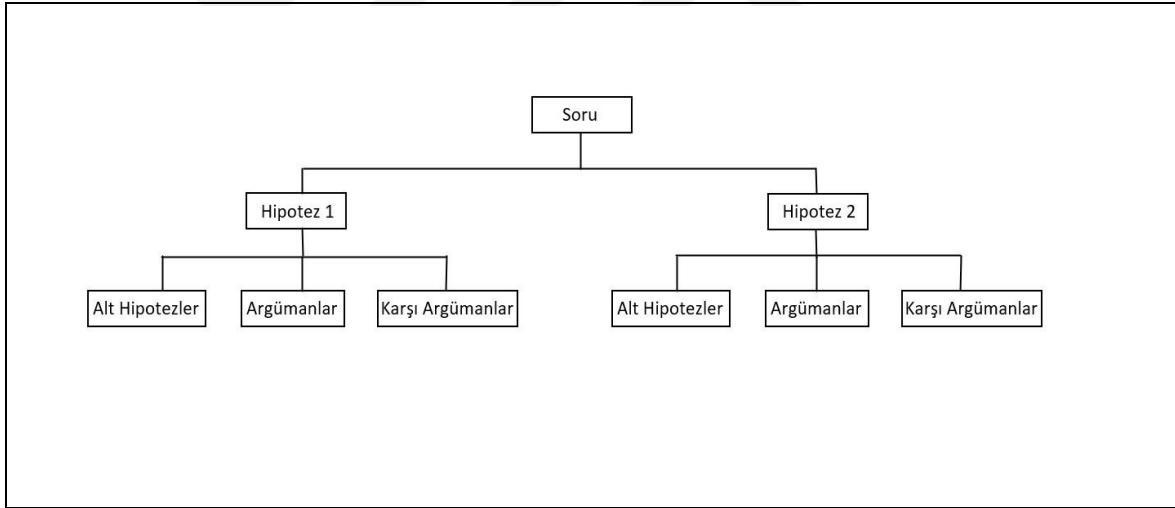
Heuer, Rakip Hipotezlerin Analizi modelinin birçok yönden konvansiyonel sezgisel analiz yöntemlerine üstün olduğunu savunur. Öncelikle Rakip Hipotezlerin Analizi modeli, analistlerin tüm olasılıkları bir arada görmelerine imkan sağlar. Analistleri benzer şekilde sürece dair tüm bulguları da bir arada görebilir ve söz konusu hipotezler ve bulgular arasında daha verimli şekilde ilişki kurabilirler. Ayrıca konvansiyonel sezgisel analiz sırasında analistler çoğunlukla hipotezlerini destekleyecek bulgular ve veriler üzerinde dururlarken, Rakip Hipotezlerin Karşılaştırılması modeli, analistleri hipotezleri “çürütecek” bulgular aramaya teşvik eder. Bu durum, bilişsel yanlılıkların analiz sürecindeki etkilerini azaltacaktır. Rakip Hipotezlerin Analizi, yapılandırılmış ve matris üzerinden ilerleyen bir model olduğundan ötürü, analistlerin geriye dönük şekilde düşünsel süreçlerini incelemeleri mümkündür. Bu olası istihbarat hatalarından sonra analistlerin nerede hata yaptıklarını anlamalarına ve sürecin denetlenmesine imkan sağlar.²⁰⁶

Buna karşın bu modelin zayıf yönleri de vardır. Öncelikle tüm hipotezlerin ve bulguların eşzamanlı olarak incelenmesi oldukça yorucu ve komplike bir süreçtir. Rakip Hipotezlerin Analizi modeli, iyi yapılandırılmış bir metot olmasının bir yan etkisi olarak konvansiyonel sezgisel analiz metotlarına kıyasla daha az esnektir. Analiz sırasında yeni bulguların edinilmesi, modelin ilk adıma geri gitmesine ve analiz sürecinin en baştan başlamasına neden olabilir. Böylece süreç, görece çok daha uzun zaman alabilir. Bu nedenle Heuer, analistlerin zihinsel çevikliklerine özellikle vurgu yapar. Rakip Hipotezlerin Analizi modeli, konvansiyonel sezgisel analiz metotlarına kıyasla sezgilere

²⁰⁶ A.g.e.

çok daha az yer verir. Sezgilerin karar alma süreçlerinde rolleri halen üzerinde uzlaşmaya varılabilmiş bir konu değildir.²⁰⁷ Rakip Hipotezlerin Analizi modeli, doğrulama yanlılığı gibi bilişsel yanlılıkların etkilerini azalmasına karşın, analistleri arasında grup düşüncesi gibi kolektif bilişsel yanlılıkların gelişmeyeceği kesin değildir.

Avustralyalı bilim insanı ve düşünür Tim van Gelder, Hipotezlerin Karşılaştırılması Modelini birçok yönden eleştirir. Çoğunlukla bilgi felsefesi üzerine çalışan Van Gelder’a göre bu model, bulgular ve hipotezler arasındaki ilişkileri oldukça indirger ve basitleştir. Bir veri ve hipotez arasındaki ilişki çoğu zaman siyah ve beyaz değildir. Van Gelder, ayrıca bu modelin yeterince esnek olmadığını ve analistleri çok fazla karar almak zorunda bıraktığını savunmuştur.²⁰⁸ Van Gelder, Rakip Hipotezlerin Karşılaştırılması modeli yerine hipotez haritalandırma denilen modeli önerir.

Şekil 3. 5: Hipotez Haritalandırma Modeli.

A.g.e.

²⁰⁷ Erik Dane, Michael G. Pratt, Exploring Intuition and its Role in Managerial Decision Making, Academy of Management Review, C. 32, S. 1 (2007)

²⁰⁸ Hypothesis testing – What’s Wrong with ACH?, <https://timvangelder.com/2007/12/31/hypothesis-testing-whats-wrong-with-ach/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

3.4.2.3. Metabilişsel Düşünme

Heuer, analitik düşünmenin diğer birçok yetkinlik gibi öğrenilebilir, öğretilebilir ve geliştirilebilir olduğunu iddia etmiştir. Aynı zamanda bu yetkinliğin diğer yetkinlikler ile sadece tekrar edilerek ve uygulanarak geliştirebileceğini söylemiştir. Heuer'e göre analistler, özellikle düşünmek üzerine düşünmelilerdir. Bu durum, analistlerin düşünsel süreçleri sırasında düştükleri hataları tespit etmelerinde ve zayıf yönlerini geliştirmelerinde olumlu etkiye sahip olacaktır. Heuer, bu süreçte daha tecrübeli analistlerin yol göstericiliklerinin önemli olduğunu savunur.²⁰⁹

Heuer'in “düşünmek üzerine düşünmek” hakkında yazdıkları bizleri metabiliş ya da diğer adı ile üstbiliş kavramını incelemeye iter. Metabiliş, bir öznenin kendi düşünsel süreçlerinin ardındaki örüntüleri fark edebilir ve anlayabilir olması durumudur. Metabilişin iki başat bileşeni bilişsel süreçler hakkında farkındalık sahibi olmak ve bilişsel süreçleri regüle edebilir olmaktır.²¹⁰ Metabiliş, bir kavram olarak ABD'li gelişimsel psikolog John H. Flavell tarafından ortaya atılmıştır. Flavell, üstbiliş kavramını çocuklarını çocukların bilişsel gelişimlerini incelerken fark edilmiş ve geliştirilmiştir. Bu kavram her ne kadar 1976'de ortaya atılmış olsa da, metabiliş kavramını tanımlayan özelliklerin izini Yunan düşünür Aristo'nun eserlerine kadar sürmek mümkündür.²¹¹

Her ne kadar yunuslar ve bazı primat türlerinin de üstbilişe sahip olduğu yönünde kimi bulgular olsa da, diğer türlerin bu bağlamda insanlardan oldukça geride olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Üstbiliş, bir bilişsel fonksiyon olarak bireylerin “bilmediklerini bilmelerine” imkan sağlar.²¹² Metabiliş fikrine göre, insanlar için önemli oldular olgular

²⁰⁹ Heuer, Jr., A.g.e., 31-95.

²¹⁰ Gregory Shaw, Promoting General Metacognitive Awareness, Instructional Science, C.26, S.1 (1998), 113-125.

²¹¹ Ceyhun Emre Doğru, “Metabilişsel Düşünme Nasıl Öğrenilir?”, https://www.youtube.com/watch?v=OMRxUVf_7nE, [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

²¹² J. David Smith, Justin J. Couchman, Michael J. Beran, Animal Metacognition: A Tale of Two Comparative Psychologies, J Comp Psychol, C.128, S.2 (2014), 115-31.

değil, olgulara dair düşünceleridir. Metabiliş özelliği, insanlara prefrontal korteksleri üzerinde daha çok hakimiyet kurma gücü verir. Bu sayede insanlar daha iyi kararlar alabilirler. Heuer'in tavsiye ettiği gibi “düşünmek üzerine düşünmek” insanların metabilişsel düşünme yetkinliklerini geliştirmelerine imkan sağlar. Bu sayede bireyin kendi düşünme süreçlerini anlama, yönetme ve kontrol etme yetkinlikleri ve buna bağlı olarak aldıkları kararların doğrulukları artacaktır.

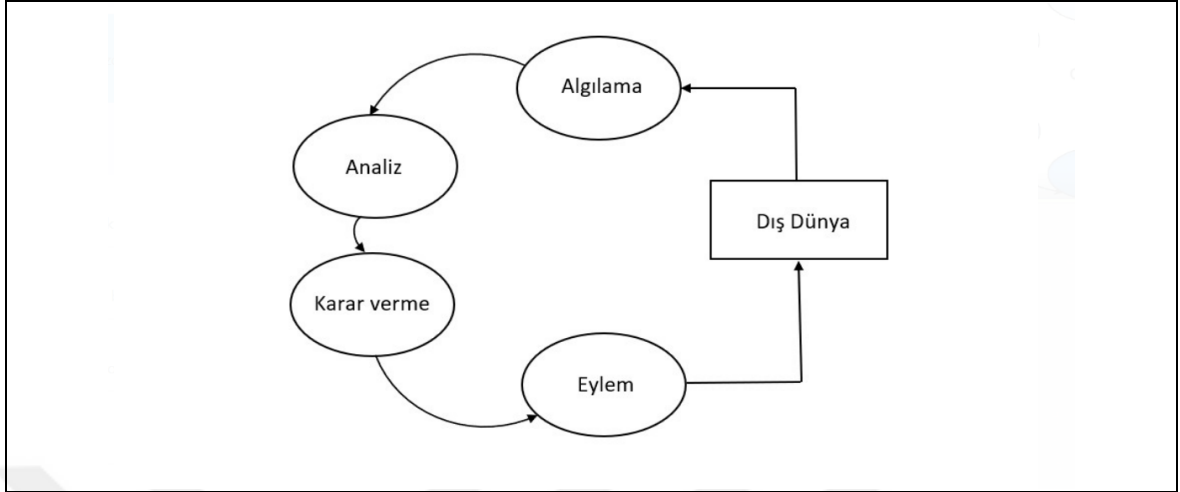
3.5. İstihbarat Bağlamında Karar Alma

Karar alma, bir aktörün belirli bir durum karşısında seçenekleri değerlendirip bir seçim yapma sürecini ifade eder. Birden fazla seçeneğin yokluğu durumunda eylem öncesinde bir karar alma sürecinin varlığından bahsedilemez.

Karar alma süreci çevresel değişkenlerin algılanması, analiz edilmesi, karar verilmesi ve eyleme geçilmesi safhalarını takip eden bir döngü halinde gerçekleşir. Eylemin ardından karar alıcı özne, çevresel değişkenleri yeniden gözlemler ve karar alma süreci için bu bilişsel döngüyü yeniden başlatır.²¹³ Bu bağlamda karar almanın, doğrusal değil döngüsel bir yapıya sahip bir bilişsel faaliyet olduğunu söylemek doru olacaktır. Bu bağlamda söz konusu karar alıcı öznelere, çevresel değişkenlere göre karar alan ve davranan aktörlerdir. Bu aktörler bağlama göre bireyler, gruplar, yazılımlar, kurumlar ve devletler olabilirler.

* Prefrontal korteks, beynin ön kısmında yer alan büyük bir bölgedir ve kompleks bilişsel, davranışsal ve duygusal işlevlere katkıda bulunur. İnsan beyninin en önemli bölgelerinden biridir ve birçok yüksek düzey zihinsel süreci düzenler. İnsan beyninin diğer türlerden en çok farklılaşan kısmının prefrontal korteks olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

²¹³ Luca Bixio ve diğ. “A Reinforcement Learning Approach To Cognitive Radio”, (Bildiri, Cenova Üniversitesi, 2007).

Şekil 3. 6: Karar Alıcı Özne - Çevre Etkileşimi.

A.g.e.

Bu basit algoritmaya karşın, karar alma süreçleri pratikte çok daha komplikedir. Çevresel değişkenler, çoğu zaman karar alıcı aktörün tüm verilere sahip olamayacağı kadar karmaşık bir yapıya sahiplerdir. Belirsizlik altında doğru kararlar alabilmek oldukça zor bir yetkinliktir. Bunun yanı sıra stratejik seviyedeki birçok kararın sonuçları çoğu zaman geniş zaman dilimlerine yayılır. Düşünürler ve bilim insanları, çağlar boyunca insanların nasıl daha iyi karar alabilecekleri üzerine tartışmış, çeşitli karar alma algoritmaları geliştirmişlerdir. Gerek iş dünyasındaki, gerek sivil ve askeri bürokrasideki liderler için belirsizlik altında karar alabilmek tarih boyunca önem verilen ve aranan bir meziyet olmuştur. İnsanlar, tarih boyunca belirsizlik altında karar alma yetkinliklerini geliştirmek için hayattaki belirsizlik durumlarını simüle eden strateji oyunları geliştirmiş ve oynamışlardır. Go ve satranç gibi oyunlar geçmişte tarihteki önemli liderler arasında popüler olmuşlardır. Yüzyıllar içerisinde uluslararası sistemin karmaşıklaşması ile birlikte strateji oyunları da daha komplike yapılara kavuşmuşlardır. Günümüzde askeri simülasyon oyunları subayların eğitiminde önemli bir yer tutar. Benzer oyunlar, günümüzde siviller arasında da hobi olarak yaygın şekilde gözlemlenirler.

İstihbarat faaliyetinin nihai amacı, stratejik, operasyonel ve taktik seviyelerdeki karar alıcılar için çevresel değişkenleri daha az karmaşık hale getirmek ve daha doğru kararlar

almalarını sağlamaktır. Jennifer E. Sims, istihbaratı “rekabet için bilgi” olarak tanımlamış, devletlerin uluslararası alanda çıkarlarını optimize etmek için istihbaratın kritik bir rol oynadığını savunmuştur.²¹⁴

3.6. Çatışmada Aldatmaca

Taraflar, çıkar çatışması içerisinde oldukları diğer aktörleri bilinci şekilde yanıltarak avantaj elde etmeye çalışırlar. Stratejik bir olgu olarak aldatmaca, karar alma olgusundan bağımsız olarak ele alınamaz; zira aldatmacanın nihai amacı, rakip aktör veya aktörlerin yanlış kararlar almalarını sağlayarak taktik, operasyonel ya da stratejik üstünlük elde etmektir. Bu nedenden ötürü, aldatmaca olgusuna psikolojinin ilkeleri ile yaklaşmak doğru bir başlangıç olacaktır. Taraflar, sistemin karmaşıklığını kendi lehlerine kullanarak niyet ve kabiliyetlerini gizlemeyi hedeflerler. Aldatmaca, uygulanabildiği takdirde uygulayan tarafın lehinde avantaj sağlar ve asimetri yaratır. Savaşta aldatmaca, algı ile ilgili bir olgudur ve dolayısı ile psikolojinin bir konusudur. Bu nedenle bu olguya bu perspektif ile yaklaşılmalıdır.

Savaşta aldatmaca, oldukça uzun bir tarihe sahiptir. Aldatmaca olgusunun insanlığın kolektif bilinç dışında yer sahibi olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Birçok farklı kültürlerden birçok dini ve kültürel mit, kılık değiştiren, hile yapan ve kendi çıkarları için rakiplerini aldatan kahramanlar ve tanrılar barındırır. Kimileri, insanların kolektif bilinçaltında yer sahibi olan bu arketipi “düzenbaz” olarak tanımlamışlardır.²¹⁵

İnsanlık tarihinde çatışmada aldatmacaya dair en ünlü örneklerden biri Homeros’un hikayelerinde geçen Truva Efsanesidir. Efsane iki antik Yunan medeniyeti olan Akalar ve Truvalıların yıllar süren savaşını konu alır. Savaşın en önemli anlarından biri, Truva atı hikayesidir. Efsaneye göre Akalar, yıllar süren kuşatmayı sonlandırmak için dev bir tahta

²¹⁴ Jennifer E.Sims, *Decision Advantage: Intelligence in International Politics from the Spanish Armada to Cyberwar* (New York: Oxford University Press, 2022), 18.

²¹⁵ Ilona Błocian, “The Archetype of the Trickster in the Writings of C.G. Jung”, *Studia Religiosa*, C.53, S.3, (2020), 227–238

at inşa ederler ve savaşçıları bu dev tahta atın içerisine gizlerler. Ardından, atı Truva surlarının bırakılır ve geri çekilmiş gibi yaparlar. Truva halkı, atı şehre alır. Gece olduğunda, atın içine saklanan savaşçılar dışarı çıkar ve Truva şehrini ele geçirirler. Akaların aldatmacası, Truva'nın düşüşüyle ve Akaların zaferi ile sonuçlanır.

İstanbul'un fethi sırasında “gemilerin karadan yürütülmesi”, Türk tarihinin en önemli aldatmacalarından biri olarak gösterilebilir. Kuşatma sırasında 2.Mehmet, Osmanlı donanmasının Haliç sularına indirilmesi için donanmaya ait gemilerin yağlanmış kızaklar üzerinde çekilmesini emretmiştir. Gemiler, Bizanslıların fark etmemeleri için gece saatlerinde taşınmıştır. Haliç'e inen donanmanın top atışı desteği, kuşatma sırasında Osmanlı ordusu lehine asimetri sağlamış ve 53 gün süren yoğun kuşatma Türklerin zaferi ve Doğu Roma'nın yıkılışı ile sonuçlanmıştır.

Çatışmada aldatmaca olgusu, strateji düşüncesi içerisinde önemli bir yer tutar. Stratejistler, çağlar boyunca belirsizlik durumunu kendi lehlerine çevirecek adımlar atmayı hedeflemişlerdir.

Çinli stratejist ve düşünür Sun Tzu da ünlü eseri Savaş Sanatı'nda savaş sırasında aldatmacanın önemine değinmiştir. Tzu, “savaşın aldatmacaya ve şaşırtmaya dayandığını” ve aldatmaca ile savaşta düşmana kıyasla çok daha küçük birliklerin dahi zaferler kazanabileceğini iddia etmiştir.²¹⁶

Prusyalı stratejist ve subay Carl von Clausewitz, aldatmaca üzerine yazan bir başka önemli isimdir. Clausewitz, savaş sırasındaki belirsizlik durumunu “Nebel des Krieges”, yani “savaş sisi” olarak tanımlamıştır. Clausewitz, savaş sırasında tarafların karşı tarafın imkan ve kabiliyetleri ve çevresel değişkenler konusundaki farkındalıklarının düştüğünü iddia eder ve bu durumu kendi lehlerine çevirmelerini öğütler. Clausewitz, yazılarında savaş sırasındaki belirsizlik durumunu betimlemek için alacakaranlık benzetmesini de kullanmıştır. Clausewitz'in kullandığı benzetmeden yola çıktığımızda, taraflardan biri

²¹⁶ Sun Tzu, (2008), 102.

tarafından yürütülen istihbarat faaliyetinin amacının “savaş sisini” kendi lehine kullanmak olduğu söylenebilir.

3.6.1. Güç Çarpanı ve Asimetri

Fizikte "güç çarpanı" terimi, mekanik sistemlerde uygulanan kuvvetin etkisini artıran bir mekanizmayı ifade eder. Bu mekanizma, uygulanan kuvveti artırarak veya azaltarak, bir nesnenin hareketini etkileyen bir faktördür. Bir kuvvet çarpanı örneği olarak, bir krikonun ya da makaranın kullanılması düşünülebilir. Bir krikonun yardımıyla, insanlar çok daha büyük ağırlıkları kaldırabilirler çünkü krikon, uygulanan kuvveti büyük bir hareketli mekanik avantaja dönüştürür. Bu tür kuvvet çarpanları, günlük hayatta ve endüstriyel alanda sıklıkla kullanılırlar; zira güç çarpanı faktörü, ağır yüklerin kaldırılması veya hareket ettirilmesi gibi işleri daha verimli ve güvenli hale getirebilir.

Güç çarpanı teriminin kullanıldığı tek disiplin fizik değildir. Bu terim, strateji çalışmalarında, fizikteki kullanımı ile benzer şekilde bir gücün etkisini arttıran faktörleri ifade eder. Bu terim genellikle teknoloji, taktik, eğitim, lojistik veya stratejik faktörler gibi çeşitli bir spektrumdan unsurları içerebilir. Güç çarpanları, askeri operasyonlarda mevcut kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlar ve sonuç olarak askeri gücün etkisini artırır. İstihbarat, askeri operasyonlar için önemli bir güç çarpanı olarak kabul edilebilir. Daha hassas şekilde hedeflenmiş saldırılara imkan sağlaması, ya da savunma kaynaklarının daha verimli kullanılması gibi faktörler, istihbaratı değerli bir güç çarpanı kılar.²¹⁷

İstihbarat, belirsizlik altında, stratejik seviyede alınacak kararlar sırasında taşıdığı önemden dolayı “karar avantajı” olarak değerlendirilmiştir.²¹⁸ Buna karşın istihbaratın,

²¹⁷ CIA, “Intelligence as a Force Multiplier”, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP89B01330R000400750029-1.pdf>, [Erişim Tarihi: 18.03.2024]

²¹⁸ Jennifer E.Sims, Decision Advantage: Intelligence in International Politics from the Spanish Armada to Cyberwar (New York: Oxford University Press, 2022), 23.

sunulduğu karar alıcı tarafından değerlendirildiği ve kullanıldığı sürece bir güç çarpanı olduğunun altını çizmek gerekir.²¹⁹

İstihbaratın yanı sıra sürpriz saldırılar da önemli güç çarpanlarıdır. Çatışmalar sırasında gerek devletler, gerek devlet dışı aktörler çatışma içinde oldukları tarafları beklemedikleri zamanda ve beklemedikleri şekilde saldırıya uğratmayı hedefler. Sürpriz saldırılar, rakibi hazırlıksız yakalamanın verdiği taktik avantajın yanı sıra psikolojik olarak üstünlük kurulmasına da katkı sağlarlar.

Sürpriz saldırılar, saldırıyı gerçekleştiren taraf için taktik seviyede önemli bir güç çarpanı etkisi oluşturur. Buna karşın tarihsel pek çok vakada saldırıyı gerçekleştiren taraf, uzun vadede stratejik üstünlüğü elde edememiştir. Söz gelimi ilerleyen bölümlerde ele alınan vakaların hepsi, uzun vadede sürpriz saldırıyı gerçekleştiren tarafın kaybettiği savaşlar haline gelmişlerdir. Bu noktadan yola çıkarak, sürpriz saldırıyı gerçekleştiren aktörün, çoğu zaman sürpriz saldırının sağlayacağı güç çarpanını gerçekte olduğundan daha büyük gördüğü çıkarımı yapılabilir. James M. Wirtz, bu paradoksal durumu “sürpriz saldırıya güvenenler muharebeyi kazanabilirler ama savaşı kaybederler” diyerek özetler.²²⁰

İlerleyen bölümler, sürpriz saldırıların istihbarat çalışmaları bağlamında daha derin şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

3.6.2. Sürpriz Saldırıları

Sürpriz kavramı, insanların beklenmedik bir olay karşısında girdikleri duygusal ve zihinsel durumu tanımlar. Sürpriz kelimesi, günlük hayatta neredeyse her zaman olumlu bağlamda kullanılmış olmasına karşın, bu kelime olumsuz beklenmedik olaylar için de kullanılmıştır. Sürprizlerin yarattığı duygu ve düşünceler oldukça geniş bir spektruma yayılmıştır. Sürpriz saldırı, bir uluslararası aktörün, bir başka aktöre beklemediği bir

²¹⁹ Gustafson, A.g.e., 0-20.

²²⁰ James J. Wirtz, *Understanding Intelligence Failure: Warning, Response and Deterrence*, New York: Routledge, 2017), 10.

zamanda ve yöntem ile saldırması durumudur. Sürpriz saldırılar devletler ve devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilebilir. Stratejist Sun Tzu, milattan önce 6.yüzyılda yazdığı Savaş Sanatı eserinde “Eğer düşman bir kapıyı açık bıraktıysa içeriye dalmalısın” demiştir.²²¹ Bu söz, sürpriz saldırıların mantığının anlaşılması açısından oldukça önemlidir ve sürpriz saldırı olgusunun strateji alanında binlerce yıldır tartışıldığını göstermektedir. Carl von Clausewitz, benzer şekilde sürpriz saldırıların taktik ve stratejik önemine dikkat çeker ve sürpriz saldırıları “ofansif savaşın en güçlü silahlarından biri” olarak nitelendirir.²²²

Özellikle 2. Dünya Savaşı ile gelişen askeri mobilizasyon teknolojileri, sürpriz saldırıları daha mümkün kılmıştır. Aktörler, düşmana beklemediği bir zamanda, yerde ve şekilde saldırarak asimetri yaratmaya ve stratejik üstünlük kurmaya çalışırlar. Buna karşın neredeyse pek çok tarihsel örnekte, sürpriz saldırıyı gerçekleştiren aktörün saldırının sonrasına dair detaylı bir strateji geliştirmediği görülür. Her ne kadar sürpriz saldırılar savaşta asimetri yaratsa da, sürpriz saldırıyı kurgulayan aktörlerin genellikle bu saldırıların yaratacağı asimetriye dair beklentilerinin daha büyük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısı ile pek çok tarihsel örnekte sürpriz saldırıların yarattığı asimetri, bir süre sonra etkisini yitirmiştir. Sürpriz saldırıların öngörülemezlerinin ardındaki en büyük nedenlerden biri, sürpriz saldırıya maruz kalan aktörün, sürpriz saldırıyı gerçekleştiren aktöre rasyonellik atfetmesi ve söz konusu sürpriz saldırının stratejik olarak uzun vadeli bir asimetri yaratmayacağını bilmesidir.²²³

Bazı kaynaklar Ukrayna Hükümetinin 2022 yılının şubat ayında başlayacak olan Rus işgaline karşı yerli ve yabancı istihbarat kurumların uyarılar aldıklarını, fakat bu tür bir işgali Rusya için “irrasyonel” olarak değerlendirdikleri için gerekli önlemleri almadıklarını iddia etmiştir.²²⁴ Rus İşgalinin başlamasından kısa süre önce Ukrayna

²²¹ Sun Tzu, (2008), 80.

²²² Carl von Clausewitz, Principles of War, (Martino Fine Books, 2014), 12.

²²³ Richard K. Betts, Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American National Security, (New York: Columbia University Press, 2007), 23.

²²⁴ Gustafson, A.g.e., 0-20

Devlet Başkanı Volodimir Zelenski'nin Batılı ülkelerin hükümetlerini Rus işgali olasılığı üzerine yapılan tartışmaların Ukrayna ekonomisini kötü etkilediğine dair uyardığı iddiaları medyada yer bulmuştur.²²⁵ Bu durum, rasyonellik atfetme hatasının oldukça yerinde bir örneği olarak ileri sürülebilir.

Geçtiğimiz yıllarda geliştirilen teknolojilerin, güvenlik çalışmaları literatüründe sürpriz saldırı olgusunun yok olup olmayacağına dair tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Kimi bakış açıları, keşif uyduları, insansız hava araçları ve elektronik gözetleme gibi yeni gözetleme teknolojilerinin, aktörlerin büyük ölçekli askeri operasyonlar için hazırlıklarını gizlemesini neredeyse imkansız hale getirdiğini savunmuştur.²²⁶ 7 Ekim 2023'de Hamas tarafından mobilize edilmiş binlerce kişi tarafından İsrail'in pek çok noktasında eş zamanlı olarak gerçekleştirilen saldırılar, sürpriz saldırıların çağının kapandığına dair tartışmaların en azından bir süre kesileceğini düşündürmektedir. 7 Ekim 2023 Saldırıları, bu tartışmaların kesilmesine neden olmakla kalmamış, doğru ikaz istihbaratının üretilmesi için gelişmiş gözetleme ve takip teknolojilerinin tek başına yeterli olmadığını da ortaya koymuştur.

Sürpriz saldırılar nadiren karşı tarafı tamamen hazırlıksız olarak yakalar. Çoğu tarihsel örnekte, saldırıya uğrayan taraf sürpriz bir saldırının gerçekleşeceğine dair istihbaratı almış olsa da saldırının gerçekleşme olasılığı ve saldırının yeri, zamanı ve yöntemi gibi taktik ve operasyonel detaylar oldukça muğlaktır.

3.6.3. Siyah Kuğu Olgusu

Siyah Kuğu Teorisi, her ne kadar spesifik olarak sürpriz saldırıları açıklamak için tasarlanmış bir teori olmasa da oldukça açıklayıcıdır. Bu teori Lübnan asıllı ABD'li bir matematikçi ve düşünür olan Nassim Nicholas Taleb tarafından geliştirilmiştir. Taleb, Lübnan aristokrasisine mensup bir ailede doğup büyümüştür. Her iki taraftan akrabaları

²²⁵ BBC, "Ukraine crisis: Don't create panic, Zelensky tells West", <https://www.bbc.com/news/world-europe-60174684>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

²²⁶ Stephan M. Walt, "Are surprise attacks a thing of the past?", <https://foreignpolicy.com/2012/03/08/are-surprise-attacks-a-thing-of-the-past/>, [Erişim Tarihi: 13.01.2024]

ülke içerisinde önemli mevkilere yükselmiştir. Fakat patlak veren iç savaş Taleb ve ailesinin mal varlıklarının önemli bir bölümünü kaybetmelerine ve ülkelerini terk etmelerine neden olmuştur.²²⁷ Bu savaş, Taleb’in düşünce dünyasının gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Bir süre Wall Street’te bir fon yöneticisi olarak çalışan ve sıra dışı yatırım stratejileri ile ünlenen Taleb, daha sonraları akademik ve entelektüel faaliyetlere yönelmiştir. Taleb, çalışma alanlarını düzensizlik, olasılık, rastgelelik ve belirsizlik olarak tanımlar. Taleb’in en bilinen fikirlerinden biri Siyah Kuğu Teorisidir.

Bu teorinin adı, tarihi bir referans noktasına dayanmaktadır. Birkaç yüz yıl öncesine kadar, insanlar siyah kuğuların varlığından haberdar değillerdi. Romalılar tarafından bir olayın imkansızlığını açıklamak için kullanılan “siyah kuğu” tabiri daha sonra İngilizceye de geçmiş ve uzun süre boyunca kullanılmıştır. Fakat 1697 yılında, Hollandalı bir keşif ekibinin Avustralya’da yaşayan siyah bir kuğu türü olan *Cygnus atratus* ile karşılaşması ile imkansız olduğu düşünülen bir şey gerçekleşmiş olur ve “siyah kuğu” tabiri anlamını yitirir.²²⁸

Taleb, bu nedenle teorisini “Siyah Kuğu Teorisi” olarak adlandırmıştır. Taleb, bu teori ile olasılıksız gibi gözükten olayların gerçekleşmesini ve insanların retrospektif ve irrasyonel şekilde bu olayları anlamlandırma çabalarını matematiksel modeller ile açıklamayı hedefler. Taleb’e göre Siyah Kuğu olaylarının birkaç ortak noktası vardır. Öncelikle bu olaylar sıra dışı ve öngörmesi oldukça zor olaylardır. İstatistiki olarak bu olaylardan “aykırı değerler” olarak bahsetmek mümkündür. Dolayısı ile bu olaylar gerçekleşene kadar insanların büyük çoğunluğu tarafından olasılıksız olarak değerlendirilirler. Siyah Kuğu olayları, doğaları itibarı ile radikal etkilere sahip sonuçlar doğururlar. Zira olasılıksız görünen bir olayın gerçekleşmesi, hali hazırdaki sistemler için yıkıcı, ve kimi zaman yapıcı, etkilere sahip olurlar. Taleb, dünya üzerindeki hemen

²²⁷ Malcolm Gladwell, “Blowing Up”, <https://www.newyorker.com/magazine/2002/04/22/blowing-up>, [Erişim Tarihi: 11.12.2023]

²²⁸ Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: The Impact of Highly Improbable*, (New York: Random House, 2007), 20-26.

her gelişmenin dolaylı olarak bir Siyah Kuğu'nun sonucu olduğunu iddia ederek bu olayların sonuçları hakkındaki fikirlerini açıklar. Taleb, Birinci Dünya Savaşı, 11 Eylül Saldırıları, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılışı ve İnternetin ve kişisel bilgisayarların yaygınlaşması gibi pek çok olayı Kara Kuğu olarak değerlendirir. Taleb, aynı zamanda insanların retrospektif bir bakış açısı ile Siyah Kuğu olaylarının aslında öngörülebilir olduklarını iddia etmelerine dikkat çeker. Taleb, bu olayı insan zihninin doğal bir girişimi olarak okur. Bu eğilim, geriye bakış yanlılığı ile büyük bir paralellik göstermektedir.

Siyah Kuğu Teorisi, gerek Taleb, gerek ise başka isimler tarafından ekonomi, uluslararası ilişkiler, teknoloji ve doğa bilimleri gibi pek çok alandaki gelişmeleri açıklamak için uyarlanmıştır. Siyah Kuğu Teorisi, sürpriz saldırıları açıklamakta da kullanılabilir. Bu nedenle bu teori istihbarat çalışmaları alanında dikkatle incelenmelidir. Taleb, geçmiş yazılarında CIA'in devasa bütçesine rağmen istihbarat analistlerini Siyah Kuğuları görememekle eleştirmiştir.²²⁹ Taleb'e göre Siyah Kuğular, tıpkı istihbarat gibi, çoğu zaman bildiğimiz değil bilmediğimiz şeyler ile ilgilidir.

Taleb, belirsizlik ile mücadele etmek için öncelikle Siyah Kuğu olaylarının kaçınılmaz olduğunun kabullenilmesi gerektiğini söyler. Siyah Kuğu olayları yapıları gereği öngörülemezlerdir. Bu nedenle yapılacak en doğru şey, Siyah Kuğulara karşı dayanıklı bir toplum ve kurumlar inşa etmektir. Taleb, epistemoloji alanında Karl Popper çalışmalarına referans vererek geleceğe dair öngörülerin her zaman yanlışlanabilir yapıda olmaları gerektiğine dikkat çeker. Taleb, aynı zamanda insanların geleceğe bakarken doğrulama yanlılığına, geçmişe bakarken ise geriye bakış yanlılığına düşme eğilimlerine değinir ve olayları sağlıklı şekilde analiz edebilmek için bundan kaçınılması gerektiğini vurgular. Taleb, gerek ekonomi, gerek uluslararası ilişkiler alanlarında kırılgan hiçbir kurumun “batmayacak kadar büyümesine” izin verilmemesi gerektiğini söyler.* Taleb, benzer şekilde karar alıcıların hataların bedelini topluma yayma ama başarıları üzerlerine alma eğilimlerinin toplumu Siyah Kuğulara karşı daha kırılgan yaptığını iddia etmektedir. Taleb'e göre karar alıcıların başarısızlıklar karşısında sorumlu

²²⁹ A.g.e., 146-147.

tutulmaları, onları daha az risk alman politikalar izlemeye itecektir. Bu noktada bir politika yapıcının aldığı kararlardan ne kadar sorumlu tutulabileceği ayrı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkar.²³⁰ Taleb, aynı zamanda karar alıcıların belirli politikalar geliştirirken “hastalık yerine belirtilerle mücadele etme” eğilimine sahip olduklarını ve bu nedenle çoğu zaman hedefledikleri sonuçları alamadıklarını iddia eder.²³¹

Taleb, eski ABD Başkanı Barack Obama’nın Arap Baharı olaylarını ve eski ABD Başkanı Jimmy Carter’ın İran İslam devriminin gelişini öngöremeyişini istihbarat hatasına dayandırmasına göndermede bulunarak başarılı bir politikanın istihbarat hatalarına rağmen Siyah Kuğu olaylarına rağmen dayanıklı olacağını savunmuştur. Taleb, bu noktada istihbarat kurularının siyasileşmesinin, analistlerin kişisel değerlerinin ve bilişsel yanlılıkların yanlış nedensellik ilişkilerinin kurulmasına neden olacağını savunuyor. Taleb’in yaklaşımına göre birçok noktada Siyah Kuğuları öngörmeye çalışmak yerine kaynakları Siyah Kuğulara dayanıklı bir sistem inşa etmeye harcamak daha rasyonel bir tercih olarak savunulabilir.²³²

²³⁰ Nassim Nicholas Taleb, Ten Principles For A Black-Swan-Robust World, https://www.edge.org/conversation/nassim_nicholas_taleb-ten-principles-for-a-black-swan-robust-world, [Erişim Tarihi: 11.12.2023]

*“Batmayacak kadar büyük”, ya da İngilizce aslındaki hali ile “Too big to fail” ekonomi literatüründe, belirli şirketlerin, özellikle finansal kurumların başarısızlıklarının ekonomik sistem için daha büyük bir felaket olacağını ve bu nedenle de yaşamaya devam etmeleri için potansiyel başarısızlıkla karşılaştıklarında hükümetler tarafından desteklenmeleri gerektiğini iddia eden bir kuramdır. İlk kez ABD’li Kongre Üyesi Stewart McKinney tarafından, Federal Mevduat Sigortası Kurumu’nun Continental Illinois’e müdahalesi tartışılırken 1984 yılında kullanılan bu tabir, 2008 Ekonomik Krizinden sonra yaygınlık kazanmıştır.

²³¹ Nassim Nicholas Taleb, Skin in the Game: Hidden Asymmetries in Daily Life, (New York: Random House, 2018), 81.

²³² Nassim Nicholas Taleb, Antifragile: Things That Gain from Disorder, (New York: Random House, 2012), 144-173.

4. İSTİHBARAT BAŞARISIZLIĞI

İstihbarat zafiyeti ya da istihbarat başarısızlığı, istihbarat üretmek ve karar alıcılara sunmak ile görevli olan bir kişi ya da kurumun yanlış öngöründe bulunması durumudur. İstihbarat başarısızlığı, öngörülen ve gerçekleşen durumların birbirlerinden farklı olmalarına neden olur. Bu durum, hatanın ve gerçekleşen olayın büyüklüklerine bağlı olarak oldukça yıkıcı etkilere sahip olabilir. Bu tür hatalar istihbarat çarkının herhangi bir safhasında gerçekleşebilir. Buna karşın tezin ilerleyen bölümleri ekseriyetle istihbarat üretim sürecinin analiz safhasında meydana gelen istihbarat başarısızlıklarının üzerinde duracak ve bu süreçte düşülen hataları insan zihnini sınırlayan bilişsel yanlılıklar ile anlamaya çalışacaktır. Tarih boyunca pek çok istihbarat başarısızlığı örneği saptamak mümkündür. Hatta bu başarısızlıkların en azından bir bölümünün tarihin akışını değiştirecek kadar radikal etkilere sahip olduğunu iddia etmek dahi mümkün olabilir.

İstihbarat hataları, istihbarat literatürünün en çok tartışılan konularından biri olmasına karşın, istihbarat hatalarının başat olarak neden kaynaklandığı üzerinde net bir uzlaşma yoktur. Konu üzerine çalışan pek çok kişi, istihbarat hatalarının kaynakları konusunda farklı teoriler öne sürerler.

ABD’li siyaset bilimci Amy Zegart, istihbarat başarısızlıklarının temel olarak istihbarat kurumlarının bürokratik yapılarından kaynaklandıklarını ileri sürer. İstihbarat ve dış politika konuları üzerine çalışan Zegart, Stanford Üniversitesi’ndeki doktora sırasında daha sonra ABD Dışişleri Bakanı olacak olan Condoleezza Rice ile birlikte çalışmıştır. Zegart, 1999 yılında yayımlanan “Flawed by Design: The Evolution of the CIA, JCS, and NSC” adlı kitabında ABD istihbarat kurumlarının yapılarının kuruluşlarından itibaren hatalı olduğunu savunur. Zegart’a göre sadece ABD istihbarat kurumlarının iç yapıları değil, bu kurumlar arasındaki ilişkiler de sorunludur. Zegart, kitabında

ABD'nin İran, Lübnan ve Grenada'da uğradığı askeri ve diplomatik hezimetleri bu faktörler üzerinden açıklar.²³³ Zegart, istihbarat hataları üzerine yazdığı bir başka kitap olan “Spying Blind: The CIA, the FBI, and the Origins of 9/11” adlı kitabında ABD tarihinin en büyük terör saldırısı olarak anılan 11 Elül Saldırılarına giden süreci CIA ve FBI'ın yapıları üzerinden okumuştur. Zegart, eserinde Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra güvenlik paradigmasının terör odaklı olmak üzere kaydığını, fakat ABD istihbarat kuruluşlarının bu değişime adapte olamadıklarını iddia etmektedir. Yazar, 1991'den 2001'e kadar CIA ve FBI'ın terörle mücadele çabalarının tarihini detaylı bir şekilde inceleyerek bu iddiayı desteklemiş ve istihbarat başarısızlıkları ile mücadele için bir “istihbarat reformunun” gerekliliğini vurgulamıştır.²³⁴

İstihbarat başarısızlıklarını açıklayan bir başka bakış açısı ise istihbarat analiz sürecindeki hataları istihbarat kurumlarının bürokratik mimarilerinden çok insan zihninin kusurları üzerinden okur. Martha Whitesmith ve Richards Heuer gibi isimler bu bakış açısını benimsemişlerdir. Bu bakış açısına göre istihbarat hataları finansal ve teknik yetersizlikler ya da kurumların birbirleri ile yeterli iş birliğini yapamamaları değil, insan zihnine içkin özelliklerdir. Bu ekol, analistlerin yeterli bilgilere ulaşmalarına rağmen bilişsel yanlılıklar nedeniyle yanlış istihbarat üretilebileceğini ileri sürer. Her ne kadar imkanların yetersizliği ve bürokratik hantallık zaman zaman analistlerin noktaları birleştirmelerini engelliyor olsa da asıl neden insan beyninin işleyişi ile ilgilidir. Dolayısı ile kurumların teknik, finansal ya da bürokratik kapasitelerini arttırmayı hedefleyen bir istihbarat reformu, tek başına istihbarat başarısızlıklarına neden olan başat nedeni ortadan kaldırmak için yeterli olmayacaktır. Heuer tarafından yazılan İstihbarat Analizinin Psikolojisi kitabı, istihbarat çalışmaları literatürünün en önemli eserleri arasında görülmektedir.

²³³ Amy Zegart, *Flawed by Design: The Evolution of the CIA, JCS, and NSC*, (California: Stanford University Press, 1999), 223-228.

²³⁴ Amy Zegart, *Spying Blind: The CIA, the FBI, and the Origins of 9/11*, (New Jersey: Princeton University Press, 2007), 1-14.

Richards Heuer gibi eski bir CIA analisti olan ve istihbarat çalışmaları alanındaki akademik çalışmalarını Georgetown Üniversitesi'nde sürdüren John A. Gentry, farklı bir bakış açısına sahiptir.²³⁵ Gentry'e göre istihbarat başarısızlıkları her zaman istihbarat kurumları ile ilgili değildir. Doğru istihbarat sağlanmış olsa dahi, politika yapımcıların çeşitli nedenlerden ötürü gerekli adımları atmamaları da istihbarat başarısızlığına neden olabilir. Gentry'e göre istihbarat, sadece istihbarat kurumlarının değil tüm hükümetin görevidir. Özellikle stratejik seviyede istihbarat üretiminde politika yapımcıların yönlendirme safhasındaki etkileri ve üretilen istihbarat sonucunda izleyecekleri politikalar kritik öneme sahiptir. Dolayısı ile istihbarat hatalarının nedenlerini sadece istihbarat kurumlarında değil, aynı zamanda politika yapımcılarda ve istihbarat kurumları ve politika yapımcılar arasında ilişkilerde de aramak gereklidir.

Stephan Chan ve Robert Jervis gibi isimler istihbarat başarısızlıklarını sosyal, organizasyonel ve kurumsal bir takım değişkenlerin sonuçları üzerinden okurlar. Bu isimler, başarılı istihbaratın doğru politikalar için tek başına yeterli olmadığını, aynı zamanda istihbaratın sunulduğu karar alıcıların da bu doğru istihbarat ışığında politikalar izlemeleri gerektiğini vurgularlar. Buna karşın her ikisi de, insan zihnine içkin bazı eğilimlerinin istihbarat analizi sırasında bazı hatalara yol açtığını kabul ederler. Chan ve Jervis'e göre insanlar çoğu zaman gerek istihbarat analizi, gerek ise vaka değerlendirmeleri sırasında bilişsel yanlılıklara uğrarlar.

Literatürdeki farklı bakış açılarından da anlaşılacağı üzere istihbarat başarısızlıklarının temel olarak neden kaynaklandığına dair bir görüş birliği yoktur. Buna karşın istihbarat başarısızlıklarının istihbarat çalışmaları alanda en çok dikkat çeken konulardan biri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu tez, istihbarat başarısızlıklarını başat olarak bilişsel yanlılıkların etkileri ile açıklayan bakış açısı ile yazılmıştır. Bu bağlamda, istihbarat başarısızlığı örneklerini daha iyi analiz edebilmek için uyarı istihbaratı kavramını incelemek uygun olacaktır.

²³⁵ Georgetown University, John A. Gentry, <https://gufaculty360.georgetown.edu/s/contact/00336000014SrlBAAS/john-gentry>, [Erişim Tarihi: 17.12.2023]

4.1. Uyarı İstihbaratı

Uyarı istihbaratı ya da ikaz istihbaratı, potansiyel tehlike veya riskleri önceden tespit etmek ve bu bilgileri paylaşarak önlem alınmasına yardımcı olmak amacıyla toplanan istihbaratı ifade eder. Bu tür istihbarat, genellikle bir tehdidin ortaya çıkması veya bir olayın gerçekleşmesi beklendiğinde ilgili kişi ve kurumları bilgilendirmek için kullanılır. Olası saldırılara karşı gerekli uyarıyı sağlamak, modern istihbarat kurumlarının en önemli görevlerinden biridir. Uyarı istihbaratı, çoğu zaman sadece belirli bir olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ihtimali ile ilgilenir.

Uyarı olgusu, gerek bireysel seviyedeki bir bilişsel faaliyet, gerek ise istihbaratın bir fonksiyonu olarak benzer örüntüler takip eder. Bu örüntünün safhaları fark etme, teyit etme, tanımlama, iletişim, değerlendirme ve eylem olarak varsayılabilir. John F. McCreary bu örüntüyü “uyarı çarkı” olarak isimlendirmiş ve ilk dört safhanın istihbarat, son iki safhanın ise karar alma ile ilgili olduğunu belirtmiştir.²³⁶

Uyarı istihbaratı olgusu, 2.Dünya Savaşı ile birlikte mobilizasyon teknolojilerinin ilerlemesi ile önem kazanmıştır. 2. Dünya Savaşı, sadece gelişen mobilizasyon teknolojileri yüzünden değil, aynı zamanda dünyayı etkisi altına alan radikal sağ ve sol hareketler nedeniyle de küresel güvenlik algısını etkilemiştir.²³⁷ Bu dönemde gerçekleşen kimi sürpriz saldırıların uluslararası alandaki etkileri günümüze değin sürmektedir. 2.Dünya Savaşını izleyen yıllarda başlayan ve yükselen Soğuk Savaş ile hem Batı hem de Doğu Blokları, karşı taraftan gelebilecek bir saldırı ihtimaline karşı istihbaratın uyarı fonksiyonuna önem vermişlerdir.²³⁸ Özellikle Sovyetler Birliği’nin ABD’den 4 yıl sonra atom bombası, sadece 9 ay sonra ise hidrojen bombası teknolojisine sahip olması, çift kutuplu dünya sisteminde güvenlik kaygılarının yeni bir

²³⁶ Guillaume Gustav de Valk, “Dutch intelligence - towards a qualitative framework for analysis”, (Yüksek Lisans Tezi, Groningen Üniversitesi, 2005), 16-17.

²³⁷ Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl Tarihi: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, (İstanbul: Everest Yayınları, 2010), 144-188.

²³⁸ Cynthia Grabo, Handbook of Warning Intelligence: Assessing the Threat to National Security, (Plymouth: Scarecrow Press, 2010), 1-4.

boyuta taşınmasına neden olmuştur.²³⁹ Soğuk Savaşın bitmesinin ardından terörizm ve politik şiddetin yükselmesi, uyarı istihbaratının devletler için önemlerini korumasına imkan sağlamıştır. Terör saldırıları, geçmiş yıllarda birçok uzman tarafından savaşlar ya da etnik temizlikler gibi diğer şiddet olaylarından ayrı bir noktada ele alınmışlardır. Zira terör saldırılarının asıl hedefinin olabildiğince fazla kişiye doğrudan zarar vermek değil, gerçekleştirilen eylem ile olabildiğince fazla kişiyi korkuya düşürerek belirli siyasi hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için rıza oluşturulması olduğu düşünülmüştür.²⁴⁰ Buna karşın 1995 yılındaki Oklahoma City Saldırısı, 1995 yılındaki Tokyo Sarin Gazı Saldırısı, 1998 yılındaki ABD konsolosluk Saldırıları, 1999 yılındaki Rusya Apartman Bombalamaları ve 2001 yılındaki 11 Eylül saldırıları gibi pek çok vaka, terörist organizasyonların motivasyon ve siyasi görüşlerinden bağımsız olarak, daha fazla insana zarar verecek metotlar benimsemeye başlamalarının işareti olarak kabul edilebilir. Özellikle El Kaide tarafından gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları, uluslararası alanda terörizmin neredeyse bir takıntı haline dönüşmesine neden olacak kadar travmatik etkilere sahip olmuştur. 11 Eylül Saldırıları'nın ardından yapılan bir araştırma, ABD'li yetişkinlerinin %33'ünün uyku, %49'unun ise konsantrasyon sorunları yaşamaya başladığını ortaya koymuştur. Aynı araştırmaya göre 30 yaşın üzerindeki ABD'lilerin neredeyse hepsi, 11 Eylül 2001 Saldırıları sırasında tam olarak ne yapmakta olduklarını hatırlamaktadır.²⁴¹ Benzeri araştırmalar, sürpriz saldırıların bireyler ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koymaktadır. Daniel Kahneman, istatistiki olarak terör nedeniyle ölme ihtimalinin oldukça az olmasına karşın terörün toplumlar için büyük bir endişe nedeni olmasını bulunabilirlik yanlışlığının bir etkisi olarak yorumlamıştır.²⁴² David Rapoport, 11 Eylül saldırılarını dördüncü dalga

²³⁹ Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl Tarihi: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, (İstanbul: Everest Yayınları, 2010), 307.

²⁴⁰ Steven Pinker, The Better Angels Of Our Nature, (New York: Penguin Group, 2011), 344.

²⁴¹ Hannah Hartig, Carroll Doherty, Two Decades Later, the Enduring Legacy of 9/11, <https://www.pewresearch.org/politics/2021/09/02/two-decades-later-the-enduring-legacy-of-9-11/>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

²⁴² Kahneman, 2020, 373.

terörizmin zirvesi olarak tanımlamıştır. Terörist grupların izlediği stratejideki bu değişim, terör örgütlerinin kitle imha silahlarına erişimlerine dair korkuları tetikleyerek endişeleri daha da arttırmıştır.²⁴³

Uyarı istihbaratı tabiri, genellikle stratejik seviyedeki uyarı istihbaratını belirtmek için kullanılsa da taktik ve operasyonel seviyede de uyarı istihbaratının varlığından söz edilebilir. Uyarı istihbaratı konu olduğunda, stratejik, operasyonel ve taktik seviyeler arasındaki çizgi bulanık bir hal alabilir. Söz gelimi Pearl Harbor saldırısına dair bir istihbaratın hangi noktada taktik, hangi noktada stratejik olarak kategorize edileceği tartışma konusudur.

Uyarı istihbaratı sağlamak oldukça zor bir uğraştır. Zira bir istihbarat analisti, gerekli uyarıyı sağlamak için büyük ve “gürültülü” bir bilgi yığını içinden gerekli ve doğru bilgi kırıntılarını bulmak ve kullanmak zorundadır. İstihbarat için kullanılan “noktaları birleştirmek” alegorisine karşın, uyarı istihbaratı için “numaralar olmadan noktaları birleştirmeye çalışmak” benzetmesi yapılmıştır. Yaygın kanının aksine, son dönemlerde yaşanan teknolojik gelişmeler birçok noktada uyarı istihbaratı üzerine çalışan analistlerin işlerini daha da zor kılmıştır. Çünkü son yıllarda radikal şekilde yaygınlık kazanan sosyal medya ve cep telefonu kullanımı ve küresel ölçekte internete erişimin yaygınlaşması gibi gelişmeler, analistlerin gerekli ipuçlarını bulmak için incelemeleri gereken bilgi yığınlarını daha da büyötmüştür.²⁴⁴ “Gürültünün” karar alma süreçlerindeki etkisi, bilişsel yanlılıklar ve karar alma üzerine yapılan çalışmaları ile anılan Daniel Kahneman, Olivier Sibony ve Cass Sunstein tarafından detaylıca incelenmiştir. Bu üç isim, Gürültü: İnsan Yargısında Hata adlı kitaplarında gürültü olgusunu veri bilimindeki kullanımındakine benzer bir bağlamda ele almış ve analiz etmişlerdir. Bu kitap, yapılan pek çok farklı çalışmaya göre belirsizlik durumlarında

²⁴³ David C. Rapoport, *Waves Of Global Terrorism: From 1879 to the Present*, (New York: Columbia University Press, (2022), 203.

²⁴⁴ Foreign Policy Research Institute, “Surprise Attack: Understanding the Challenges of Intelligence Analysis”, <https://www.youtube.com/watch?v=d6jduO91pf4&list=PLv9EMtUMORzXIZqJOE3273fxOFBNpo80X&index=5>, [Erişim Tarihi: 13.02.2024].

daha fazla bilgiye sahip olmanın her zaman daha doğru kararlar almak anlamında gelmediği argümanını savunur ve bu argümanı farklı vaka analizleri ile destekler. Yapılan çalışmalar, karar alıcı aktörlerin kimi veriler ile karşılaştıklarında irrasyonel kararlar verme eğilimlerinin arttığını iddia eder. Gürültü etkisi, farklı karar alıcıların benzer verilerle karar almalarına karşın farklı çıkarımlarda bulunmalarına yol açabilir. Bu olgunun etkileri tıbbi tanı koymadan hukuki yargı süreçlerine, finansal öngörülerden iş mülakatlarına kadar oldukça farklı karar alma durumlarında gözlemlenebilirler. Gürültü etkisi, çoğu durumda bilişsel yanlılıklar ile birlikte ele alınırlar.²⁴⁵

Gürültülü verinin uyarı istihbaratı üzerindeki olumsuz etkileri uzun zamandır bilinen bir durumdur. İtalyan romancı Dino Buzatti, 1940 yılında yayımladığı Tatar Çölü adlı romanında “Genelkurmaya binlerce enformasyon gider ama bin taneden ancak biri doğrudur, bu yüzden de hiçbirine inanmazlar. Zaten tartışmak boşuna, göreceksin, her şey benim dediğim gibi olacak” diye yazmış ve yanlış alarmların istihbarat üzerindeki yıkıcı etkisine dikkat çekmiştir. Bu durum, gürültülü verinin ve yanlış alarmların karar alma süreçlerindeki etkilerinin yeni farkına varılmış bir olgu olmadığının bir kanıtı olarak ele alınabilir.²⁴⁶

Gürültülü veri, sadece insanların değil algoritmaların da karar alma süreçlerini olumsuz şekilde etkilemiştir. Makine öğrenmesi ve büyük veri gibi alanlarda çalışan uzmanlar, daha doğru çıktılara ulaşmak için veri yığınları içerisindeki gürültü faktörünü çeşitli yöntemler ile elemine etmeye çalışırlar. Veri içerisindeki gürültünün minimize edilmemesi, örneklemin evrenden sapmasına ve yanıltıcı içgörüler edinilmesine neden olur.²⁴⁷

²⁴⁵ Daniel Kahneman, Olivier Sibony, Cass R. Sunstein, Noise: A Flaw in Human Judgement, (New York: Little, Brown Spark, 2021), 46-56.

²⁴⁶ Dino Buzatti, Tatar Çölü, çev. Hülya Tufan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 177.

²⁴⁷ Shivani Gupta, Atul Gupta, “Dealing with Noise Problem in Machine Learning Data-sets: A Systematic Review”, The Fifth Information Systems International Conference 2019, 1.

Uyarı istihbaratı alanında çalışan bir analist, esnek bilişsel yeteneklere, analitik bir düşünce tarzına, gerektiğinde çatışma içinde bulunan aktör gibi düşünebilecek, hatta empati kurabilecek, yetkinliklere sahip olmalıdır. Buna karşın uyarı istihbaratı sadece analistler için değil, politika yapıcılar için de oldukça zorlayıcı bir konudur. Zira sunulan öngörünün doğru olması ve herhangi bir aksiyom alınmaması durumunda bu tercihin sonuçları katastrofik olabilir. Buna karşın sunulan istihbaratın yanlış olması durumunda alınan önlemler, gerek psikolojik, gerek siyasi, gerek finansal olarak oldukça maliyetli olacaktır. Söz gelimi, bir ülkenin karar alıcılarının, komşu ülkenin saldırı hazırlığında olduğuna dair aldığı yanlış bir istihbarat sonucunda birliklerini mobilize ederek sınıra yığması hem iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerebilir, hem halkı ve güvenlik güçlerini demoralize eder, hem de kamu kaynaklarını harcar. Ayrıca çok fazla yanlış alarm, öznelerin doğru alarmlara karşı da duyarsızlaşması sonucunu beraberinde getirir.²⁴⁸ Bu durum, psikoloji literatüründe “alarm yorgunluğu” ya da “uyarı yorgunluğu” olarak anılır. Özellikle güvenlik hassasiyetinin yüksek olduğu sektörlerde, insanların gerekli alarm durumlarında doğru reaksiyonları vermelerini sağlamak için yanlış alarmlar olabildiğince kısıtlanmaya çalışılır.

Uyarı istihbaratına dair bir başka zorluk ise, uyarı fonksiyonuna içkin bir ikilemden kaynaklanır. Uyarı istihbaratına uygun şekilde politika üreten politikacılar, söz konusu saldırının gerçekleşmemesinin nedeninin uyarı istihbaratına uygun şekilde politika üretilmesi mi, yoksa istihbaratın hatalı olması mı olduğunu çoğu zaman bilemezler. Söz gelimi, X ülkesinin lideri, komşusu olan Y ülkesinin kara kuvvetlerinin sürpriz bir saldırı ile ülkesini işgal edeceğine dair bir uyarı istihbaratı raporu alır ve önlem olarak birliklerini Y ülkesi ile paylaştığı sınıra yığarsa, Y ülkesinin lideri, sürpriz saldırının sağlayacağı asimetrik avantajı yitirdiğini düşünerek işgal planını erteleyebilir. Bu nedenle X ülkesinin lideri, bürokrasisi ve halkı, Y ülkesinin sürpriz işgal girişime dair sunulan istihbarat doğru mu, yanlış mı olduğunu muhtemelen asla bilemeyecektir. Bu

²⁴⁸ James P. Bliss, “The Cry-Wolf Phenomenon and its Effect on Alarm Responses”, University of Central Florida (1993), 8-14.

durum, bir hayatta kalma yanlılığı gibi düşünülebilir.²⁴⁹ Uyarı istihbaratını değerlendirirken, bu bilişsel yanlılığa uğradığını fark etmeyen biri, neredeyse tamamı başarısız örneklerden oluşan bir örneklem grubu ile karşılaşacak ve uyarı istihbaratı hakkında gerçeği yansıtmayan çıkarımlarda bulunacaktır. Bu ikilem nedeniyle, uyarı istihbaratına dair vakaların neredeyse hepsi, istihbarat başarısızlıkları üzerinden değerlendirilir ve tartışılır. Bu başarısızlıkların kimileri aradan geçen onlarca yıla rağmen günümüzde hala tartışma konusudur. Bu vakaların bir kısmı ilerleyen bölümlerdeki gibidir;

4.2. Vaka Analizleri

4.2.1. Barbarossa Operasyonu

İkinci Dünya Savaşı'nın öncesindeki birkaç yılda, Nazi Almanya'sı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkiler iyi yönlü bir seyir izliyordu. Her ne kadar 1933 yılında Alman Sosyalist İşçi Partisi'nin iktidara geldikten sonraki birkaç yılda Hitler'in Slavlara karşı ırkçı açıklamaları ve antikomünist politikaları iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiş olsa da ilerleyen yıllarda iki ülke arasında bir dizi diplomatik ve ticari anlaşma yapılmıştı. 1939 yılında Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, Moskova'da bu iki devleti temsilen Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı imzaladı. Bu pakt, uluslararası kamuoyunda bu iki totaliter devletin bir ittifak oluşturacaklarına dair beklentiler ve endişeler meydana getirmiştir.²⁵⁰ Pakt, saldırılmazlık taahhüdünün yanı sıra bu iki devletin Doğu Avrupa'daki nüfus alanlarının sınırlarını belirleyen gizli bir protokol de içermekteydi. Saldırmazlık Paktı'nın imzalanışından sadece birkaç ay sonra, 1 Eylül 1939'da Almanya, Polonya'yı işgal

²⁴⁹ Abbi Clark, "Intelligence Failure: What, When, Why and How", <https://greodynamics.com/intelligence-failure-what-when-why-how/>, [Erişim Tarihi: 02.02.2024]

²⁵⁰ The Guardian, The Molotov-Ribbentrop pact – archive, August 1939, <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2019/jul/24/molotov-ribbentrop-pact-germany-russia-1939>, [Erişim Tarihi: 02.02.2024]

etmiştir. Bu olay, pek çok kişi tarafından İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olarak kabul edilir. Almanya'nın Polonya'yı işgalinden sadece iki hafta sonra Stalin, Sovyetler Birliği ordusuna Polonya'yı işgal etmeleri için emir vermiştir. 16 Eylül 1939'da Sovyetler Birliği ordusu, Polonya'nın doğu sınırından girerek Almanların saldırısı karşısında güçsüz düşen Polonya'yı işgal etmeye başlamıştır. Bir ay kadar süren bir direnişin ardından Polonya düşmüş ve toprakları iki totaliter devler arasında paylaşılmıştır. Diplomatik ve askeri alandaki iş birliğini, ekonomik alandaki iş birliği takip etmiş; Sovyetler Birliği ve Almanya çeşitli anlaşmalar ile ticaret kapasitelerini arttırmışlardır.

İki devlet arasındaki iyi ilişkiler sürerken, Polonya'nın işgalinden sadece iki yıl kadar sonra, Almanya, o güne dek tarihin en geniş çaplı kara harekatı olan Barbarossa Harekatı'nı başlatır ve Sovyetler Birliğini işgal eder. Almanya, İtalya, Finlandiya, Macaristan, Romanya ve Slovakya'dan oluşan Mihver Devletler koalisyonu işgal için ilk aşamada 3.8 milyon askeri ve 600 bin motorlu taşıtı mobilize eder. Bu saldırı, Sovyetler Birliği için gerçek bir sürpriz saldırı olmuştur. 6 ay kadar süren işgal harekatı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin zaferi ile sonuçlanmasına karşın bu çatışma her iki taraf için de oldukça ağır zaiyatlara neden olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne ait belgelere göre Mihver Devletler tarafında 1 milyondan fazla asker, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafında ise 4.5 milyon kadar asker ve sivil yaşamını yitirmiş, esir düşmüş ya da kaybolmuştur. Barbarossa Harekatı, Doğu Avrupa'da milyonlarca insanın yer değiştirmesine neden olacak göç hareketlerini de tetiklemiştir.

Harekatın ardından geçmiş veriler göz önünde bulundurulduğunda Barbarossa Harekatı nerdeyse kaçınılmaz gibi gözükmektedir. Hitler, Alman devletinin doğu ve kuzeye genişlemesi gerektiğini savunan Lebensraum fikrini benimsemiştir. Almancada yaşam alanı anlamına gelen bu kavram, ilk olarak Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel tarafından ortaya atılmış olsa da, Hitler bu fikri takıntılı derecede benimsemiş ve bu

doğrultuda politikalar izlemiştir.²⁵¹ Alman Devleti, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Hitler tarafından benimsenen bu politikalara uygun olarak Avusturya ve Çekoslovakya'yı ilhak etmiştir. Söz konusu hareket, kod adını yayılmacı politikaları ile anılan Kutsal Roma Germen İmparatoru Frederick Barbarossa'dan almıştır. Uluslararası düzeni ırkların mücadelesi üzerinden okuyan Hitler ve diğer Alman politika yapımcıların, bir noktada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile karşı karşıya geleceğini tahmin etmek, günümüzden geçmişe bakıldığında oldukça kolay olacaktır. Ayrıca Mihver devletlerin askeri mobilizasyonu da Stalin ve çevresindeki karar alıcıları bir sürpriz saldırının gerçekleşeceğine ikna etmek için yeterli olmamıştır.

Bu büyük istihbarat başarısızlığı, bilişsel yanlılıkların uyarı istihbaratındaki rolünü anlamak için oldukça iyi bir örnektir. Bu başarısızlığı anlamak için dönemin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin politik iklimini göz önünde bulundurmak önemlidir. Çarlık Rusyası'nın son dönemleri, Avrupa'dan yayılan gelişmelerin etkisi ile oldukça baskıcı bir siyasi yapıya sahiptir. Çarlık rejiminin son dönemlerinde Rusya'nın gizli servisi olan Ohranka, ya da resmi adı ile Kamu Güvenliğinin ve Düzeninin Korunması Departmanı, rejim muhaliflerini oldukça sıkı şekilde gözetim altında tutmakta ve baskılamaktaydı.

1917 yılında Bolşeviklerin Petrograd'daki geçici hükümeti devirmeleri ile birlikte Ekim Devrimi gerçekleşmiş ve eski rejim yıkılmıştır. Buna karşın politik baskı devam eder. Ohranka'nın yerini alan Çeka, yani Karşı-Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu, rejim muhalifi olarak gördüğü kişilere karşı bir baskı ve yargısız infaz süreci başlatır.²⁵² 1918-1922 yılları arasında Bolşevikler tarafından izlenen bu politika “Kızıl Terör” olarak anılır. Bu dönemde Beyaz Ordu ile ilişkili ya da sosyalist rejime muhalif olarak görülen pek çok kişi tutuklanır, işkence görür ya da öldürülür. Kızıl Terör dönemi sırasında öldürülen insanların sayısına dair net bir uzlaş

²⁵¹ Woodruff D. Smith, Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum, German Studies Review, C.3, S.1 (1980), 51-68.

²⁵² Peter Whitewood, The Red Army and the Great Terror: Stalin's Purge of the Soviet Military, (Kansas: University Press of Kansas, 2015) 38-45.

olmasa da ileri sürülen sayılar çoğunlukla yüksek on binler ve düşük yüz binler arasındadır. Vladimir Lenin'in ölümünün ardından Joseph Stalin döneminin başlamadığı ile baskı daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. 1936 yılında başlayan ve "Büyük Temizlik" olarak anılan siyasi baskı kampanyası ile sağ ve sol muhalifler baskılanmış, hem bürokrasi hem de Kızıl Ordu içerisindeki binlerce muhalifi ihanet ile suçlanarak tasfiye edilmişlerdir. Stalin, Moskova Davaları denilen göstermelik davalar ile Komünist Parti içerisindeki pek çok rakibini ölüme mahkum etmiştir. Büyük Temizlik sırasında 600 bin ila 1 milyon 200 kişinin öldürüldüğü düşünülmektedir.²⁵³

Pek çok bakış açısı, Stalin döneminde Sovyetler Birliğinde izlenen politikaları Stalin'in aşırı şüpheli, güvensiz ve paranoyaya meyilli yapısı ile açıklamaya çalışmıştır.²⁵⁴ Stalin, her ne kadar Hitler ile oldukça farklı ideolojik pozisyonlara sahip olsa da, kapitalist ve demokrat ülkelere karşı Hitler'in bir müttefik olabileceğine inanmıştır.²⁵⁵ Her ne kadar İngiliz ve ABD askeri istihbarat servisleri, Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliğine saldırı hazırlığı içerisinde olduğunu haber almış ve bu konuda Sovyetler Birliği ile bilgi paylaşmış olsalar da, Stalin, ideolojik saplantıları ve güvensizliği nedeni ile bunun gerçekleşeceğine ihtimal vermemiştir. Stalin, bunun Sovyetler Birliği ve Almanya'nın ilişkilerini bozmak ve Sovyetler Birliğini Müttefik Devletler safında savaşa çekmek için bir girişim olduğunu düşünmüştür. Harekattan kısa süre önce Sovyetler Birliği'nin askeri istihbarat birimleri Stalin'e Almanya'nın saldırı hazırlığı içerisinde olduğuna dair raporlar sunmuş fakat Stalin bunun gizli rejim muhaliflerinin bir komplosu olduğunu düşünmüştür.²⁵⁶ Bu noktada güvensiz kişilik yapısı ve ideoloji saplantıları nedeniyle Joseph Stalin'i doğrulama yanlılığına sürüklediği ve kendi düşünce ve inançlarının aksindeki bulguları görmezden gelmeye ittiği varsayılabilir.

²⁵³ A.g.e. 252-275.

²⁵⁴ Raymond Birt, "Personality and Foreign Policy: The Case of Stalin", Political Psychology C.14, S.4 (1993), 607-625.

²⁵⁵ John A. Gentry, Intelligence Failure Reframed, Political Science Quarterly, C. 123, S. 2 (2008), 247-270.

²⁵⁶ John H. Waller, The Unseen War in Europe: Espionage and Conspiracy in the Second World War, (New York: Random House, 1996) 192.

Robert Clark, Stalin'in narsist zihin yapısı nedeniyle istihbarat analistlerinin öngörülerini dinlemek yerine kendi analizini yaptığını ve bunun benzer zihin yapısına sahip liderler arasında sıklıkla görülen bir durum olduğunu iddia eder.²⁵⁷ Bu olaya istihbarat analistlerinin perspektifinden bakıldığında ise, Stalin'e olası bir Alman işgaline dair bir rapor sunmanın rejim düşmanı olarak suçlanmaya, dolayısıyla istenmeyen olaylara yol açabileceği görülecektir. Bu nedenden dolayı Stalin'in bu konudaki düşüncelerinin ve aşırı şüpheci tutumunun istihbarat analistlerini de belirli bir konudaki bulguları görmezden gelmeye ve raporlamamaya ittiğini iddia etmek oldukça yerinde olacaktır. Dolayısı ile Sovyetler Birliği yönetiminin Barbarossa Harekatı'na hazırlıksız yakalanışı hem doğrulama, hem de raporlama yanlışlıkları üzerinden okunabilir.

Her ne kadar bazı bakış açıları Stalin'in olası bir Alman sürpriz saldırısını olası görmesine karşın Batı sınırlarına yığınak yaparak Hitler'i tahrik etmekten çekindiğini iddia etse de, bu bakış açısı, Stalin yönetiminin bu yönde görüş bildiren isimleri neden ihanetle suçladığına dair tatmin edici bir cevap verememektedir.

Bu noktada Sovyetler Birliği'nin karar alıcılarının Adolf Hitler'e rasyonellik atfederek öngöründe bulunmaları da önemli bir hata olarak karşımıza çıkar. Bazı bakış açılarına göre Stalin, hali hazırda Müttefik Devletlere karşı savaşmakta olan Almanya'nın Sovyetler Birliği içerine girerek Doğu sınırlarında yeni bir cephe açması fikrini stratejik olarak oldukça mantıksız bulmuştur. Buna karşın Almanya, Sovyetler Birliği'ne savaş açmış, en büyük devletlerden birini karşı safta savaşa çekmiş ve olası bir müttefikini kaybetmiştir. Bunun İkinci Dünya Savaşı için bir kırılma anı olduğu düşünülmektedir. Barbarossa Harekatı, milyonlarca asker ve sivilin ölümüne karşın Sovyetler Birliği'nin zaferi ile sonuçlanmıştır.

Hitler'e rasyonellik atfederek karar alma hatası, Stalin'e özgü değildir. 1938 yılında Çekoslovakya'nın Südet bölgesini üzerinde hak iddia eder Adolf Hitler ile yüz yüze görüşen dönemin Birleşik Krallık Başbakanı Neville Chamberlain de aynı hataya

²⁵⁷ Robert M. Clark, *Intelligence Analysis: A Target-Centric Approach*, (California: CQ Press, 2013), 76.

düşmüştür. Münih'te Hitler ile görüştüktan sonra İngiltere'ye geri dönem Chamberlain, “Hitler’in deli değil akılcı ve adanmış olduğunu” ve yayılmacı hedeflerinin Çekoslovakya’nın Alman çoğunluklu bölgeleri ile sınırlı olduğunu belirtmiştir. Kısa süre sonra Chamberlain’in Hitler hakkında yanıldığı ortaya çıkmış ve bu gelişmeler Chamberlain’in politik kariyerinin sonunu getirmiştir. Chamberlain, hala Hitler’e karşı olan tutumu nedeniyle eleştirilmektedir. Benzer şekilde, Almanya’da uzun süre geçiren ve önemli Alman politika yapıcılar ile görüşmeler gerçekleştiren dönemin Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Edward Frederick Lindley Wood’da, parlak akademik ve diplomatik geçmişine Adolf Hitler’in savaştan çekindiğini savunmuş ve yatıştırma politikası izlenmesi gerektiğini savunmuştur.²⁵⁸

4.2.2. Pearl Harbor Saldırısı

İkinci Dünya Savaşı’nın kaderini değiştiren bir başka istihbarat başarısızlığı ise Pearl Harbor Saldırısı vakasıdır. Bu saldırıya giden sürecin daha iyi anlaşılması için ABD-Japonya ilişkilerinin geçmişine bakılması faydalı olacaktır.

Japonya, her ne kadar günümüzde ABD’nin Pasifik bölgesindeki en önemli askeri ve ekonomik partneri olsa dahi, iki ülke arasındaki ilişkiler her zaman bu kadar iyi olmamıştır. 1868 yılında başlayan Meiji Restorasyonu ile Japonya kısa sürede bir sanayileşme dalgası yaşamış, merkezi hükümeti güçlendirmiş, ekonomik olarak gelişmiş ve bu gelişmelere bağlı olarak ordusunu modernize ederek askeri kapasitesini arttırmıştır.²⁵⁹ Bu gelişmeler, Japonya’nın doğal kaynaklara ihtiyacını arttırmış ve genel olarak içe kapanık bir ülke olarak tarif edilen Japonya, Pasifik bölgesinde bazı yayılmacı politikalar izlemeye başlamıştır. Her ne kadar Japonya ile ilişkilerini geliştirmek isteyen ABD hükümeti, görevlendirdiği danışmanlar ile Japonya’nın modernleşmesini desteklese de, Japonya’nın modernizasyonu uzun vadede Japonya ve

²⁵⁸ Malcolm Gladwell, *Talking to Strangers: What Should we Know About The People We Don’t Know*, (New York: Little, Brown and Company, 2019), 34.

²⁵⁹ Masaru Kohno, “On the Meiji Restoration: Japan's search for sovereignty?”, *International Relations of the Asia-Pacific*, C.1, S.2 (2001), 265-283.

ABD'nin bölgedeki çıkarlarının çatışmasına neden olmuştur. Hawaii Kralı Kalākaua'nın Japonya ile yürüttüğü görüşmeler, ABD'nin Hawaii'yi ilhakının önemli sebepleri arasında gösterilir. Pek çok kişi Hawaii'nin Japonya'nın egemenliğinin altına girmesinin olması bir savaşta ABD'nin batı kıyıları için risk teşkil edeceğini düşünmektedir. Japon Donanmasının Pasifik okyanusundaki etkisinin artması ve ABD'deki Japon göçmenlerin karşılaştığı ayrımcı politikalar, 20.yüzyılın ilk yıllarında iki ülkenin ilişkilerinin daha da gerilmesine yol açmıştır. Restorasyonun sonucunda ordusunu modernize eden ve geliştiren Japonya, 1904-1905 yıllarında Rusya ile savaşmış ve bu savaş Japonya'nın zaferi ile sonuçlanmıştır. Böylece Japonya modern dönemde bir Avrupa devletini mağlup etmeyi başaran ilk Asya devleti olur ve Rusya'nın Uzak Doğu üzerindeki etkisini kırar. Rus-Japon Savaşı ile Japonya hem kendisini kanıtlamış, hem de Uzak Doğu'daki etki alanını daha da genişletmiştir. Savaşın ardından iki devlet arasındaki barış görüşmelerini dönemin ABD Başkanı Theodore Roosevelt tarafından yürütülmüş; Roosevelt'in başkanlığı döneminde ABD, Japonya ile iyi ilişkiler yürütmeyi hedeflemiştir. Her ne kadar ABD ve Japonya 1.Dünya Savaşı sırasında aynı tarafta yer almış ve bu durum ilişkilerin bir nebze düzelmiş olmasını sağlasa da, bu ilişkiler kalıcı olmamıştır. 1.Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın zayıflaması, Japon karar alıcılara Avrupa devletlerinin Asya'daki etkilerinin azalacağını düşündürmüş ve bu durum bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. 1931 yılında Japon Ordusu, Çin'in Mukden şehrinde bir sahte bayrak operasyonu gerçekleştirmiş ve bölgedeki çıkarlarını korumak için Mançurya bölgesini işgal etmiştir.²⁶⁰ Her ne kadar bu işgal, Milletler Cemiyeti, Birleşik Krallık ve ABD tarafından şiddetle eleştirilse de, Japon Ordusu bölgeden çekilmemiş ve jeopolitik çıkarlarını korumak için bölgede kukla bir Mançurya devleti kurmuştur. Japonya'nın Mançurya'yı işgali, pek çok tarihçi tarafından 2.Dünya Savaşı'nın zeminini hazırlayan önemli gelişmeler arasında gösterilir. İşgal sırasında Japonya'nın işlediği iddia edilen savaş suçları, Batılı devletler arasındaki Japonya karşıtlığını daha da arttırmıştır. 1937 yılındaki USS Panay Olayı ile iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerilmiştir. USS

²⁶⁰ United States of America Department of State, "The Mukden Incident of 1931 and the Stimson Doctrine", <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/mukden-incident>, [Erişim Tarihi: 21.01.2024]

Panay olayı, 12 Aralık 1937'de Çin ve Japonya arasındaki çatışmalar sırasında gerçekleşmiştir. ABD, Nanking katliamından sonra bölgedeki Amerikan sivil ve askeri personelini korumak için USS Panay gibi savaş gemilerini Yangtze Nehri'nde görevlendirmiştir. Olay günü, USS Panay gemisi, nehirde seyir halindeyken Japon savaş uçaklarının saldırıya uğramış ve saldırı sonucunda USS Panay ciddi şekilde hasar gördü ve batma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Saldırı sonrasında gemideki bazı sivil ve askerler hayatını kaybetmiş, hayatta kalanlar ise tahliye edilmiştir. Her ne kadar Japon hükümeti, saldırının bir hata olduğunu iddia etse ve resmi olarak özür dilese de, olay Amerikan kamuoyunda büyük bir öfkeye yol açmıştır. USS Panay olayı, 2. Dünya Savaşı'nın Pasifik Cephesi'nde daha büyük çatışmalara zemin hazırlayan bir dizi olayın başlangıcına işaret etmektedir.²⁶¹ USS Panay Olayı, ABD'li karar alıcılar ve kamuoyundaki Japonya karşıtlığını daha da körüklemiş ve ABD Hükümetini Japonya'ya uygulanan ekonomik ambargoyu daha da sıkılaştırmaya itmiştir. Birçok doğal kaynak için dışarıya bağlı olan Japonya, özellikle enerji kaynakları konusundaki ekonomik yaptırımlardan oldukça olumsuz etkilenmektedir. Japonya'nın bölgedeki yayılmacı politikaları, çıkarlarının Fransa, Hollanda ve ABD gibi devletlerle çatışmasına neden olmuş ve Japonya'yı Mihver Devletler ile yakınlaştırmıştır.²⁶² 1940 yılında Almanya, İtalya ve Japonya arasında Berlin'de imzalanan Üç Yol İttifakı, Hollanda ve Birleşik Krallık'ın da ABD ile benzer ekonomik yaptırım politikaları izlemesine neden olmuştur. 1941 yılında ABD Hükümetinin de desteği ile, The Flying Tigers adıyla bilinen bir grup ABD'li gönüllü savaş pilotu, Japonya'ya karşı savaşan Çin'e destek vermeye gitmiştir.²⁶³ ABD'li karar alıcılar, Pasifik'te olası bir savaş ihtimaline karşı B-17 bombardıman uçaklarını Filipinler'deki ABD hava üslerine taşımaya başlamışlardır. Petrol ambargosu, halihazırda savaş halinde olan Japonya'yı

²⁶¹ William T. Johnsen, *The Origins Of The Grand Alliance: Anglo-American Military Collaboration From The Panay Incident To Pearl Harbor*, (Kentucky: The University Press of Kentucky, 2016), 83.

²⁶² Gordon W. Prange, *"At Dawn We Slept: The Untold Story of Pearl Harbor"*, (New York: Penguin Group, 1981), 23.

²⁶³ Eugenie Buchan, *"A Few Planes For China: The Birth of the Flying Tigers"*, (New England: University Press of New England, 2017), 41-50.

oldukça zorlamaktaydı. 26 Kasım 1941’de ABD Dışışleri Bakanlığı, Hull Notası olarak bilinen belge ile Japonya’nın Çin’den çekilmesini talep etmiştir.²⁶⁴

7 Aralık 1941’de, 2.Dünya Savaşı’nın tarihini değıştirecek bir olay yaşandı. Yerel saat ile sabah 8’de Japon İmparatorluk Donanma Hava Kuvvetleri, Honolulu’daki ABD askeri üssü Pearl Harbor’a bir sürpriz saldırı gerçekleştirmiştir. Saldırı taktik anlamda oldukça başarılı şekilde uygulanmıştır. Japonya, saldırıyı minimal zayıatla atmasına karşın Pearl Harbor’da bulunan 2000’den fazla asker ve onlarca sivil hayatını kaybetmiş; ABD’nin Pasifik Filosuna ait birçok savaş gemisi, denizaltı ve kruvazör imha edilmiştir.²⁶⁵

Saldırı, Japonya ile olası bir savaş ihtimalinin uzun süredir konuşuluyor olmasına karşın gerek ABD kamu oyu, gerek karar alıcılar arasında şok etkisi yaratmıştır. Bu durum, 2.Dünya Savaşı sırasında izolasyonist bir politika izlenmesi gerektiğini savunan kanaat önderleri ve siyasilerin pozisyonlarını zayıflatmıştır. Japon karar alıcılar tarafından ABD’nin Japonya’nın yayılmacı politikaları karşısındaki tutumunu yıkmak amacıyla planlanan bu sürpriz saldırı, dönemin en büyük askeri ve ekonomik gücü olan ABD’nin, Müttefik Devletler safında 2.Dünya Savaşına girmesine neden olmuştur.

Pearl Harbor Saldırısı, aradan geçen bir asıra yakın süreye rağmen hala günümüzde en sık tartışılan istihbarat başarısızlığı vakalarından biridir. İnsanlar, yıllar boyunca döneminin en güçlü devletlerinden biri olan ABD’nin böyle büyük çaplı bir sürpriz saldırıyı öngöremediğine dair tartışmaktadırlar. Hatta bu durum, önemli bir sayıda insanın ABD Hükümetinin, kamuoyunu İkinci Dünya Savaşına girmeye ikna edebilmek için Pearl Harbor Saldırısının gerçekleşeceğine dair istihbarata sahip olunmasına rağmen gerekli önlemleri almadığına dair komplo teorilerine inanmaya itmiştir. Dönemin önemli izolasyonist kanaat önderlerinden biri ve Roosevelt hükümeti muhalifi bir gazeteci olan John T. Flynn, 1945 yılında The Truth about Pearl Harbor

²⁶⁴ Norman Hill, Was There an Ultimatum Before Pearl Harbor?, The American Journal of International Law C.42, S.2 (1948), 355-367.

²⁶⁵ Gordon W. Prange, “At Dawn We Slept: The Untold Story of Pearl Harbor”, (New York: Penguin Group, 1981) , 439.

adlı bir belge yayınlamış ve dönemin ABD Hükümetini, Pearl Harbor saldırısının gerçekleşeceğini bilmelerine rağmen buna izin vermek ile suçlamıştır.²⁶⁶ Flynn tarafından ileri sürülen komplo teorisi, günümüzde hala pek çok kişi tarafından kabul edilmektedir. Benzer şekilde bazı başka komplo teorileri, dönemin Birleşik Krallık Hükümetinin, Japon Donanmasının Pearl Harbor'a bir sürpriz saldırı gerçekleştireceğine dair istihbarata sahip olduklarını, fakat Winston Churchill'in kararı ile ABD'nin Müttefik Devletler safında savaşa girmesini sağlamak adına bu istihbaratın ABD Hükümeti ile paylaşılmadığını iddia eder.²⁶⁷

ABD'nin böyle büyük çaplı bir sürpriz saldırıyı nasıl öngöremediği de ayrı bir tartışma konusudur. Bu saldırı, her ne kadar sonuçları itibarı ile dünyanın en büyük devletlerinden birini Japonya'nın karşısında savaşa sürüklemiş olsa dahi, saldırının taktik ve operasyonel seviyede oldukça başarılı olduğunu kabul etmek gerekir. Saldırı planlanmadan önce, Japonya'nın saldırıyı doğru şekilde ve zamanda gerçekleştirmek için gerekli olan istihbaratı üretmek için Alman askeri istihbarat birimlerinden destek almışlardır. Hawaii'de yaşayan bir Alman uyuyan hücre ajanı olan Otto Kuhn, eşinin işlettiği güzellik salonu aracılığı ile topladığı bilgileri Japonya Konsolosluğu ile paylaşmıştır. Kuhn'un, henüz çocuk yaşta olan oğlunu ve kızını dahi bilgi toplamak için kullandığı bilinmektedir.²⁶⁸ Ayrıca Japon Donanması, ABD sinyal istihbaratı birimlerini kandırmak için radyo sinyallerini saklamış ve kimi zaman sahte radyo sinyalleri kullanmışlardır. Bu durumun, ABD'li karar alıcıların yanlış sinyaller nedeniyle yaklaşmakta olan gerçek saldırıya dair doğru sinyallere karşı hissizleştiklerini iddia etmek gerçekçi olacaktır. Japon Donması, bu noktada insan zihnine içkin bir kusuru, planlanan sürpriz saldırıyı gerçekleştirmek için kendi lehine kullanmıştır.

²⁶⁶ John T. Flynn, *The Truth About Pearl Harbor*, (Glasgow: The Strickland Press, 1945), 5-26.

²⁶⁷ James Rusbringer, Eric Nave, *Betrayal at Pearl Harbor: How Churchill lured Roosevelt into World War II*, (New York: Simon & Schuster, 1992), 151-155.

²⁶⁸ Gordon W. Prange, *At Dawn We Slept: The Untold Story of Pearl Harbor*, (New York: Penguin Group, 1981), 311.

Sürpriz saldırılar ve istihbarat tarihi üzerine çalışmaları ile anılan ABD’li tarihçi Roberta Wohlstetter, Pearl Harbor: Warning and Decision adlı kitabında ABD’nin istihbarat başarısızlığının arkasındaki başat faktörlerden birinin “gürültü” olduğunu iddia eder. Wohlstetter’a göre yanlış alarmların ve gereksiz verilerin çokluğu, ABD’li karar alıcıların yaklaşmakta olan sürpriz saldırıya dair sinyalleri belirlemeleri engellemiştir. Yani ABD’li karar alıcılar, saldırının gerçekleşeceğine dair kimi verilere sahip olsalar da, ellerindeki verinin gürültü seviyesi, saldırı gerçekleşmeden önce karar alıcıların parçaları birleştirmelerine imkan vermemiştir.²⁶⁹ Tarihçi olmasına karşın psikoloji alanında akademik geçmişe sahip olan Wohlstetter, kitabında istihbarat başarısızlığını açıklamak için psikolojik olgulardan faydalanmıştır.²⁷⁰ Wohlstetter, aynı zamanda insanların Pearl Harbor Saldırısını değerlendirirken geriye bakış yanlılığına uğradıklarını da iddia eder.²⁷¹ Pearl Harbor: Warning and Decision, günümüzde istihbarat literatürü alanındaki en önemli çalışmalar arasında sayılmaktadır.

Pearl Harbor Saldırısı başarısızlığını açıklayabilecek bir başka psikolojik olgu ise grup düşüncesidir. Kimileri, ABD’li karar alıcıların Japonya’nın böyle bir sürpriz saldırıya girişmeye cesaret edemeyeceğine dair inançlarının tüm işaretlere rağmen yaklaşan saldırıyı öngöremediklerini iddia eder. Benzer şekilde ABD’li karar alıcıların etnosentrik bakış açıları yüzünden saldırının gerçekleşmeyeceğini düşündükleri de iddia edilmektedir. ABD’li karar alıcılar, Japonya’nın Pasifik’te ABD Donanmasını yenemeyeceğini düşünmektedirler; bu nedenle Japonya’nın ABD ile kazanamayacağı bir savaşa girmesine neden olacak bir saldırı gerçekleştirmesi irrasyonel bir tercih olacaktır. Buna karşın Japon kültürü, ABD kültüründen oldukça farklı öğelere sahiptir. Geleneklerin ve onurun önemli bir yere sahip olduğu Japon kültürü, her ne kadar kazanma olasılığı oldukça düşük gözükse de, Japon karar alıcıları bu sürpriz saldırıyı

²⁶⁹ Roberta Wohlstetter, Pearl Harbor: Warning and Decision, (California: Stanford University Press, 1962), 72.

²⁷⁰ Dennis Hevesi, “Roberta Wohlstetter, 94, Military Policy Analyst, Dies”, <https://www.nytimes.com/2007/01/11/obituaries/11wohlstetter.html>, [Erişim Tarihi: 02.02.2024]

²⁷¹ Roberta Wohlstetter, “Pearl Harbor: Warning and Decision”, (California: Stanford University Press, 1962), 226.

gerçekleştirmeye itmiş olabilir.* ABD’li karar alıcıların yaklaşan saldırıyı öngörmelerini engelleyen bu bilişsel eğilim bazı kaynaklarda “etnosentrik grup düşüncesi” olarak tanımlanmıştır. ABD Pasifik Donanmasında görevli olan Tümamiral Husband Kimmel’in “kimsenin Japonların böyle bir saldırıya girişeceklerini düşünmediğine” dair açıklamaları etnosentrik grup düşüncesi olgusunun bu istihbarat başarısızlığı üzerindeki rolünü gösterir niteliktedir.²⁷² Bu noktadan yola çıkarak ABD’li karar alıcıların doğrulama yanlılığı uğradıkları, bu nedenle sürpriz bir saldırının gerçekleşeceğine dair bulguları doğru şekilde değerlendiremediklerini varsaymak yanlış olmayacaktır.

4.2.3. Domuzlar Körfezi Çıkarması

Bu bölüm, tezdeki diğer vaka analizlerin aksine söz konusu vakaya sürpriz saldırıya uğrayan aktörün değil, başarısız sürpriz saldırıyı gerçekleştiren aktörün perspektifinden bakacak ve istihbarat başarısızlığını bu bakış açısı ile analiz edecektir.

Küba, ABD için her zaman stratejik önem taşıyan bir bölge olmuştur. 19. Yüzyılın sonlarında, ABD, Küba’nın iç politikalarına müdahil olarak bölgedeki çıkarlarını korumayı hedeflemiştir. Ada, 1898 yılında ABD tarafından işgal edilmiş ve 1902 yılına kadar işgal altında kalmıştır. İlerleyen yıllarda, ABD resmi olarak Küba’dan çekilmesine karşın ülkenin iç siyasetini etkilemeye dair çabaları devam etmiştir. 20.yüzyılın ilk dönemlerinde Küba’daki tarımsal üretimin önemli bir bölümü ABD’li

* Japoncada “Kutsal Rüzgar” anlamına gelen ve Japonlar tarafından benimsenen bir saldırı şekli olan “Kamikaze”, bu kültürün oldukça iyi bir örneği olabilir. 2.Dünya Savaşı sırasında 3,800 kadar Japon donanma pilotu, kullandıkları patlayıcı yüklü tek kişilik savaş uçaklarını ABD Donanmasına ait gemilerin gövdelerine çarparak hayatlarına son vermişlerdir. Kamikaze pilotları çoğunlukla gönüllüler arasından seçilmiş ve eğitilmişlerdir. Pek çok kişi kamikaze ve samuray kültürü arasında bir bağlantı olduğunu iddia etmiştir.

²⁷² Ceaser Nafrada, Joseph Caddell, “Never Thought They Could Pull Such An Attack: Prejudice and Pearl Harbor”, <https://warontherocks.com/2021/12/never-thought-they-could-pull-off-such-an-attack-prejudice-and-pearl-harbor/> , [Erişim Tarihi: 03.02.2024]

şirketlerin elinde bulunmuştur.²⁷³ Eski Küba Başkanı Fulgencio Batista, 1952 yılındaki seçim sonuçlarını tanımadığını söylemiş ve bir askeri darbe ile yeniden kendini başkan ilan etmiştir. İktidarda olduğu süre boyunca Batista, ABD ile yakın ilişkilerini sürdürmüş ve ABD’li şirketlerin bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumuştur. Yozlaşma, ekonomik sorunlar ve altyapı eksikliği gibi konular, bu dönemde Küba halkının bazı kesimlerinde toplumsal huzursuzluklara neden olmaktadır.

1959 yılında, ABD tarafından desteklenen Fulgencio Batista cuntasının devrilmesi, Küba ve ABD ilişkileri için bir dönem noktası olmuştur. Küba Devrimi olarak anılan bu olayın neticesinde, Doğu Bloğu ülkeleri tarafından desteklenen 26 Temmuz Hareketi adlı sosyalist grup, Küba’da yönetime el koymuş ve grubun lideri olan Fidel Castro, Küba’yı yönetmeye başlamıştır. Devrimin ardından yeni rejim ABD’li şirketlere ait pek çok banka, tarım alanı ve petrol rafinerisi millileştirilir.²⁷⁴ Dönemin ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, Küba’ya ağır ekonomik yaptırımlar uygular ve Castro rejiminin devrilmesine dair CIA ile görüşmelere başlamıştır. Bu devrim, sadece ABD ile olan ilişkiler için değil, Küba’nın kendisi için de önemli bir dönüş noktasıdır. Devrimin ardından gelen kamulaştırma süreci ve politik baskılar geniş kesimleri rahatsız etmiş, fakat çıkan isyanlar yeni rejim tarafından şiddetle bastırılmıştır. Kurulan yeni rejim, aynı zamanda Küba’da büyük bir dış göç sürecini de tetiklemiştir. Batista’nın ülkeyi terk etmesinin ardından, üst sınıf Kübalılar, kitleler halinde göç etmeye başlamışlardır. Bu göç, göçmenlerin çoğunluğunun üst sınıf Kübalılardan oluşmasından dolayı tarihte “Altın Sürgün”, ya da orijinal adı ile “Golden Exile” olarak anılır. Kamulaştırma politikalarının deva etmesiyle birlikte göç orta sınıf Kübalılara da yayılır. Küba Devrimini takip eden 3 yıllık sürede büyük çoğunluğu ABD’ye olmak üzere 250 bin kadar Kübalı göç etmiştir.²⁷⁵ Dönemin ABD hükümeti, yeni rejime muhalif olan

²⁷³Steven Zahniser, Bryce Cooke, U.S.-Cuba Trade Relationship: Past, Present, and Possible Future, <https://www.usda.gov/media/blog/2015/09/02/us-cuba-trade-relationship-past-present-and-possible-future>, [Erişim Tarihi: 09.01.2024]

²⁷⁴ Hugh Thomas, “The Origins of the Cuban Revolution”, The World Today, C.19, S.10 (1963), 448-460.

²⁷⁵ Jorge Duany, Cuban Migration: A Postrevolution Exodus Ebbs and Flows, <https://www.migrationpolicy.org/article/cuban-migration-postrevolution-exodus-ebbs-and-flows>, [Erişim Tarihi: 09.01.2024]

Kübalıların ABD'ye göçünü ve ABD'de antikomünist bir Kübalı diasporasının oluşmasını desteklemiştir.

ABD Hükümeti, 1960 yılında Kübalı göçmenleri kullanarak Castro Rejimini devirecek gizli bir operasyon planlar. Castro muhalifi Kübalılardan oluşan Küba Demokratik Devrimci Cephesi hareketinin askeri kolu olan 2506. Tugay, söz konusu operasyon için CIA tarafından eğitilir. Hazırlanan plana göre 2506. Tugay, adaya bir çıkartma gerçekleştirecek ve adadaki rejimi devirecektir. Operasyon, A-26 Invader bombardıman uçaklarının Küba'daki askeri hava alanlarını bombalaması ile başlayacak, karanlıktan faydalanan 2506. Tugay'ın büyük bir bölümü adaya deniz yoluyla, küçük bir bölümü ise paraşütle inerek ulaşacaktır. Operasyon için bombardıman uçakları Küba Hava Kuvvetlerinin renklerine boyanır. 17 Nisan 1961'de, daha sonraları Domuzlar Körfezi Çıkarması olarak anılacak operasyon için harekete geçilir. Operasyona dair ilk adımlar Dwight D. Eisenhower'ın başkanlığı sırasında atılmasına karşın, operasyon John F. Kennedy'nin başkanlığı sırasında gerçekleşir.

Fakat süreç, ABD Hükümeti tarafından planlandığı gibi işlememiştir. Sadece 1500 kişiden oluşan 2506. Tugay, kendisinden katlarca büyük Küba Ordusu ve devrimci milis güçleri karşısında gerçek bir hezimet yaşamıştır. Küba halkı, 2506. Tugay'ı bir kurtarıcı olarak görmez ve Castro yönetimine karşı bir ayaklanma başlamaz. Rejimin kuvvetleri sadece sayısal olarak değil, sahip oldukları envanter açısından da üstünlerdir. Sürpriz çıkarmaya karşın 2506. Tugay taktik üstünlüğü elde edememiş, durumdan haberdar olan John F. Kennedy, krizi daha da derinleştirmemek adına hava desteğini kesme kararı almıştır. İki gün süren çatışmanın ardından 2506. Tugay'ın bir bölümü çatışma sırasında öldürülmüş ya da ele geçirildikten sonra infaz edilmiş; geriye kalanlar ile esir alınmış ve ABD hükümetine karşı pazarlık unsuru olarak kullanılmıştır. Küba Hükümeti, Domuzlar körfezi Çıkarması sırasında esir aldığı 1113 Kübalıyı 53 milyon Dolar değerinde tıbbi malzeme ve gıda karşılığında serbest bırakmıştır.²⁷⁶

²⁷⁶ Bill Newcott, "After 60 years, Bay of Pigs disaster still haunts veterans who fought", <https://www.nationalgeographic.com/history/article/bay-of-pigs-disaster-still-haunts-veterans-who-fought-60th-anniversary>, [Erişim Tarihi: 10.01.2007].

Bu başarısız girişim hali hazırda oldukça gergin olan ABD-Küba ilişkilerini daha sorunlu bir noktaya sürüklemiş ve 1962 yılında yaşanacak olan Küba Füze Krizinin önünü açmıştır. Başarısız çıkarma, ABD iç siyasetinde de bir kriz yaratmış ve henüz başkanlığının ilk aylarında olan John F. Kennedy için oldukça zor bir süreç olmuştur. ABD'nin Küba'ya müdahalesi, yapılan kamuoyu araştırmalarına göre halkı ikiye bölüş ve Kennedy'nin üzerindeki siyasi baskıyı daha da arttırmıştır. Kennedy, çıkarmadan sonra verdiği basın açıklamasında “zaferlerin yüzlerce babası olduğunu fakat başarısızlığın yetim olduğunu” söylemiştir. Başarısız sürpriz saldırının ardından dönemin CIA Direktörü Allen Dulles da dahil olmak üzere pek çok üst düzey CIA yöneticisinin istifası istenmiştir.²⁷⁷ Domuzlar Körfezi çıkarması günümüzde halen ABD dış politika tarihinin en önemli krizleri ve Soğuk Savaş döneminin en önemli olayları arasında gösterilmektedir.

Domuzlar Körfezi Çıkarması krizinin ardında yatan en büyük etkenlerden birinin istihbarat başarısızlığı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanlar, neden ABD Hükümetinin Castro rejimini yıkmak için sadece 1500 kişiden oluşan bir grubu kendisinden katlarca büyük rejim güçlerini ile savaşmaya yolladığını uzun yıllar boyunca tartışmışlardır. Bu karara dair en kabul gören açıklamalardan biri ise bilişsel yanlışlıkların etkisidir.

Her ne kadar CIA genel müfettişi Lyman Kirkpatrick tarafından yazılan rapor, Domuzlar Körfezi Çıkarmasını zayıf emir komuta zinciri, dil bariyeri ve bilgi toplama sürecindeki sorunlar gibi daha yüzeysel ve somut gerekçelere dayandırsa da,²⁷⁸ birçok kişi için Domuzlar Körfezi Çıkarmasının planlama süreci, grup düşüncesi yanlışlığının ders kitaplarına girebilecek kadar iyi bir örneğidir. Bu başarısız operasyondan yıllar sonra “Grup Düşüncesi” kavramını ileri süren ABD’li psikolog Irving Janis, bu kavramı geliştirirken Domuzlar Körfezi Çıkarmasından ilham almıştır. Bu nedenle grup

²⁷⁷ Lucien S. Vandenbroucke, The “Confessions” of Allen Dulles: New Evidence on the Bay of Pigs, *Diplomatic History*, C. 8, S. 4 (1984), 365–375.

²⁷⁸ Lyman B. Kirkpatrick Jr, “Paramilitary Case-Study-The Bay of Pigs”, *Naval War College Review*, C.25, S.8, (1972).

düşüncesi, uzun süre bilişsel ve sosyal psikolojinin olduğu kadar politik psikolojinin de bir konusu olmuştur. Janis, kolektif karar verme alanındaki çalışmalar için bir öncü olarak görülür.²⁷⁹ Janis'e göre, ABD Başkanı Kennedy, operasyonun başarı ile sonuçlanacağına inanan üyelerin toplantılar süresince tartışmaları fazla domine etmelerine izin vermiş ve bu durum operasyona karşı şüpheli bir tutum takınan üyeleri sessiz kalmaya itmiştir. Bu durum, operasyona dair olası risklerin doğru şekilde ele alınmasının önüne geçmiştir.²⁸⁰ Bilişsel yanlılıkların tanımlandığı bölümde de bahsedildiği üzere, grup düşüncesi yanlılığı içsel olarak bir ikilem barındırır. Yanlış bir karar alınırken grubun çoğunluğu ile hareket etmek, olası bir başarısızlık durumunda çoğu zaman riskin paylaşılması anlamına gelir. Buna karşın, bir fikir etrafında birleşen bir gruba düşüncelerinin hatalı olduğunu söylemek, bireysel ölçekte istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Domuzlar Körfezi Çıkarmasına giden süreçte de bunun yaşandığı ve bazı karar alıcıların gruptan ayrı düşerek dikkatleri kendi üzerlerine çekmek yerine olası bir başarısızlıkta riski paylaşmayı tercih ettikleri düşünülebilir. Dolayısıyla kolektif karar alma süreçlerinde grup düşüncesi yanlılığının etkisini azaltmak için karar alıcı üyelere, fikirleri ne olursa olsun bazı güvenceler verilmesi risklerin daha doğru değerlendirilmesine imkan verecektir.

4.2.4. Yom Kippur Savaşı

Yahudilerin günümüzde İsrail olan bölgeye toplu göçü, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar geriye gider. Siyonist görüşlerin Avrupa'da yaygınlık kazanması ile birlikte, çoğunluğu Doğu Avrupa Yahudilerinden oluşan göçmenler 19.yüzyılın sonundan itibaren vadedilmiş topraklar olarak gördükleri bu bölgede yerleşim tarımsal bölgeleri kurmuşlardır. Bölgeye olan Yahudi göçü, ilk yıllarından beri Araplar tarafından olumsuz karşılanmıştır. 1917 yılında dönemin Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Birleşik Krallık hükümetinin Filistin'i Yahudilerin "milli yurdu" olarak gördüğünü söyleyen bir açık mektup yayımlayarak, 1.Dünya Savaşı'nda

²⁷⁹ Paul't Hart, "Irving L. Janis" Victims of Groupthink, Political Psychology, C. 12, S. 2 (1991), 247-278.

²⁸⁰ Irving L. Janis, Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes, (Boston: Houghton Mifflin, 1982) 327-334.

Yahudileri, Osmanlı Devleti'ne karşı itilaf devletlerinin yanına çekmeyi hedeflemiştir. 1.Dünya Savaşındaki Arap İsyanı ile bölgenin, Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanından çıkıp İngiliz yönetimi altındaki Filistin Mandasına dönüşmesi ile Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışmalar şiddetlenmiştir. İki grup arasındaki çatışmalar, kimi zaman ölü sayılarının yüzlerle ifade edildiği kadar ciddi seviyelere ulaşmıştır.²⁸¹ 1920 yılından itibaren Haganah ve İrgun gibi bağımsızlıkçı Yahudi silahlı grupları, hem bölgenin yerlileri olan Filistin Arapları ile, hem de Birleşik Krallık ile savaşımlardır. Bölgeye gelen Yahudi göçü, Araplar arasında da milliyetçi akımların güçlenmesine neden olmuştur. İlerleyen yıllarda Avrupa'da yükselen antisemitizm, Yahudilerin kutsal topraklar olarak gördükleri topraklara göçünü hızlandırmış, 2. Dünya Savaşı'nı ve Yahudi soykırımını izleyen yıllarda bu göç zirveye ulaşmıştır.²⁸² 1947 yılında Birleşmiş Milletler bölgedeki çatışmanın durması için Filistin Mandasının Araplar ve Yahudiler arasında paylaştırılarak bölgede iki devlet kurulmasını öneren bir karar aldı, fakat söz konusu paylaşım Arap liderler tarafından tatmin edici bulunmadı ve kabul görmedi. 1948 yılında, İsrail'in Birleşmiş Milletlerin sunduğu paylaşım planına uygun şekilde kurulduğu resmi olarak ilan edildiğinde, İsrail ve Araplar arasındaki çatışma farklı bir boyuta taşınmıştır. İsrail, ilk başbakanı olan David Ben-Gurion tarafından okunan bağımsızlık bildirgesinden bir gün sonra ilk savaşına girmiş ve 1948 Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. Yeni kurulan bir devlet olan İsrail, Arap ülkelerinden olan geniş bir koalisyon ile savaşımlar ve 10 ay kadar süren savunma savaşından zaferle çıkmıştır. İlerleyen yıllarda İsrail ile Arap devletleri ve devlet dışı aktörler arasındaki çatışmalar farklı yoğunluklar ile devam etmiştir. 1956'daki Süveyş Savaşı, 1967'deki Altı Gün Savaşı, 1967-1970 yılları arasındaki Yıpratma Savaşı ve süregelen Filistinli Arapların ayaklanmaları, Arap koalisyonuna karşı İsrail'in zaferi ile sonuçlanmıştır.²⁸³

²⁸¹ Lorenzo Kamel, "The massacre of Jews in 1929 Hebron is a microcosm of the conflict", <https://www.middleeastmonitor.com/20210819-the-massacre-of-jews-in-1929-hebron-is-a-microcosm-of-the-conflict/>, [Erişim Tarihi: 11.01.2024]

²⁸² Charles D. Smith, Palestine And The Arab-Israeli Conflict, (Boston: Bedford/St.Martin's, 2007) 261.

²⁸³ A.g.e, 259-264.

6 Ekim 1973 yılında, İsrail ve Arap devletleri arasında yeni bir savaş patlak vermiştir. Savaş, Arap devletler koalisyonunun İsrail'e sürpriz bir saldırı gerçekleştirmesi ile başlamıştır. Arap devletler, sürpriz saldırının etkisini arttırabilmek için İsrail'e, Museviler için en önemli dini bayram olarak kabul edilen Yom Kippur'da saldırmışlardır. Bu nedenle bu savaş, 1973 Arap-İsrail Savaşı ya da daha yaygın olarak "Yom Kippur Savaşı" olarak anılır. Suriye'ye ait olan birlikler Golan Tepelerine, Mısır'a ait birlikler ise Süveyş Kanalı'nı geçerek Sina Yarımadasına saldırmışlardır. Çoğunluğun Suriye ve Mısır'a ait birliklerden oluşan ordu, Irak, Fas, Suudi Arabistan, Libya ve Ürdün'ün yanı sıra Doğu Almanya, Küba ve Kuzey Kore gibi Doğu Bloğu ülkelerince de desteklenmiştir. Arap ordularının neredeyse hiç direniş ile karşılaşmadan kilometrelerce ilerlemeleri, İsrailli karar alıcılar arasında büyük bir paniğe neden olmuştur.²⁸⁴

İsrail, ilk saldırıya hazırlıksız olarak yakalanmasına karşın birliklerini hızlı şekilde mobilize etmeyi başarmış ve savaşı üç haftadan kısa bir sürede kazanmayı başarmıştır. Yom Kippur, istihbarat başarısızlığı bağlamında tartışıldığı kadar, sayıca üstün olan Arap ordularının savaşı kaybetmesi nedeniyle de uluslararası ilişkiler alanında tartışma konusu olmuştur.²⁸⁵

Aslında İsrailli karar alıcılar, Arap saldırısının gerçekleşeceğini saldırı gerçekleşmeden sadece 10 saat kadar önce fark etmiş ve askeri mobilizasyon başlamıştır. Buna karşın bu süre, önemli çoğunluğu rezerv birliklerden oluşan İsrail Savunma Kuvvetleri'nin, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadasını koruyacak şekilde mobilize olmaları için yeterli değildir. İsrailli karar alıcılar, İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği bu bölgeleri olası bir saldırıdan koruyabilmek için saldırının gerçekleşmesinden 36 saat önce saldırıdan haberdar olacakları şekilde plan yapmışlardır. Saldırının Yom Kippur gibi önemli bir

²⁸⁴ Abraham Rabinovich, *The Yom Kippur War: The Epic Encounter That Transformed The Middle East*, (New York: Schocken Books, 2003), 10-12.

²⁸⁵ Jonatan Spyer, *Armies of Sand: The Past, Present, and Future of Arab Military Effectiveness*, *Israel Journal of Foreign Affairs*, C.13, S.2 (2019) : 267-270.

dini bayramda gerçekleşmiş oluşu, İsrail'e ait rezerv birliklerin mobilizasyonu zorlaştırmış ve yavaşlatmıştır.²⁸⁶

Yom Kippur Savaşı, doğru bilgilerin toplanmasının her zaman verimli istihbarat anlamına gelmeyeceğinin iyi bir örneğidir. İsrail, gerek Yahudi Soykırımının yarattığı travma,* gerek komşu Arap devletler ile yaşadığı sürekli çatışmalar nedeni ile istihbarat birimlerine ayrıca önem vermiştir. İsrail'e ait istihbarat birimleri, birçok uzman tarafından dünyadaki en yetkin istihbarat kurumları arasında gösterilmektedir. Yom Kippur Savaşı öncesinde de durum günümüzdeki ile benzerdir. Sahip oldukları teknolojik üstünlük, İsrail istihbarat kurumlarını sinyal istihbaratı alanında oldukça başarılı kılmıştır. Bu sayede İsrail askeri istihbarat birimleri, komşu Arap devletlerde yaşanan pek çok gelişmeyi yakından takip edebilmekteydiler. İsrail istihbarat kurumları, sadece sinyal istihbaratı alanında değil, insan istihbaratı konusunda da oldukça iddialıydılar. İsrail dış istihbarat kurumu Mossad, savaştan önce özellikle Mısır'da pek çok önemli kaynağı satın almayı başarmışlardır. Bilinen kaynaklar arasından en önemlisi eski Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın damadı Eşref Mervan'dır.** Mervan gibi pek çok önemli kaynak, Mısır'daki askeri ve sivil bürokrasi içerisinde İsrail istihbarat kurumlarına bilgi akışı sağlamaktadırlar. İsraili istihbarat kurumları her ne kadar Suriye'de bu kadar önemli kaynaklara sahip olmasa da, İsraili karar alıcılar, Suriye'nin İsrail'e karşı tek başına savaşa girecek imkanlara sahip olmadıklarını düşünmektedir. İsrail, sadece istihbarat kurumları ile değil, askeri kapasitesi ile de Arap komşularına kıyasla üstündür. İsrail'in kuruluşundan sürpriz saldırının gerçekleşeceği 1973 yılına kadar yaşanan tüm savaşlar, İsrail'in galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu

²⁸⁶ Uri Bar-Joseph, Rose McDermott, *Intelligence Success and Failure: The Human Factor*, (New York: Oxford University Press, 2017), 187.

* İsrail dış istihbarat kurumu Mossad, kuruluşundan sonra uzun süre boyunca Yahudi Soykırımında rol oynamış Alman savaş suçlularını yakalayarak yargı önüne çıkarmaya ya da infaz etmeye odaklanmıştır.

** Mısırlı kaynaklar Mervan'ın bir çift taraflı casus olduğunu iddia etmişlerdir. İlerleyen yıllarda milyarlar bir iş adamı olan Mervan, 2007 yılında Londra'da kaldığı evin balkonundan düşerek şüpheli şekilde yaşamını yitmiştir.

durumun İsraili karar alıcıların, Arap devletlere karşı fazla özgüvenli bir tutum takınmalarına neden olduğu düşünülebilir.²⁸⁷

İsrail'e ait askeri ve dış istihbarat birimleri gerek Arap devletlerinin başkentlerindeki bürokratik ve diplomatik hareketlilikten, gerek askeri mobilizasyondan haberdarlardı. Buna karşın toplanan bu bilgiler, İsraili karar alıcıların Arap devlerin bir sürpriz saldırıya gerçekleştireceğini öngörmelerini sağlayamadı. İsrail istihbarat birimlerinin geçmiş başarıları ve organizasyonel yapıları, bu noktada uzmanları bu istihbarat başarısızlığını psikolojik faktörler ile açıklamaya iter. Yom Kippur Savaşı vakası, yalancı çoban fenomeni olarak adlandırılan psikolojik fenomenin iyi bir örneğidir. Her ne kadar İsraili istihbarat birimleri, Arap ordularının mobilize olduklarına dair bilgi toplasa da, Arap ordularının sıkça mobilize olmaları, karar alıcılara bunun bir tatbikat olduğunu düşündürmüştür. Arap ordularının daha önceki mobilizasyonlarına karşı önlem alan İsrail askeri karar alıcıları, gereksiz maliyet yarattıkları konusunda eleştirilmişleridir.²⁸⁸ Daha önce pek çok kez dile getirilen şekilde, “kendi kendini mağlup eden kehanet” fenomeni, uyarı istihbaratına dair ontolojik bir sorundur. Kendi kendini mağlup eden kehanet fenomeni, kendi kendini gerçekleştiren kehanet fenomeninin aynadaki yansıması gibi düşünülebilir. Pek çok durumda, karar alıcıların gerçekleşeceğini öngördükleri bir olaya karşı önlem almaları, bu olayın gerçekleşmesinin önüne geçer. Yom Kippur Savaşı vakası, bu fenomenin oldukça iyi bir örneğidir. Zira, retrospektif bir bakış açısı ile, Arap ordularının mobilizasyonuna karşı pozisyon alan İsrail ordusunun pek çok defa Arap ordularını saldırıdan vazgeçirdiği varsayılabilir. Bu bağlamda Yom Kippur Savaşı, her ne kadar İsrail'in zaferi ile sonuçlanmış olsa dahi, operasyonel seviyede başarılı bir aldatmacadır. Bu durum, İsrail istihbarat birimlerinin pek çok veriyi yanlış şekilde analiz etmesine yol açmıştır. Örneğin, Sovyetler Birliği tarafından Mısır'da görevlendiren danışmanların ve diplomatlarının ailelerinin toplu şekilde Sovyetler Birliği'ne dönüşleri, Enver Sedat

²⁸⁷ Eliot A. Cohen, *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War*, (New York: Free Press, 2006), 200.

²⁸⁸ Uri Bar-Joseph, Arie W. Kruglanski, *Intelligence Failure and Need for Cognitive Closure: On the Psychology of the Yom Kippur Surprise*, *Political Psychology*, C.24, S.1 (2003): 75-99.

yönetimi ve Sovyetler Birliği arasındaki bir gerilimin sonucu olarak yorumlanmıştır. Yazar Malcolm Gladwell de, İsrail'in Yom Kippur Savaşına hazırlıksız yakalanışını yalancı çoban fenomeni üzerinden okur. Gladwell'e göre savaş öncesi Mısır'ın durumu, İsrailli karar alıcılar için yeterli sinyalleri vermemektedir. Zira Mısır, sürpriz saldırıyı gerçekleştirmeden önce sadece 1973 yılında ordularını 19 kez seferber etmiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak İsrailli karar alıcıların zihinlerinin bu sinyale karşı duyarsızlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca Gladwell, İsrailli karar alıcıların olası bir sürpriz saldırı ihtimaline karşı ordularını seferber ederek Suriye ve Mısır sınırlarına yığmanın bunu ülkeleri tahrik ederek çatışma ihtimalini arttırabileceğine de değinir. Bu olasılık ise “kendi kendini gerçekleştiren kehanet” olgusunun bir örneğidir.²⁸⁹

Yom Kippur Savaşı vakası, geçmişte düşünce yansıtma ve olumluluk yanlılığı gibi bilişsel yanlılıkları ile de açıklanmıştır. İsrailli karar alıcıların, olası bir savaşın Arap zaferi ile sonuçlanmayacağı ve Arapların hazırlıklı olmadıkları bir savaşa girmelerinin mantıksız olduğuna düşüncelerinin Arap karar alıcılar tarafından paylaşıldığına dair inançlarının, İsrailli karar alıcıları bir sürpriz saldırının gerçekleşmeyeceğini düşünmeye itmiş olması muhtemeldir. Diğer bir şekilde, rasyonel bir aktörün, irrasyonel bir aktöre rasyonellik atfetmesi, yanlış öngöründe bulunmasına neden olabilir. Arapların sürpriz saldırı ile başlayan savaşın üç haftadan kısa sürede İsrail'in zaferi ile sonuçlanması, bu argümanı destekler niteliktedir. Benzer şekilde, İsrailli karar alıcıların Arap devletler ile aralarındaki çatışmasızlık durumunun sürmesine dair isteklerinin, bir sürpriz saldırının gerçekleşeceğine dair işaretleri görmemelerine neden olduğu savunulabilir.²⁹⁰ Benzer bazı bakış açıları ise bu durumu İsrailli analist ve karar alıcıların Arap kültürünü anlayamamalarına bağlar. Bu bakış açısı, İsrailli otoritelerin etnosentrik bakış açıları nedeniyle Arap kültürüne dair bazı bileşenleri yanlış değerlendirdiklerini ve İsrail'in zaferi ile sonuçlanan Altı Gün Savaşı'ndan sadece birkaç yıl sonra Arap ordularının yeniden İsrail ile çatışmaya girmelerinin olası

²⁸⁹ Gladwell, 2009, 269.

²⁹⁰ Avi Shlaim, Failures in National Intelligence Estimates: The Case of the Yom Kippur War, World Politics, C.28, S.3 (1976) : 348-380.

olmadığını çıkarımında bulunduklarını iddia eder.²⁹¹ Bu durumun kültürel istihbaratın önemini gösterdiğini söylemek doğru olacaktır.

İsraili karar alıcılar, Yom Kippur Savaşındaki zaferin hemen ardından bu istihbarat zafiyetinin nedenlerini aydınlatmak üzere büyük bir çabaya girişmişlerdir. Hükümetin talimatı üzerine oluşturulan Agranat Komisyonu, İsrail Savunma Kuvvetleri ve hükümet içerisindeki pek çok üst düzey karar alıcı ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.²⁹² Hükümetin, bu istihbarat zafiyeti üzerindeki rolüne dair bulgular, birçok kişi tarafından krizi doğru yönettiği düşünülse dahi, dönemin İsrail Başbakanı Golda Meir'in istifasına yol açmıştır.²⁹³ Komisyon, istihbarat zafiyetinin nedenlerine ve sonuçlarına dair yaklaşık 1500 sayfalık bir rapor hazırlamış; raporun kimi kısımları kamuoyuna sunulmuştur. Agranat Komisyonu'nun söz konusu istihbarat zafiyetine yol açan psikolojik faktörleri doğru şekilde analiz ettiği söylenebilir. Zira bu komisyonun en önemli çıktılarından biri, İsrail askeri istihbarat birimi içerisinde “Kontrolör Departmanı” adında bir bölüm oluşturulmasıdır. Bu bölüm, aynı zamanda “Şeytanın Avukatı Birimi” olarak da anılmaktadır. Bu küçük birim, üretilen istihbarata karşı argümanlar üreterek karar alıcılara sunulacak olan hipotezleri çürütmeye çalışmakla görevlidir. Bu birimin istihbarat analizinde bilişsel yanlılıkların etkisini azaltmak konusunda faydalı olacağını tahmin etmek zor değildir. Şeytanın Avukatı Birimi'nin günümüzde faaliyetlerini hala sürdürdüğü bilinmektedir.²⁹⁴

²⁹¹ Itai Shapira, “The Yom Kippur intelligence failure after fifty years: what lessons can be learned?”, *Intelligence And National Security*, C.38, S.6 (2023) 978–1002., <https://doi.org/10.1080/02684527.2023.2235795>

²⁹² Abraham Rabinovich, *The Yom Kippur War: The Epic Encounter That Transformed The Middle East*, (New York, Schocken Books, 2004), 611.

²⁹³ Terence Smith, *Golda Meir Quits And Brings Down Cabinet In Israel*, <https://www.nytimes.com/1974/04/11/archives/golda-meir-quits-and-brings-down-cabinet-in-israel-new-election.html>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

²⁹⁴ The Times of Israel, “Head of IDF Devil’s Advocate Unit tried repeatedly in September to warn of possible Hamas attack”, https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/head-of-idf-devils-advocate-unit-tried-repeatedly-in-september-to-warn-of-possible-hamas-attack/, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

Yom Kippur Savaşını başlatan sürpriz saldırının 50.yıl dönümünde Hamas liderliğinde birçok Filistinli grup, İsrail'e bir sürpriz saldırı gerçekleştirmiş ve saldırı Hamas'ın taktik galibiyeti ile sonuçlanmıştır. İsraili istihbarat kurumları ve politikacılar, saldırıyı öngörmekte ve engellemekte başarısız olmakla eleştirilmişlerdir. Çok sayıda İsraili kolluk kuvveti ve sivilin ölümü, yaralanması ya da rehin alınması ile sonuçlanan saldırı, istihbarat başarısızlıklarına ve uyarı istihbaratına dair tartışmaların yeniden anaakım medyaya taşınmasına neden olmuştur.²⁹⁵ ²⁹⁶ Yakın gelecekte 7 Ekim Hamas Saldırısının uyarı istihbaratı bağlamında sıkça tartışılan bir konu olduğunu görmek şaşırtıcı olmayacaktır.

²⁹⁵ Devorah Margolin, “A Major Pivot In Hamas Strategy”, <https://warontherocks.com/2023/10/a-major-pivot-in-hamas-strategy/>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024]

²⁹⁶ Josef Federman, Issam Adwan, “Hamas surprise attack out of Gaza stuns Israel and leaves hundreds dead in fighting, retaliation”, <https://apnews.com/article/israel-palestinians-gaza-hamas-rockets-airstrikes-tel-aviv-11fb98655c256d54ecb5329284fc37d2>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024]

5. SONUÇ

İstihbarat olgusunun izi, insanlık tarihi içerisinde neredeyse savaşlar kadar geriye gitmektedir. İnsanoğlunun oluşturduğu toplumsal yapılar ve sistemler karmaşıktıkça, istihbarat da paralel olarak daha karmaşık bir yapıya kavuşmuştur. İnsanlığın erken çağlarında keşif faaliyetleri ve bilgi toplama ile sınırlı olan istihbarat, günümüzde çok daha çok yönlü ve komplike bir yapıya ulaşmıştır. İstihbaratın tanımı üzerinde net bir uzlaşma olmamasına ve bu kavram birçok isim tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olmasına karşın, istihbaratın temel işlevinin, en basit hali ile farklı seviyelerdeki aktörlerin karar alma süreçlerini daha verimli yürütmek adına ihtiyaç duydukları verileri sağlamak olduğu savunulabilir. Diğer bir şekilde, istihbaratın temel fonksiyonu, daha doğru kararlar alınması için gerekli olan girdileri üretmektir. Bu nedenden ötürü, istihbarat kavramının karar alma olgusu ile birlikte ele alınması, bu kavramın daha doğru şekilde incelenmesine imkan verecektir.

Birçok Batı Avrupa dilinde “istihbarat” ve bilişsel kapasiteyi tanımlamak için kullanılan “zeka” olguları için aynı kelimenin kullanılıyor olması tesadüf değildir. Zira, hem istihbarat, hem de zeka, çoğu zaman büyük veri yığınları içerisindeki örüntüleri farkedebilmek ile birlikte tanımlanan olgulardır. Söz gelimi tam olarak bu durumu karşılayan örüntü tanımlama yetkinliği, gerek yapay zeka çalışmalarında, gerek bilişsel psikolojide sıklıkla üzerine çalışılmış bir olgudur. Dolayısı ile çoğunlukla “parçaları birleştirmek” metaforu ile anılan istihbarat olgusunu, bilişsel bir faaliyet olarak ele almak ve psikolojinin ilkeleri ile yaklaşmak, istihbaratın daha doğru ve derinlemesine anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Her ne kadar insanoğlunun yüksek bilişsel kapasitesi ile dünya üzerindeki diğer türlerden farklılaştığı su götürmez bir gerçek olsa da, insanların düşünce ve davranışlarının ne kadar rasyonel olduğu yüzyıllardır süregelen bir tartışmadır. Erken

çağlardan değin din adamları ve düşünürler tarafından tartışıl原因en bu konu, yakın geçmişte psikoloji ve sinirbilimi gibi alanlarda yaşanan atılım ile bilim insanları arasında da sıklıkla tartışılan bir konu haline gelmiştir. Ekonomi ve siyaset bilimi gibi disiplinler, geçmişte insanları farklı değişkenler altında kendileri için en optimal olan seçeneğı tercih eden rasyonel aktörler olarak ele almışlardır. Buna karşın yakın geçmişte yapılan birçok deney, insanların karar alma süreçlerinin o kadar da rasyonel olmadığını ortaya koyar niteliktedir. Bilim insanları, insan zihninin rasyonaliteden sapışlarını sınıflandırma çabasına girişmişlerdir ve bu sayede bilişsel yanlılık olgusu tanımlanmıştır. Bilişsel yanlılık kavramının ortaya atılmasını takip eden yıllarda bu alanda pek çok çalışma yapılmış, farklı örüntüler izleyen pek çok bilişsel yanlılık türü tanımlanmıştır. Bilişsel yanlılıkları ontolojik olarak zararlı olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Pek çok bakış açısı, özellikle evrimsel psikolojinin yaklaşımı, bilişsel yanlılıkların önemli olmayan kararlar sırasında bilişsel yanlılıkların etkilerinin adaptif olabileceğini öne sürer. Söz gelimi gün içerisinde eve hangi yoldan dönmemizin daha hızlı olacağından, hangi kahve markasını satın almamız gerektiğine kadar onlarca karar verdiğimiz düşünöldüğünde, bilişsel yanlılıkların insanlara zaman kazandırdığı açık bir gerçektir. Buna karşın önemli ve çok yönlü kararlarda bilişsel yanlılıkların etkileri oldukça yıkıcı ve maladaptif olabilir. Bu noktada çift süreç teorisini anlamak önemli olacaktır. Hızlı ve sezgisel kararlar alınması gereken durumlarda bilişsel yanlılıklar zararlı olamayabilir, fakat analitik kararlar alınması gerektiğinde bilişsel yanlılıkların karar alma süreci üzerindeki etkilerinin sınırlı olması gerekmektedir. Tahmin edileceğı gibi istihbarat üretimi ve üretilen istihbarat doğrultusunda politika geliştirilmesi, oldukça yoğun ve çok yönlü bir zihinsel faaliyettir ve bilişsel yanlılıkların etkileri bu faaliyetler üzerindeki etkileri yıkıcıdır.

Geçtiğimiz yıllarda epistemolojik anlamda sessiz bir devrim yaşandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. İnsanlık tarihinin oldukça kısa bir dönemini kapsamasına karşın, son yüz yıl telgraf, radyo ve telefon gibi iletişim aygıtlarının yaygınlaşması, bilgisayarların ve uyduların geliştirilmesi, yer yüzündeki hemen her hanenin kişisel bilgisayarlara ve internete erişim sağlaması gibi gelişmeler, dünyayı karar alıcılar için eskiden olduğundan daha da karmaşık bir hale getirmiştir. İçinde yaşadığımız şartlar,

insanlığın sahip olduğu kümülatif bilgi yığınının radikal şekilde büyümesine yol açmıştır. Bu durum, insanlık tarihi göz önünde bulundurulduğunda oldukça istisnai bir durumdur. Zira binlerce yıllık insanlık tarihi içerisinde karar alma süreçlerinde çoğunlukla bilginin kıtlığı bir sorun olarak değerlendirilirken günümüzde bilgilerin fazlalığı bir sorun teşkil etmektedir. Zira bilgilerin fazlalığı, analiz ve değerlendirme süreçleri sırasında işlenmesi gereken bilgi yığınlarının büyümesi anlamına gelir. Daha büyük bilgi yığınları gürültü faktörünün büyümesi, dolayısı ile doğru istihbaratı üretmek için gerekli olan verilerin bulunmasının zorlaşması demektir. Bu durum, bilişsel yanlışlıklara maruz kalma riskini de büyötmektedir.

Bu tez, istihbarat analiz sürecine psikolojinin ilkeleri üzerinden yaklaşmış; çeşitli bilişsel eğilimlerin farklı seviyelerdeki karar alıcıların karar alma süreçlerini nasıl etkilediğini ve sonuç olarak üretilen istihbaratın doğruluğunu ve kalitesini nasıl etkilediğini incelemiştir. Gerek bilişsel ve sosyal psikoloji alanında yapılan pek çok deney, gerek ise ele alınan vaka analizleri, insanların çoğunlukla rasyonel karar alıcılar olmadıklarını ortaya koymuştur. Bilişsel yanlışlıklar, karar alıcıların rasyonaliteden sapışlarına dair oldukları açıklayıcı olgulardır. İnsanlar, bilişsel kapasitelerinden bağımsız olarak gerek bireysel, gerek ise kolektif karar alma süreçlerinde sıklıkla bilişsel yanlışlıklara uğrarlar. Her ne kadar uluslar, istihbarat analizi gibi hayati öneme sahip bir alanda başarılı ve zeki fertlerini istihdam etmeye dair politikalar izleseler de, istihbarat analistleri de bilişsel yanlışlıklardan muaf değildir. Her ne kadar örneklem grubu sadece istihbarat analistlerinden oluşan fazla karar alma deneyi olmasa da, istihbarat analistlerinin karar alma süreçlerinde bilişsel yanlışlıkların etkisinin ekonomistlerden, doktorlardan ya da danışmanlardan daha az olduğuna inanmak için bir gerekçe yoktur. Ayrıca istihbarat çalışmaları alanındaki pek çok akademik eser, tarihteki pek çok istihbarat başarısızlığını açıklamak için bilişsel yanlışlıkların karar alma süreçlerindeki etkilerine başvurmuştur. Buna karşın örneklem grubu istihbarat analistlerinden oluşan karar alma deneylerinin eksikliğinin bu tez için önemli bir sınırlılık faktörü olduğunu kabul etmek gerekir. İlerleyen yıllarda bu tür çalışmaların yapılması, istihbarat üretimi sırasında gerek bireysel, gerek kolektif karar alma süreçlerinde bilişsel yanlışlıkların etkilerini daha net şekilde görmemize yardımcı olacaktır.

İstihbarat, sıklıkla istihbarat başarısızlıkları üzerinden tartışılan bir olgudur. Bu durumun pek çok sebebi vardır. Öncelikle uyarı istihbaratı bağlamında, bir istihbaratın doğru olup olmadığını bilmek oldukça zordur. Zira bir sürpriz saldırıya karşı önlem alınması yönünde üretilen bir istihbarat, bu saldırıyı engelleyebilir. Fakat bu durumda karar alıcıların söz konusu saldırının önlem alındığı için mi gerçekleşmediğini, yoksa bu yöndeki istihbaratın yanlış mı olduğunu çoğu zaman bilemez. Bu durum psikolojide “kendi kendini engelleyen kehanet” olgusu olarak anılır. Öte yandan alınan önlemler kimi zaman karşı tarafı alarm durumuna geçirerek bir çatışmanın gerçekleşme olasılığını da arttırabilir. Bu durum da “kendi kendini gerçekleştiren kehanet” fenomeni ile açıklanır. Bu nedenle istihbarat olgusuna dair vakaları değerlendirirken, elimizdeki örneklem grubunun neredeyse her zaman başarısızlıklardan oluştuğu göz önünde bulundurulmalı.

Ayrıca istihbarat başarısızlıkları, çoğu zaman oldukça, özellikle sürpriz saldırıların gerçekleşmesine yol açtıklarında, oldukça travmatik etiklere yol açarlar. Sürpriz saldırıların neden olduğu toplumsal travmalar, ulusların hafızalarındaki yerlerini nesiller boyunca koruyabilirler. Pearl Harbor Saldırısı, İran Rehine Krizi, 11 Eylül 2001 El Kaide Saldırıları gibi olaylar aradan geçen onlarca yıla karşın pek çok kişinin hafızalarındaki yerlerini korurlar. İstihbarat olgusunun genellikle istihbarat başarısızlıkları ile birlikte anılmasının bir diğer nedeni ise istihbarat başarısızlıklarının sonuçlarının kimi zamanlar oldukça radikal boyutlara ulaşmış olmalarıdır. Söz gelimi Barbarossa Harekatı Sovyetler Birliğini, Pearl Harbor Saldırısı ile ABD’ye İkinci Dünya Savaşına sürüklemiş ve savaşın kaderini değiştirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşının ardından dünyanın büyük bölümü bu iki devletten birinin etki alanına girmiş, bu durum kısa süre sonra çift kutuplu bir dünya düzenine ve Soğuk Savaş’ın başlamasına neden olmuştur. Küba Füze Krizi sırasında pek çok uzmana göre iki kutup arasındaki bir nükleer savaşın eşiğinden dönülmüştür. 11 Eylül 2001 Saldırıları dünya genelindeki iyimser havayı yerle bir etmiş, global bir terör ile savaş mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Örnekler çoğaltılabilir, fakat istihbarat başarısızlıklarının tarih boyunca pek çok defa tarihin akışını değiştirdikleri sıklıkla kabul gören bir bakış açısidir.

İstihbarat çalışmaları alanındaki farklı çalışmalar, istihbarat hatalarını farklı olgular ile gerekçelendirirler. Kimi bakış açıları başarısızlıkların başat nedeninin organizasyonel, kimileri sosyal, kimileri ise bilişsel olduğunu iddia eder. Çoğu zaman başarısızlığın tek bir nedeni olmadığını, istihbarat başarısızlıklarının farklı değişkenlerin bir araya gelmesi ile ortaya çıktığını savunmak tutarlı bir bakış açısı olacaktır. Öte yandan tezde ele alınan vaka analizleri, bilişsel yanlılıkların ve insan zihnine içkin diğer başka sınırlayıcılıkların, istihbarat hatalarında rol oynadıklarını kanıtlar niteliktedir. Richards J. Heuer, Philip E. Tetlock ve Jon Friedman gibi pek çok isim, istihbarat analizi süreçleri içerisindeki psikolojik ve bilişsel bileşenlere dikkat çekmiş ve istihbarat başarısızlıklarının arkasındaki temel neden olarak insan zihninin sınırlayıcılıklarını görmüşlerdir.

Bu tez, vaka analizi bölümünde kronolojik sırası ile Barbarossa Harekatı, Pearl Harbor Saldırısı, Domuzlar Körfezi Çıkarması ve Yom Kippur Savaşını ele almıştır. Barbarossa Harekatı, Pearl Harbor Saldırısı ve Yom Kippur Savaşı, sürpriz saldırıya uğrayan tarafların perspektifinden; Domuzlar Körfezi Çıkarması ise bunlardan farklı olarak sürpriz saldırıyı gerçekleştiren tarafın perspektifinden ele alınmıştır. Bu dört vaka, başlı başına bilişsel yanlılıkların etkileri ile açıklanamasa dahi, bulgular bu istihbarat başarısızlığı vakalarında farklı bilişsel yanlılıkların etkilerinin önemli roller oynadığını kanıtlar niteliktedir. Zaman kısıtı ve ele alınan vakaları daha derinlikli bir şekilde inceleme yönündeki tercihim nedeni ile sadece dört vakanın analiz edilebilmiş olması tez için önemli bir sınırlılıktır. Bu tez için önemli bulduğum bir başka sınırlılık ise istihbarat hatalarına dair literatürün insanlık tarihinin oldukça küçük bir kısmını kapsamasıdır. Bu nedenle bu tezde ele alınan vakaların hepsi İkinci Dünya Savaşı ya da Soğuk Savaş sırasında gerçekleşmiş olaylardır. Her ne kadar gelişen mobilizasyon teknolojilerinin sürpriz saldırıları oldukça yakın geçmişte daha mümkün kıldığı göz önünde bulundurulduğunda, istihbarat başarısızlığı üzerine oluşturulan literatürün neden büyük çoğunlukla insanlığın son yüz yılına odaklandığı anlaşılabilir olacaktır. Buna karşın daha geçmişe giden çalışmaların yapılmasının bu bağlamda önemli olacağına inanıyorum. Bu çalışma için öne çıkan bir başka sınırlılık ise detaylı şekilde incelenen istihbarat başarısızlığı vakalarında ele alınan örneklerin tamamının devlet arasındaki çatışmaları ele almasıdır. Terör saldırılarının ve devlet dışı aktörlerin geçtiğimiz on

yıllarda uluslararası sistemde önem kazandıkları tartışmasız bir gerçektir. Bu bağlamda farklı istihbarat başarısızlıklarının masaya yatırılması, istihbarat çalışmaları için önemli bir kazanım olacaktır.

Bu veriler ışığında daha verimli bir istihbarat analizi için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ise ayrıca bir tartışma konusudur. Pek çok kişi, karar alma süreçlerinde bilişsel yanlılıkların etkilerinin azaltılması adına farklı çözüm yolları ileri sürmüştür. Öncelikle bilişsel yanlılıkların, çoğu zaman yüksek bilişsel kapasiteye sahip insanları da etkileyeceğini unutmamak önemlidir. Diğer bir deyiş ile, zeki ve kariyerlerinde başarılı olmuş insanlar da karar alma süreçlerinde bilişsel yanlılıklardan etkilenirler. Bilişsel yanlılıklar, evrimsel süreç sırasında insan zihnine yerleşmiş, insan bilişselliğine içkin bir kusur olarak kabul edilebilir. Bilişsel yanlılıklara neden olan adaptasyonlar pek çok zaman, özellikle günlük ve görece önemsiz karar alma süreçlerinde, zaman kazanma bağlamında yararlı olsalar da istihbarat analizi gibi hayati öneme sahip bir alanda bilişsel yanlılıkların etkilerini olabildiğince minimize etmek önemlidir.

Öte yandan istihbarat başarısızlıklarının istihbarat döngüsünün hangi safhasında ortaya çıktığını tespit edebilmek önemlidir. Pek çok istihbarat başarısızlığı vakasında istihbarat üretimi başarılı şekilde gerçekleştirilmesine karşın politika yapıcılarının, sunulan istihbarat doğrultusunda karar vermedikleri bilinmektedir. İstihbarat, temel olarak karar alıcıların daha doğru kararlar vermeleri amacıyla yürütülen bir faaliyettir ve karar alma sürecine etki edemeyen istihbaratın stratejik öneminden söz edilemez. Söz gelimi, istihbarat başarısızlıkları birçok örnekte analizde bulunan istihbarat görevlisinden ziyade istihbarat doğrultusunda karar almayan politika yapıcılarının zihinsel süreçleri ile ilgilidir. Bu durum kimi zaman istihbarat kurumları ve politika yapıcılar arasında çıkar çatışmalarına sebebiyet verir. Bu noktada eski bir istihbarat görevlisi tarafından dile getirilen “Politika başarısızlıkları yoktur; yalnızca istihbarat başarısızlıkları ve politika başarıları vardır.” sözü oldukça açıklayıcıdır.

Yapılan pek çok araştırmaya göre, karar alıcıların bilişsel yanlılıklar ve olası etkileri konusunda farkındalığa sahip olmaları, bilişsel yanlılıkların etkilerini minimize etmek için tek başına yeterli değildir. Buna karşın karar alıcıların, ve özellikle istihbarat

analistlerinin, bilişsel psikoloji, karar alma çalışmaları ve spesifik olarak bilişsel yanlılıklar konusunda temel bir farkındalığa sahip olması iyi bir başlangıç noktası olacaktır. Bunun yanı sıra bilişsel yanlılıkların etkilerini minimize etmek adına farklı yapılandırılmış sistemler ileri sürülmüştür. Örneğin kolektif karar alma süreçlerinde gözlemlenen bir bilişsel yanlılık olan grup düşüncesi yanlılığından kaçınmak adına karar alıcı grubun üyelerine rastgele olarak belirlenmiş görevlerin tayin edilmesi, pek çok örnekte görülebileceği gibi gruba farklı bakış açıları sunacak ve bu bilişsel yanlılığın etkilerini azaltacaktır. Farklı bilişsel yanlılıkların etkileri ile mücadele etmek ve daha rasyonel kararlar alabilmek adına yapılandırılmış benzer metotlar vardır. İstihbarat analizinin babaları arasında sayılan Heuer tarafından geliştirilen Rakip Hipotezlerin Analizi Metodunun bu bağlamda istihbarat analizi için geliştirilen en önemli sistemlerden biri olduğu varsayılabilir. Çalışmalarında sürekli olarak psikolojinin ilkelerine atıfta bulunan Heuer, bu sistemi bilişsel yanlılıkların analiz üzerindeki etkilerini minimize etmek amacıyla geliştirmiştir. Bu tür metotların istihbarat analistleri tarafından benimsenmesi, hatta sistematik olarak geliştirilmesi, daha verimli bir istihbarat analiz sürecine erişmek adına önemli bir adım olacaktır.

Bu yönde atılabilecek bir başka önemli adım ise, istihbarat analizinde sayısal verilerin, ve özellikle istatistik biliminin, kullanımının yaygınlaştırılması olacaktır. Tabii ki istihbarat analizinin pozitif bilimler gibi sayısallaştırılmasını beklemek yerinde bir beklenti değildir. Fakat istihbarat analizinde sayısal verilerin kullanımı hem insanların ellerinde bulunan verilere daha objektif bir gözle bakmalarına imkan verecek, hem de analizleri daha yanlışlanabilir kılacaktır. İstihbarat analizi için oldukça önemli bir başka isim olan Sherman Kent, istihbarat analizi raporlarında, özellikle olasılık belirten kelimeler yerine sayısal değerlerin kullanılmasını sıklıkla tavsiye etmiştir.

Bu bağlamda istihbarat analizini daha verimli kılacak bir başka nokta ise istihbarat analizinin bilimsel bir metotla gerçekleştirilmesidir. Analizi gerçekleştiren kişi, öngörüsünü bilimsel bir hipotez gibi çerçevelemeli ve zaman kısıtı koymalıdır. Bu noktada istihbarat analisti tarafından ileriye sürülen ve karar alıcılara sunulan hipotezin, Karl Popper'ın kavramsallaştırdığı şekilde “yanlışlanabilir” olması oldukça önemlidir. Bilimsel yöntem, hipotezlerin test edilmesi, revize edilmesi ve geliştirilmesi sürecini

içerir, bu da bilimsel bilginin sürekli olarak doğrulanmasına veya düzeltilmesine olanak tanır. Bu nedenle, bilimde hipotezlerin yanlışlanabilir olması önemlidir çünkü bu, bilimsel bilginin güvenilirliğini artırır ve bilimin ilerlemesini sağlar. İstihbarat analizi, diğer pek çok disiplin gibi hatalı vakaları ve yanlış hipotezleri inceleyerek gelişir. Bu bağlamda istihbarat analistlerinin hipotezlerini oluştururken bilimsel bir metot izlemeleri, istihbarat analizinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Sadece yanlış hipotezler değil, doğru hipotezler de istihbarat analizi alanının gelişmesine destek olacaktır. Söz gelimi, istihbarat hataları kadar istihbarat başarılarının mercek altına yatırılması ve analiz edilmeleri de öğretici olacaktır.

İstihbarat analizi tarihi, pek çok noktada istihbarat başarısızlıklarının tarihi ile birlikte yazılmıştır. İnsan zihnine içkin bazı kusurların, bu istihbarat başarısızlıkları vakalarında farklı ölçülerde rol oynadıkları kabul edilmelidir. İstihbarat analistlerinin ve istihbarat kurumlarının insan zihnine içkin bu özellikleri daha yakından tanımaları ve istihbarat analiz sürecinde göz önünde bulundurmaları, üretilen istihbaratı daha doğru ve verimli kılacaktır. Her ne kadar bilişsel yanlılıkların etkilerini tamamen ortadan kaldırmak, insanlığın günümüzde geldiği noktada henüz mümkün olmasa da, analiz edilen her hata, bizi daha ileriye taşıyacak ve doğru istihbarata bir adım daha yaklaştıracaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*. Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Ariely, Dan. *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. New York: Harper Collins, 2008.
- Bar Joseph, Uri, Rose McDermott. *Intelligence Success and Failure: The Human Factor*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Betts, Richard K.. *Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*. New York: Columbia University Press, 2007.
- Buchan, Eugenie. *A Few Planes For China: The Birth of the Flying Tigers*. New England: University Press of New England, 2017.
- Buzatti, Dino, *Tatar Çölü*, çev. Hülya Tufan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Chambers, Chris. *The Seven Deadly Sins of Psychology: A Manifesto for Reforming the Culture of Scientific Practice*. Princeton: Princeton University Press, 2017.
- Clark, Robert M.. *Intelligence Analysis: A Target-Centric Approach*. California: CQ Press, 2013.
- von Clausewitz, Carl. *Principles of War*. Connecticut: Martino Fine Books, 2014.
- Cohen, Eliot A.. *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War*. New York: Free Press, 2006.
- Crowdy, Terry. *The Enemy Within: A History of Espionage*. Oxford: Osprey Publishing, 2022.
- Davies, Philip H. J.. *Intelligence Elsewhere: Spies And Espionage Outside The Anglosphere*. Washington DC: Georgetown University Press, 2013.

Diamond, Jared. *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. çev. Ülker İnce, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2015.

_____. *Üçüncü Şempanze: İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği*. İstanbul: Alfa Kitap, 2011.

Festinger, Leon, Henry W. Riecken. Stanley Schachter. *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group That Predicted the Destruction of the World*. New York: Start Publishing Group, 2012.

Flynn, John T.. *The Truth About Pearl Harbor*. Glasgow: The Strickland Press, 1945.

Ford, Ronnie E.. *TET 1968: Understanding the Surprise*, New York: Frank Cass, 1995.

Gladwell, Malcolm. *Köpeğin Gördüğü*, çev. Aytül Özer, İstanbul: Mediacat, 2009.

_____. *Talking to Strangers: What Should we Know About The People We Don't Know*. New York: Little, Brown and Company, 2019.

Grabo, Cynthia. *Handbook of Warning Intelligence: Assessing the Threat to National Security*. Plymouth: Scarecrow Press, 2010.

Gürkan, Emrah Safa. *Sultanın Casusları*, İstanbul: Kronik, 2018.

_____. *Ezbere Yaşayanlar*, İstanbul: Kronik, 2022.

Han, Ahmet Kasım, Mehmet Ali Tuğtan. “Strateji Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve Öğretilebilirliği”, *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama*, der. Ali L. Karaosmanoğlu, Ersel Aydınllı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.

Heuer, Richards J.. *Psychology of Intelligence Analysis*. Virginia: Pherson Associates, 2007.

Hobbes, Thomas. *Leviathan*. New York: Oxford University Press, 1997.

Hobsbawm, Eric. *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. çev.Yavuz Alogan, İstanbul: Everest Yayınları, 2010.

Janis, Irving L.. *Groupthink : Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*. Boston: Houghton Mifflin, 1982.

Jervis, Robert. *Why Intelligence Fails*. New York: Cornell University Press, 2010.

_____. *How Statemen Think: The Psychology of International Politics*. New Jersey: Princeton University Press, 2017.

- Johnsen, William T.. *The Origins Of The Grand Alliance: Anglo-American Military Collaboration From The Panay Incident To Pearl Harbor*. Kentucky: The University Press of Kentucky, 2016.
- Kahneman, Daniel. *Hızlı ve Yavaş Düşünme*, çev.Osman Çetin Deniztekin, Filiz Nayır Deniztekin, İstanbul: Varlık Yayınları, 2020.
- _____. Olivier Sibony, Cass R. Sunstein. *Noise: A Flaw in Human Judgement*, New York: Little, Brown Spark, 2021.
- Keeley, Lawrence H.. *War Before Civilization*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Kent, Sherman. *Strategic Intelligence for American World Policy*. Connecticut: Archon Books, 1965.
- Leavitt, John. *Linguistic Relativities Language Diversity and Modern Thought*. New York, Cambridge University Press, 2011.
- Loventhal, Mark M.. *The Future of Intelligence*. Cambridge: Polity Books, 2018.
- _____. *Intelligence: From Secrets to Policy: Eight Edition*. California: SAGE Publication, 2020.
- Mandler, George. *A History of Modern Experimental Psychology*. Massachusetts: The MIT Press, 2007.
- McCarthy, Cormac. *Blood Meridian or The Evening Redness in the West*. New York: Random House, 1985.
- Phythian, Mark. *Understanding the Intelligence Cycle*. New York: Routledge, 2013.
- Pinker, Steven. *The Better Angels Of Our Nature*. New York: Penguin Group, 2011.
- _____. *How the Mind Works*. New York: Penguin Books, 1998.
- Prange, Gordon W.. *At Dawn We Slept: The Untold Story of Pearl Harbor*. New York: Penguin Group, 1981.
- Rabinovich, Abraham. *The Yom Kippur War: The Epic Encounter That Transformed The Middle East*. New York: Schocken Books, 2003.
- Rapoport, David C.. *Waves Of Global Terrorism: From 1879 to the Present*. New York: Columbia University Press, 2022.
- Rusbringer, James, Eric Nave. *Betrayal at Pearl Harbor : How Churchill lured Roosevelt into World War II*. New York: Simon & Schuster, 1992.

- Schultz, Duane, Sydney Ellen Schultz. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay, İstanbul: Kaknüs Psikoloji, 2007.
- Seren, Merve. *Stratejik İstihbarat & Ulusal Güvenlik*. Ankara: Orion Kitapevi, 2021.
- Sheldon, Rose Mary. *Intelligence Activities in Ancient Rome*. New York: Routledge, 2005.
- Sims, Jennifer E.. *Decision Advantage: Intelligence in International Politics from the Spanish Armada to Cyberwar*. New York: Oxford University Press, 2022.
- Smith, Charles D.. *Palestine And The Arab-Israeli Conflict*. Boston: Bedford/St.Martin's, 2007.
- Taleb, Nassim Nicholas. *Fooled By Randomness: The Hidden Role of Chance in Life and in the Markets*. New York: Random House, 2001.
- _____. *The Black Swan: The Impact of Highly Improbable*. New York, Random House, 2007.
- _____. *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. New York, Random House, 2012.
- _____. *Skin in the Game: Hidden Asymmetries in Daily Life*. New York, Random House, 2018.
- Thaler, Richard H.. *Akıllı İnsanların Mantıksız Kararları*. çev. Zafer Akın, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.
- _____, Cass R. Sunstein. *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. London: Yale University Press, 2008.
- Tzu, Sun. *Savaş Sanatı*. Çev. Adil Demir, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2008.
- Waller, John H.. *The Unseen War in Europe: Espionage and Conspiracy in the Second World War*. New York: Random House, 1996.
- Whitesmith, Martha. *Cognitive Bias in Intelligence Analysis*. Edinburg: Edinburg University Press, 2020.
- Whitewood, Peter. *The Red Army and the Great Terror: Stalin's Purge of the Soviet Military*. Kansas: University Press of Kansas, 2015.
- Wirtz, James J., *Understanding Intelligence Failure: Warning, Response and Deterrence*. New York, Routledge, 2017.

Wohlstetter, Roberta. *Pearl Harbor: Warning and Decision*. California, Stanford University Press, 1962.

Zegart, Amy. *Flawed by Design: The Evolution of the CIA, JCS, and NSC*. California: Stanford University Press, 1999.

_____. *Spying Blind: The CIA, the FBI, and the Origins of 9/11*. New Jersey: Princeton University Press, 2007.

Makaleler

Amici, Federica, Katja Liebal. “Testing Hypotheses for the Emergence of Gestural Communication in Great and Small Apes”. *International Journal of Primatology*, 44, No.2 (2022): 319-340.

Anderson, C. A.. “Abstract and Concrete Data in the Conservatism of Social Theories: When Weak Data Lead to Unshakeable Beliefs”. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, No. 2 (1974): 1124-1131.

Arkes, H., D. Faust, T. Guilmette, K. Hart. “Eliminating The Hindsight Bias”. *Journal of Applied Psychology*, 73, No. 2 (1988): 305-307.

Asch, Solomon E.. “Opinions and Social Pressure”. *Scientific American*, 193, No. 5 (1955): 31-35.

Bacon, Bennett, Azadeh Khatiri, James Palmer, Tony Freeth, Paul Pettitt, Robert Kentridge. “An Upper Palaeolithic Proto-writing System and Phenological Calendar”. *Cambridge Archaeological Journal*, 33, No. 3 (2023): 1-19.

Bar-Joseph, Uri, Arie W. Kruglanski. “Intelligence Failure and Need for Cognitive Closure: On the Psychology of the Yom Kippur Surprise”. *Political Psychology*, 24, No. 1 (2003): 75-99.

Bergman, Oscar, Tore Ellingsen, Magnus Johannesson, Cicek Svensson. “Anchoring and Cognitive Ability”. *Economics Letters*, 24, No.1, 75-99.

Birt, Raymond. “Personality and Foreign Policy: The Case of Stalin”. *Political Psychology*, 14, No. 4 (1993): 607-625.

Błocian, Ilona. “The Archetype of the Trickster in the Writings of C.G. Jung”. *Studia Religiológica*, 53, No. 3 (2020): 227-238.

Block, Lude. “The Long History of OSINT”. *Journal of Intelligence History* (2023): 1-15.

- Campbell, Stephen H.. “Intelligence in the Post-Cold War Period”. *Journal of U.S. Intelligence Studies*, 19, No. 3.
- Carpenter, Jennifer N., Anthony W. Lynch. “Survivorship bias and attrition effects in measures of performance persistence”. *Journal of Financial Economics*, No. 54, S. 3 (1999), 337-374.
- Chang, Jie. “A Case Study of the “Pygmalion Effect”: Teacher Expectations and Student Achievement”. *International Education Studies*, 4, No. 1 (2011): 198-201.
- Chapman, J.W.M.. “British Use of 'Dirty Tricks' in External Policy Prior to 1914”. *War in History*, 9, No.1 (2002): 60-81.
- Crevecoeur, Isabelle, Marie-Hélène Dias-Meirinho, Antoine Zazzo, Daniel Antoine, François Bon. “New insights on interpersonal violence in the Late Pleistocene based on the Nile valley cemetery of Jebel Sahaba”. *Sci Rep*. 11, No. 1 (2021).
- Dane, Erik, Michael G. Pratt. “Exploring Intuition and its Role in Managerial Decision Making”. *Academy of Management Review*, 32, No.1 (2007).
- Darıcı, Ali Burak. “Role Of Private Companies In The Future’s Intelligence Management; Analysis Of The Us Intelligence System Within This Scope”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, No.4 (2019): 3958-3976.
- Daugherty, William J.. “Behind the Intelligence Failure in Iran”. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 14, No.4 (2010): 449-484.
- Dhami, Mandeep K., David R. Mandel, Barbara A. Mellers, Philip E. Tetlock. “Improving Intelligence Analysis With Decision Science”. *Perspectives on Psychological Science*, 10, No. 6, 753–757.
- Druckman, James N.. “Using Credible Advice to Overcome Framing Effects”. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 17, No.1 (2001): 62–82.
- Elton, Edwin J., Martin J. Gruber, Christopher R. Blake. “Survivorship Bias and Mutual Fund Performance”. *The Review of Financial Studies*, 9, No. 4 (1996): 1097-1120.
- Fischhoff, Baruch, Ruth Beyth, “I knew it would happen: Remembered probabilities of once—future things”. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13, No. 1 (1975), 1-16.
- Friedberg, Aaron L.. “The Changing Relationship between Economics and National Security”. *Political Science Quarterly*, 106, No.2 (1991): 265-276.

- Gentry, John A.. "Intelligence Failure Reframed". *Political Science Quarterly*, 123, No.2 (2008): 247-270.
- Gilovich, Thomas, Dale Griffin, Daniel Kahneman. "Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment". *Academy of Management Review*, 29, No.4 (2002): 695-698.
- Greenwood, John D.. "Understanding The "Cognitive Revolution" In Psychology". *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 35, No. 1 (1999): 1-22.
- Hart, Paul't. "Irving L. Janis' Victims of Groupthink". *Political Psychology*, 12, No. 2 (1991): 247-278.
- Hill, Norman. "Was There an Ultimatum Before Pearl Harbor?". *The American Journal of International Law*, 12, No. 2 (1948): 355-367.
- Hullnick, Arthur S.. "What's wrong with the Intelligence Cycle", *Intelligence and National Security*, 2, No.6 (2006): 959-979.
- Kaiser, Ingrid, Keith Jensen, Josep Call, Michael Tomasello. "Theft in an ultimatum game: chimpanzees and bonobos are insensitive to unfairness". *Biology Letters*, 8, No. 6 (2012): 942–945.
- Kerr, Norbert L., Robert J. MacCoun, Geoffrey P. Kramer. "Bias in judgement: Comparing individuals and groups". *Psychological Review*, 103, No. 4 (1996): 687-719.
- Khaleefa, Omar. "Who Is the Founder of Psychophysics and Experimental Psychology?". *American Journal of Islamic Social Sciences*, 16, No.2 (1999).
- Kirkpatrick Jr, Lyman. "Paramilitary Case-Study-The Bay of Pigs". *Naval War College Review*, 25, No. 8 (1972).
- Knobloch-Westerwick, Silvia. "Political Online Information Searching in Germany and the United States: Confirmation Bias, Source Credibility, and Attitude Impacts". *Journal of Communication*, 65, No. 3 (2015): 489–511.
- Kohno, Masaru. "On the Meiji Restoration: Japan's search for sovereignty?". *International Relations of the Asia-Pacific*, 1, No. 2 (2001): 265-283.
- Leong, Yuan Chang, Brent L. Hughes, Yiyu Wang, Jamil Zaki. "Neurocomputational mechanisms underlying motivated seeing". *Nature Human Behaviour*, 3 (2019), 962–973.
- Madureira, Luís, Aleš Popovič, Mauro Castelli. "Competitive intelligence: A unified view and modular definition". *Technological Forecasting and Social Change*, 173 (2021).

- Manis, M., J. Shedler, J. Jonides, T.E. Nelson. "Availability heuristic in judgments of set size and frequency of occurrence". *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, No. 6 (1993), 448–457.
- Mendl, Michael, Oliver H.P. Burman, Richard M.A. Parker, Elizabeth S. Paul. "Cognitive bias as an indicator of animal emotion and welfare: Emerging evidence and underlying mechanisms". *Applied Animal Behaviour Science*, 118, No. 3 (2009), 161-181.
- Milgram, Stanley. "Behavioral Study of Obedience". *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, No. 4 (1963): 371–378.
- Mintzberg, Henry. "Patterns in Strategy Formation". *Management Science*, 24, No. 9 (1978): 934-948.
- Mora, Manuel, Guisseppi Forgionne, Francisco Cervantes, Leonardo Garrido, Jatinder N.D. Gupta, Ovsei Gelman. "Toward a Comprehensive Framework for the Design and Evaluation of Intelligent Decision-making Support Systems (i-DMSS)". *Journal of Decision Systems*, 14, No. 3 (2005): 321-344.
- Peacock, Timothy. "Cromwell's 'sparamaster'? John Thurloe and rethinking early modern intelligence". *The Seventeenth Century*, 35, No. 3 (2018): 1-28.
- Plous, S.. "The Nuclear Arms Race: Prisoner's Dilemma or Perceptual Dilemma?". *Journal of Peace Research*, 30, No. 2 (1993): 163-179.
- Pol, Oliver, Todd Bridgman. "The forgotten 'immortalizer': Recovering William H Whyte as the founder and future of groupthink research". *Human Relations*, 75, No. 8 (2022): 1615-1641.
- Rasmussen, Louise J., Winston R. Sieck, Robert R. Hoffman. "Cultural Knowledge for Intelligence Analysts". *American Intelligence Journal*, 31, No.2 (2013): 28-37.
- Richards, Chet, "Boyd's OODA Loop". *Necesse*, 5, No. 1 (2020): 142-165.
- Richmond, J.A.. "Spies in Ancient Greece". *Greece & Rome*, 45, No. 1 (1998): 1-18.
- Ross, Lee, David Greene, Pamela House. "The "false consensus effect": An egocentric bias in social perception and attribution process". *Journal of Experimental Social Psychology*, 13, No. 3 (1977): 279-301.
- Shapira, Itai. "The Yom Kippur intelligence failure after fifty years: what lessons can be learned?". *Intelligence And National Security*, 38, No: 6 (2023): 978–1002.

- Shaw, Gregory. "Promoting General Metacognitive Awareness". *Instructional Science*, 26, No: 1 (1998): 113-125.
- Shepperd, James, Patrick Carroll, Jodi Grace, Meredith Terry. "Exploring the Causes of Comparative Optimism". *Psychologica Belgica*, 42, No: 1 (2002): 65-68.
- Shlaim, Avi, "Failures in National Intelligence Estimates: The Case of the Yom Kippur War". *Current Directions in Psychological Science*, 28, No. 3 (1976): 348-380.
- Smith, J. David, Justin J. Couchman, Michael J. Beran, "Animal Metacognition: A Tale of Two Comparative Psychologies". *J Comp Psychol*, 128, No. 2 (2014): 115-131.
- Smith, Woodruff D.. "Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum". *German Studies Review*, 3, No:1 (1980): 51-68.
- Spyer, Jonahtan. "Armies of Sand: The Past, Present, and Future of Arab Military Effectiveness". *Israel Journal of Foreign Affairs*, 13, No: 2 (2019): 267-270.
- Stanovich, Keith E., Richard F. West, Maggie E. Toplak. "Myside Bias, Rational Thinking, and Intelligence". *Current Directions in Psychological Science*, 22, No: 4 (2013): 259-264.
- Steindl, Christina. "Understanding Psychological Reactance". *New Developments and Findings*, 223, No: 4 (2015): 205-214.
- Strack, F., T. Mussweiler. "Explaining the enigmatic anchoring effect: Mechanisms of selective accessibility". *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, No. 3 (1997): 437-446.
- Şerif, M., D. Taub, C. I. Hovland. "Assimilation and contrast effects of anchoring stimuli on judgments". *Journal of Experimental Psychology*, 55, No: 2 (1958): 150-155.
- Thomas, Hugh. "The Origins of the Cuban Revolution". *The World Today*, 19, No: 10 (1974), 448-460.
- Tversky, Amos, Daniel Kahneman. "Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases". *Science*, 185, No: 4157 (1974): 1124-1131.
- _____. "The Framing of Decisions and the Psychology of Choice". *Science*, 211, No: 4481 (1981): 453-458.
- Vandenbroucke, Lucien S.. "The "Confessions" of Allen Dulles: New Evidence on the Bay of Pigs". *Diplomatic History*, 8, No: 4 (1984): 365-375.

Wagner-Egger, Pascal. “Conditional reasoning and the Wason selection task: Biconditional interpretation instead of reasoning bias”. *Thinking & Reasoning*, 13, No: 4 (2007): 484-505.

Wheeler, Douglas L.. “A Guide to the History of Intelligence 1800-1918”. *Journal of U.S. Intelligence Studies*, 19, No: 1 (2012), 47-50.

Elektronik Kaynaklar

Abbot, Sebastian. “The Outsourcing of U.S. Intelligence Analysis”.
https://web.archive.org/web/20120208055727/http://newsinitiative.org/story/2006/07/28/the_outsourcing_of_u_s_intelligence, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

BBC. “Ukraine crisis: Don't create panic, Zelensky tells West”.
<https://www.bbc.com/news/world-europe-60174684>. [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

BBC News. “İrak'ın işgalinde istihbarat yalanları”.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130318_irak_yalanlar, [Erişim Tarihi: 29.12.2023].

Behar, Richard. “Inside Israel's Secret Startup Machine”.
<https://www.forbes.com/sites/richardbehar/2016/05/11/inside-israels-secret-startup-machine/?sh=2e7a031b1a51>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].

BND. “Arbeiten beim BND”.
https://www.bnd.bund.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Karrieresuche_Formular.html?queryResultId=null&pageNo=0, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].

Bradley, Arthur. “What Is Open Source Intelligence and How Are Companies Using It?”.
<https://www.brinknews.com/what-is-open-source-intelligence-and-how-are-companies-using-it/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

Buranyi, Stephan. “Is the staggeringly profitable business of scientific publishing bad for science?”.
<https://www.theguardian.com/science/2017/jun/27/profitable-business-scientific-publishing-bad-for-science>, [Erişim Tarihi: 26.12.2023].

Carnegie Council for Ethics in International Affairs.
<https://www.carnegiecouncil.org/people/arthur-s-hulnick>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024]

- CIA. "Intelligence as a Force Multiplayer".
<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP89B01330R000400750029-1.pdf>, [Erişim Tarihi: 18.03.2024]
- _____. "How We Hire". <https://www.cia.gov/careers/how-we-hire/>,
[Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- _____. "Student Programs". <https://www.cia.gov/careers/student-programs/>,
[Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- _____. "Working At CIA: Veterans".
<https://www.cia.gov/careers/working-at-cia/veterans>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- Clark, Abbi. "Intelligence Failure: What, When, Why and How".
<https://greydynamics.com/intelligence-failure-what-when-why-how/>,
[Erişim Tarihi: 02.02.2024].
- CNN International. "Bush: Better human intelligence needed".
<https://edition.cnn.com/2005/ALLPOLITICS/01/18/bush.intelligence/index.html>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- Dasgupta, Rana. "The demise of the nation state".
<https://www.theguardian.com/news/2018/apr/05/demise-of-the-nation-state-rana-dasgupta>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].
- Davis, Jack. "Improving Intelligence Analysis at CIA: Dick Heuer's Contribution to Intelligence Analysis".
<https://web.archive.org/web/20070613032242/https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/psychology-of-intelligence-analysis/art3.html>, [Erişim Tarihi: 13.11.2023].
- Doğru, Ceyhun Emre. "Metabilişsel Düşünme Nasıl Öğrenilir".
https://www.youtube.com/watch?v=OMRxUVf_7nE, [Erişim Tarihi: 05.01.2024].
- Doğru, Ceyhun Emre. "Rasyonelliğimizin ve Kararlarımızın Sınırları".
<https://www.youtube.com/watch?v=4O7jsHxvgBQ&t=182s>, [Erişim Tarihi: 15.12.2023].
- Drogin, Bob. "At CIA school, data outweigh derring-do".
<https://archive.seattletimes.com/archive/?date=20000827&slug=4039494>,
[Erişim Tarihi: 17.01.2024].

- Duany, Jorge. Cuban Migration: A Postrevolution Exodus Ebbs and Flows.
<https://www.migrationpolicy.org/article/cuban-migration-postrevolution-exodus-ebbs-and-flows>, [Erişim Tarihi: 09.01.2024].
- Faini, Matteo. “America’s National Security Agencies Under Trump: Lessons From The Nixon Administration”.
<https://warontherocks.com/2016/12/americas-national-security-agencies-under-trump-four-lessons-from-the-nixon-administration/>, [Erişim Tarihi: 29.12.2023].
- FBI. “Intelligence Cycle”.
<https://www.fbi.gov/image-repository/intelligence-cycle-graphic.jpg/view#:~:text=The%20intelligence%20cycle%20is%20one,between%20the%20steps%20is%20fluid>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- FBI Jobs. “Eligibility and Hiring”.
<https://fbijobs.gov/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- _____. “Military Veterans”.
<https://fbijobs.gov/military-veterans>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- Federman, Josef, Issam Adwan. “ Hamas surprise attack out of Gaza stuns Israel and leaves hundreds dead in fighting, retaliation”.
<https://apnews.com/article/israel-palestinians-gaza-hamas-rockets-airstrikes-tel-aviv-11fb98655c256d54ecb5329284fc37d2>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].
- Foreign Policy Research Institute, Surprise Attack: Understanding the Challenges of Intelligence Analysis,
<https://www.youtube.com/watch?v=d6jduO91pf4&list=PLv9EMtUMORzXIZqJOE3273fxOFBNpo80X&index=5>, [Erişim Tarihi: 13.02.2024].
- Georgetown University.
<https://gufaculty360.georgetown.edu/s/contact/00336000014SrlBAAS/john-gentry>, [Erişim Tarihi: 17.12.2023].
- Gladwell, Malcolm. “Blowing Up”.
<https://www.newyorker.com/magazine/2002/04/22/blowing-up>, [Erişim Tarihi: 11.12.2023].
- Harding, Emily. “How Could Israeli Intelligence Miss the Hamas Invasion Plans?”.
<https://www.csis.org/analysis/how-could-israeli-intelligence-miss-hamas-invasion-plans>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024].
- Hartig, Hannah, Carroll Doherty. “Two Decades Later, the Enduring Legacy of 9/11”.
<https://www.pewresearch.org/politics/2021/09/02/two-decades-later-the-enduring-legacy-of-9-11/>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024].

- Hevesi, Dennis. "Roberta Wohlstetter, 94, Military Policy Analyst, Dies".
<https://www.nytimes.com/2007/01/11/obituaries/11wohlstetter.html>,
[Erişim Tarihi: 02.02.2024].
- INTERPOL. "Criminal Intelligence Analysis".
<https://www.interpol.int/How-we-work/Criminal-intelligence-analysis>,
[Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- John Hopkins, Krieger School of Arts & Sciences, Advanced Academic Programs.
<https://advanced.jhu.edu/directory/robert-clark/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- Kamel, Lorenzo. "The massacre of Jews in 1929 Hebron is a microcosm of the conflict".
<https://www.middleeastmonitor.com/20210819-the-massacre-of-jews-in-1929-hebron-is-a-microcosm-of-the-conflict/>, [Erişim Tarihi: 11.01.2024].
- Keller, Art. "What Do Former CIA Spies Do When They Quit the Spy Game?".
<https://www.forbes.com/sites/realspin/2012/10/12/what-do-former-cia-spies-do-when-they-quit-the-spy-game/?sh=2626ea7d2374>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- Kessler, Glenn. "The Iraq War and WMDs: An intelligence failure or White House spin?".
<https://www.washingtonpost.com/politics/2019/03/22/iraq-war-wmds-an-intelligence-failure-or-white-house-spin/>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024].
- King's College London, "Dr Martha Whitesmith".
<https://www.kcl.ac.uk/people/dr-martha-whitesmith>, [Erişim Tarihi: 17.12.2023].
- Lappin, Yaakov. "Elite Military Intelligence cadets complete training".
<https://www.jpost.com/Defense/Elite-Military-Intelligence-cadets-complete-training-331197>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- Lee, Ella. "'Known unknowns': Donald Rumsfeld's most famous — and infamous — quotes".
<https://www.usatoday.com/story/news/politics/2021/06/30/donald-rumsfelds-most-famous-and-infamous-quotes/7811766002/?gnt-cfr=1>,
[Erişim Tarihi: 17.12.2023].
- Lee, Carol E., Devlin Barrett, Shane Harris. "U.S. Eyes Michael Flynn's Links to Russia".
<https://www.wsj.com/articles/u-s-eyes-michael-flynn-links-to-russia-1485134942>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

- Levinson, Chaim. “A Golden Age for the Mossad: More Targets, More Ops, More Money”.
<https://www.haaretz.com/israel-news/2018-08-26/ty-article-magazine/.premium/more-ops-more-secrets-more-money-mossads-supercharged-makeover/0000017f-f641-d460-afff-ff67ac1a0000>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].
- Libertad Ventures. <https://www.libertad.gov.il/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- Lubin, Gus. “This Army Exercise Was So Useless It Inspired A Psychological Theory”.
<https://www.businessinsider.com/israeli-army-inspired-illusion-of-validity-2012-12>, [Erişim Tarihi: 18.01.2023].
- Margolin, Devorah. “A Major Pivot In Hamas Strategy”.
<https://warontherocks.com/2023/10/a-major-pivot-in-hamas-strategy/>, [Erişim Tarihi: 18.01.2023].
- Mazzetti, Mark, Julian E. Barnes, Adam Goldman. “Intelligence Warned of Afghan Military Collapse, Despite Biden’s Assurances”.
<https://www.nytimes.com/2021/08/17/us/politics/afghanistan-biden-administration.html>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024].
- McIntyre, Lee. “How Cognitive Bias Can Explain Post-Truth”.
<https://thereader.mitpress.mit.edu/how-cognitive-bias-can-explain-post-truth/>, [Erişim Tarihi: 25.12.2023].
- Meek, James Gordon. “Afghanistan's collapse: Did US intelligence get it wrong?”.
<https://abcnews.go.com/US/afghanistans-collapse-us-intelligence-wrong/story?id=79470553>, [Erişim Tarihi: 05.01.2024].
- MI5. “Opportunities at MI5”. <https://www.mi5.gov.uk/careers/opportunities>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].
- MI6. “Explore Careers at SIS”. <https://www.sis.gov.uk/explore-careers.html>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].
- Milli İstihbarat Teşkilatı. <https://www.mit.gov.tr/t-cark.html>. [Erişim Tarihi: 17.01.2024].
- Milli İstihbarat Teşkilatı. “Kariyer Sayfası”. <https://www.mit.gov.tr/kariyer.html>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].
- Nafrada, Ceaser, Joseph Caddell. “Never Thought They Could Pull Such An Attack : Prejudice and Pearl Harbor”.
https://warontherocks-com.translate.goog/2021/12/never-thought-they-could-pull-off-such-an-attack-prejudice-and-pearl-harbor/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc, [Erişim Tarihi: 03.02.2024].

Newcott, Bill. “After 60 years, Bay of Pigs disaster still haunts veterans who fought”.
<https://www.nationalgeographic.com/history/article/bay-of-pigs-disaster-still-haunts-veterans-who-fought-60th-anniversary/>, [Erişim Tarihi: 09.01.2024].

Nişanyan Sözlük, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/istihbarat>,
[Erişim Tarihi: 05.01.2024].

Office of the Director of National Intelligence. “US Intelligence Budget”,
<https://www.dni.gov/index.php/what-we-do/ic-budget>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].

Oxford English Dictionary,
https://www.oed.com/dictionary/intelligence_n?tl=true&tab=etymology,
[Erişim Tarihi: 05.01.2024].

Petkauskas, Vilius. “Multi-year Volkswagen breach points to Chinese hackers”.
<https://cybernews.com/news/volkswagen-breach-china-hackers/>, [Erişim Tarihi: 27.04.2024].

Smith, Terence. “Golda Meir Quits And Brings Down Cabinet In Israel”.
<https://www.nytimes.com/1974/04/11/archives/golda-meir-quits-and-brings-down-cabinet-in-israel-new-election.html>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

Taleb, Nassim Nicholas.
https://www.edge.org/conversation/nassim_nicholas_taleb-ten-principles-for-a-black-swan-robust-world, [Erişim Tarihi: 11.12.2023].

Taylor, Adam. “Who is alleged Russian spy Sergey Cherkasov?”,
<https://www.washingtonpost.com/world/2023/04/27/sergey-cherkasov-brazil-spy/>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].

Tendler, Idan. “From The Israeli Army Unit 8200 To Silicon Valley”,
<https://techcrunch.com/2015/03/20/from-the-8200-to-silicon-valley/?guccounter=1>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].

The Guardian. “The Molotov-Ribbentrop pact – archive, August 1939”.
<https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2019/jul/24/molotov-ribbentrop-pact-germany-russia-1939>, [Erişim Tarihi: 02.02.2024].

The Nobel Prize, Prize in Economic Sciences,
<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1978/simon/facts/>,
[Erişim Tarihi: 20.03.2024].

The Nobel Prize, Prize in Economic Sciences,

<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2002/kahneman/facts/>, [Erişim Tarihi: 20.03.2024].

The Telegraph. “Peter Wason”.

<https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1428079/Peter-Wason.html>, [Erişim Tarihi: 24.12.2023].

The Times of Israel. “Head of IDF Devil’s Advocate Unit tried repeatedly in September to warn of possible Hamas attack”.

https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/head-of-idf-devils-advocate-unit-tried-repeatedly-in-september-to-warn-of-possible-hamas-attack/, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. “Dışışleri Bakanı”.

<https://www.mfa.gov.tr/bakan-genel.tr.mfa>, [Erişim Tarihi: 18.01.2024].

United States of America Department of State. “The Mukden Incident of 1931 and the Stimson Doctrine”.

<https://history.state.gov/milestones/1921-1936/mukden-incident>, [Erişim Tarihi: 21.01.2024].

Van Gelden, Tim. “Hypothesis testing – What’s Wrong with ACH?”.

<https://timvangelder.com/2007/12/31/hypothesis-testing-whats-wrong-with-ach/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

Waller, Douglas. “How The OSS Shaped The CIA And American Special Ops”.

<https://warontherocks.com/2015/09/how-the-oss-shaped-the-cia-and-american-special-ops/>, [Erişim Tarihi: 17.01.2024].

Walt, Stephan M.. “Are surprise attacks a thing of the past?”.

<https://foreignpolicy.com/2012/03/08/are-surprise-attacks-a-thing-of-the-past/>, [Erişim Tarihi: 13.01.2024].

Zahniser, Steven, Bryce Cooke. “U.S.-Cuba Trade Relationship: Past, Present, and Possible Future”,

<https://www.usda.gov/media/blog/2015/09/02/us-cuba-trade-relationship-past-present-and-possible-future>, [Erişim Tarihi: 09.01.2024].

Yayınlanmamış Tezler, Raporlar ve Bildiriler

Arslan, Alp Cenk. Intelligence Analysis: Reproduction Of Information. (Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2020).

Bliss, James P.. The Cry-Wolf Phenomenon and its Effect on Alarm Responses. (Yüksek Lisans Tezi, University of Central Florida, 1993).

Bixio, Luca, Giacomo Oliveri, Marina Ottonello, Mirco Raffetto. A reinforcement learning approach to cognitive radio. Software Defined Radio Technical Conference: Orlando, 2007.

Şahin, İskender. Bilişsel Süreçlerin İstihbarat Analizi Performansına Etkisi: Küba Füze Krizi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2020).

Valk, Guillaume Gustav de. Dutch intelligence - towards a qualitative framework for analysis. (Yüksek Lisans Tezi, University of Groningen, 2005).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ATAY, Yağız
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece

Lisans

Üniversite ve Bölüm

İstanbul Bilgi Üniversitesi – Psikoloji

Mezuniyet Tarihi

2020

Yabancı Dil

İngilizce

İspanyolca